

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228064

UNIVERSAL
LIBRARY

TIGHT BINDING BOOK

226721

ایکسانِ سلاقی

از
نظام الملّٰت حضرت فرید عظیم آبادی

شبه نظام الملک تخت شاهی افشین

فریاد - علیه الرحمة

عرض حال

کمالات صوری و معنوی و علونب پدر محترم حضرت سید شاه الفت حسین متخلص بہ فریاد اعلیٰ اللہ مقامہ از سوانح عمری ایشان موسوم بہ "حیات فریاد" نوشتہ ارشد تلامذہ شان خان بہادر سید علی محمد شاہ (سابق رئیس عظیم آباد) و از انچہ فضلاء دیگر نوشتہ اند بخوبی واضح میشود اما برائے کسانی کہ آن را ندیدہ اند اجمالاً اینجا ذکر کردہ میشود۔

حضرت فریاد در ثنوی دبستان اخلاق پاس ایزد باری میکند برائے نعمت بزرگ کہ بہ او عطا شدہ یکے کمال علیہ و دیگرے علونب و بعد از آن ذکر بعضی از اجداد خود میکند مثلاً نصیر الدین اودی چراغ دہلی کہ خلیفہ حضرت محبوب الہی است۔ و ابوالفرح واسطی جلال الملک پانی پتی کہ برادر زادہ ابو علی قلندر است و ازین پیدا است کہ چہ اندازہ اولیائے کبار از اجداد او بودند۔

مہبت عظمیٰ کہ بر آن حضرت فریاد می نازد سیادت نسبی اوست چہ او از اولاد امام موسیٰ کاظم علیہ السلام است۔ علاوہ براین امرائے ذی اعتشام ہم در سلسلہ اجداد اودی اند و ذکر ایشان در ثنوی دبستان اخلاق نشدہ۔ نواب میر فیض علی خان ناظم پٹنہ عظیم آباد پسر نواب سید محمد نصیر خان نصیر الملک کہ یکی از امرائے عہد عالمگیری است جد اودی اوست و خود نصیر الملک برادر

عم زاد نواب سید حسین علی خاں امام الملک امیر الامرا و نواب سید عبداللہ خاں
 قطب الملک وزیر اعظم فرخ سیر شاہنشاہ ہند است۔ ایں ہر دو برادر سلطین گز
 بودند۔ نواب سید محمد قابل خاں وزیر دارالانشائے شاہجہاں جد مادری جد
 اعلیٰ مادری دوست غیر از این بسیارے از امرا در ہمیں سلسلہ اند۔

مثل بعضے از اجداد خود کہ صاحبان منصب عالی در عصر خود بودند حضرت
 فریاد ہم از طرف ناظم بہار و بنگالہ و اڑیسہ در دربار گورنر جنرل ہند بہ منصب
 جلیلہٴ سفیر و نائب السلطنت مامور بود۔ اعزاز او در زمان خود ازیں پیدا است
 کہ وزیر السلطان فخر الملک نواب سید امیر علی خاں در تصنیف خود کہ موسوم
 بہ امیر نامہ است او را بہ الفاظ مدظلہ العالی خطاب میکند و نیز نواب بہادر
 نواب عبد اللطیف خاں سی۔ آئی۔ ای کہ قائد اعظم مسلمانان کلکتہ در زمان
 خود بودہ در احوال خود کہ بزبان انگلیسی نوشتہ در باب حضرت فریاد چنین
 مکتبہ۔ سید شاہ الفت حسین عالم ترین و بانفوذ ترین مسلمانان کلکتہ است۔
 ڈاکٹر امیر علی مرحوم (سابق ممبر پریوی کونسل انگلستان) بہ کاغذے کہ بزبان
 انگلیسی بہ بندہ نوشتہ در بارہ فریاد چنین میگوید "حضرت فریاد را با نگاه قدر
 می دیدم و فائش زبان بی است۔"

در باب پایہ شاعری او سید محمد مرحوم (رئیس کلکتہ) در ضمیمہ جواہر منتخب
 چنین میسراید "بالجملہ بعد از مرزا عبد القادر بیدل و شیخ غلام علی راسخ، چہو
 حضرت سید شاہ الفت حسین فریاد از خاک عظیم آباد برخاستہ۔ آقا سید علی
 شرفستری مخاطب بہ سلطان العلماء نواب ساد الملک متخلص بہ طوبی استاد شاہد کن

چنین میگوید: "امارت و دستگاه سیادت پناه حضرت سید شاہ الفت حسین متخلص بہ فریاد کہ خاطر زمانہ مثل او یاد ندارد کہ در عہد خود صاحب جاہ و دستگاه در دولت بنگالہ را سفیر کبیر و در دربار آن دولت امیر عظیم النظیر از ہر خصال مزایا صاحب فطرت بلند و طبع ارجمند کلام شرایشان نشرہ نثار بودہ و کلام معجز نظام نظم ایشان ثریا و نثار واقعی شاعرے در فن شعر باین استعدادات ذاتیہ و کسبیہ ہر لفظ معنیش ظاہر است بلکہ توان گفت کہ اود دوران خصوصاً ملک ہندوستان چنیں روئیدہ نہ زائیدہ۔"

این عبارت نماز حیث مفہوم خیلے قابل قدر است چہ مصنف در عصر خود در فن شعر مسلم بودہ باوجودیکہ صاحب زبان بودہ میگوید کہ مثل فریاد در ہند نہ بودہ است اگر عقیدہ دیگر ادبا و فضلا را در حجاب شاعری حضرت فریاد اینجا ضبط کنیم یک دفترے میخواہد۔ پس براںچہ نوشتیم اکتفا میکنیم۔

علوم پایہ شعری او از قدرت بیان ما خارج است۔ خود خوانندگان محترم بعد از مطالعہ دبستان اخلاق تصدیق این امر خواہند کرد کہ شاعرے گران پایہ مثل فریاد در ہندوستان نہ بودہ۔

پنجاہ سال قبل این مثنوی بہ طبع رسیدہ و نسخ آن کیا ب بود۔ برائے یک نسخہ اش خیلے جویا ہودم پار سال دوستے از پٹنہ عظیم آباد نسخہ برائے بندہ فرستادہ اہل خانہ بندہ صغرا بیگم متخلص بہ جیا کہ بہ مشاغل علمی خیلے انہماک دارد برائے طبع این مثنوی خیلے اشتیاق و تعجل داشت۔ لہذا کمد کہ تمنائے ماہر دو برآمد و این مثنوی کہ دارائے شش ہزار است بار دیگر بہ طبع رسید۔

حضرت فریاد این مثنوی بہ متبع بوستان سدی گفته۔ بارہا اس طور شدہ کہ اشعار
 بوستان و بوستان سدی مخلوط کردہ پیش شعراے عجم خوانند لیکن نتوانستند
 نشان بدہند کہ اشعار بوستان کدام است و اشعار بوستان کدام۔ بعضے از
 اشعار بوستان را اشعار بوستان گفتند و بعضے از اشعار بوستان را اشعار بوستان
 خوانند از حیث زبان و مضمون این کتاب ہمپایہ بوستان سدی است۔
 نقادان سخن میدانند کہ شاعرے کہ در مثنوی یا غزل کامل باشد قصیدہ او پایہ
 عالی ندارد۔ بہچنین غزل یا مثنوی شاعر قصیدہ گو لطفہ ندارد۔ انوری و خاقانی
 در قصیدہ پایہ عالی دارند اما در مثنوی و غزل پایہ ایشان مسلم نیست۔ نظای
 و جامی مثنوی را بہ حد کمال رساندہ اند لیکن در قصیدہ پایہ ندارند۔ نظیری
 غزل خوب میگفت اما قصیدہ خوب نگفتہ۔ ازین جہت یک قاعدہ قرار دادند
 کہ شاعر مثنوی گوئی تواند کہ قصیدہ خوب بگوید۔ اما ازین قاعدہ بعضے مستثنی
 بودند۔ حضرت فریاد ہم ہمیں طور است۔ در قصیدہ و مثنوی ہر دو دیدہ طوی داشتہ
 برائے تصدیق آن در آخر این کتاب بہ عنوان ضمیمہ بعضے از قصائد و مثنویات
 و غزلیات ایشان را درج میکنیم۔ این امر خوانندگان محترم را بہ حیرت خواهد انداخت
 کہ شاعرے کہ بہ این خوبی مثنوی گفتہ چہ طور قصاید بلند پایہ ہم گفتہ۔
 فریاد در زبان اردو ہم شعر میگفت۔ اگر اینجا بعضے از اشعار او را درج کنیم بہت
 ندارد۔ قطع نظر از شاعری حضرت فریاد ادیب محقق ہم بودہ و در تاریخ دانی نظر
 نہاشت۔

احقر العباد

سید ہایون میرزا یار شرٹ لاڈل و کیٹ ہائی کورٹ کلکتہ

دِیباچہ

در باب آغاز ثنوی ناقدان سخن دو عقیده دارند بعضی میگویند که ثنوی اختراع شعرائے فارسی است و بعضی بر آنند که این تقلید از رجز عربی است که نظم مسلسل است. ثنوی بر اصناف دیگر شاعری بچند وجه ترجیح دارد. یکی این که عدد اشعارش معین نیست چنانچه در غزل و قصیده هست دیگر این که التزام قافیه معین نیست شاعر باید در هر شعر قافیه را عوض کند. غیر از آن مضمون هم برای ثنوی معین نیست چنانچه برای غزل قصیده است.

مسعودی مروزی اول ثنوی گوشت که نامش در تاریخ مانده. بعد از او فکرو بلخی درودکی و دقیقی ثنوی هم گفتند اما هیچ کدام از دست برد زمانه محفوظ نماند و تنها شاهنامه فردوسی که در سده ۴ به اتمام رسیده بود بار رسیده. این ثنوی در زبان فارسی خیلی اهمیت دارد اول این که شاعری رزمیه اش در ادبیات فارسی عیال ندارد دیگر این که شاعر نسبت به دیگر شعرائے فارسی لغات عربی کم استعمال کرده و اکثر آن لغات عربی که بکار برده معادل فارسی هم دارد ازین جهت می توانیم بگوئیم که شاعر همه شاهنامه را در فارسی خالص گفته.

بعد از فردوسی نظامی گنجوی (۳۵۰ تا ۴۰۹) پنج ثنوی گفته که به پنج گنج و نمسه شهرت گرفته. مخزن اسرار او در تصوف و اخلاق. خسرو شیرین در عشق

سکندر نامه در رزم نظیر ندارد. بعد از نظامی آنچه خسرو و جامی گفتند همه تقلید است از نظامی اما خیلی قابل تقدیر است و آنچه گفته اند که "به جامی سخن را تمامی رسید" غالباً مراد از آن ثنوی باشد چه متاخرین هم خیلی خدمت بشعر فارسی کردند و غزل را به کمال رسانیدند. در باب ثنوی بعد از خسرو و جامی ما می توانیم که ذکر فیضی بکنیم اما فیضی آنقدر در سیاست ملکی مشغول بود که همه کمالات او برزنیافته در باب شاعری اخلاقی کتاب مخصوص از قدا باقی نیست اما اشعار راجع باین موضوع در کلام ایشان است. اول کسی که ثنوی اخلاقی گفته بدایی بلخی است که پند نامه منسوب به نوخیزوان را در قالب شعر ریخته. اخلاق نسبت قریب به تصوف وارد ازین جهت سرایه او بیات اخلاقی را در کلام صوفی مثل سنائی و ابوسعید و غیر آنها می بینیم. بعد از ثنوی نظامی مخزن الاسرار گفته موضوع آن کتاب تصوف و اخلاق است. نمیدانیم چه ساعت سعد نظامی ثنوی را گفته که بعد از او قریب هفتاد ثنوی به متبع آن گفته شده. آنچه شهرت گرفته همان مطلع الانوار خسرو و تحفه الاحرار جامی است.

بعد از نظامی سعدی شیرازی (۷۵۵ تا ۸۰۵) شاعری اخلاقی را به کمال رسانده چنانچه فردوسی رزمیه را و سوزنی هزل را. ثنوی بوستان گفت اما طبع عالی که داشت بگزاشت تقلید از نظامی کند. این کتاب مشتمل بر ده باب است که ما در ذیل درج میکنیم. باب اول. در تدبیر جهان داری. باب دوم در احسان. باب سوم در عشق. باب چهارم در تواضع. باب پنجم در رضا. باب ششم در قناعت. باب هفتم در تربیت. باب هشتم در شکر. باب نهم در قنوه. باب دهم در مناجات.

باب اول راجع بہ سیاست مدن است و باب ہفتم راجع بہ تدبیر منزل دہمہ ابواب
باقی راجع بہ تہذیب اخلاق است۔ در نشر اہم سدی در برابر این کتاب گلستان
نوشته۔ جامی کتابے بنام بہارستان بہ تتبع گلستان نوشتہ بعد از او مجد الدین
خارستان را وقا آنی پریشان را نوشت۔ پریشان اسم بامسمیٰ است مفہمین
ہم از ترتیب پایگلستان در ادبیات فارسی ازین پیدا است کہ جامی کہ اورا بہ خاتم
المقدمین ملقب کردہ اند در دیباچہ بہارستان در بارہ گلستان چنین می سراید۔
”کتاب گلستان تبرکہ شیخ نامدار و استاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی“
امام ثنوی در تتبع بوستان سعدی در ایران کسے محفت۔ جامی (۸۹۸ تا ۸۹۴) بہارستان
در تتبع گلستان نوشت اما نمیدانیم بچہ سبب خیال تتبع بوستان نکرد۔

شیخ علی حزین (۱۱۸۰ تا ۱۱۸۳) کہ در او اخر عہد صفویہ از ایران بہ ہندوستان
آمدہ ثنوی بنام خرابات بہ تتبع بوستان آغاز کردہ و تنہایک ہزار و دویست
بیت گفت۔ شیخ در سوانح عمری کہ خود نوشتہ خیلے ازین ثنوی تعریف کردہ و چند
حکایت ہم درج کردہ در ذیل عین عبارتش را درج میکنیم۔

”در آن آوان مرا بطرز بوستان سعدی و آن نوع سخن گستری رغبت
افتادہ شروع در گفتن نمودہ آن ثنوی را خرابات نام ہنادم و بسیارے از
مطالب عالیہ و سخنان دلپذیر در آن کتاب بسک نظم در آمد..... و یک ہزار
و دوصد بیت گفتہ شدہ بود اما صورت انجام نیافت۔“

ما حزین را ہم در شعراے ہندی شماریم کہ اشارہ باقی ماندہ او بیشتر
گفتہ ہاے ہند اوست۔ ٹیک چند بہار کہ بہار عجم او در لغت فارسی خیلے

اہمیت دارد ہمعصر خیرین بود شرح بوستان بنام بہار بوستان نوشتہ -
 چنانکہ اہل ہند بہ خسرو می نازند کہ خوب از عہدہ متبع نظامی برگزیدہ
 ہمیں طور باید بہ نظام الملۃ سید شاہ الفت حسین فریاد عظیم آبادی (رحمۃ اللہ علیہ)
 آسودہ نماز کنند کہ مثنوی دبستان اخلاق (رحمۃ اللہ علیہ) گفتہ و خوب متبع
 از بوستان سدی کردہ۔

انچہ فریاد گفتہ خیلے قابل تقدیر است چہ در آن زمان فارسی در
 ہندوستان در تنزل بود و حکام بومی چندان تشویق از شعراے فارسی
 نمیکردند۔ دیگر آنکہ خود فریاد شاعر بزرگ است در اردو در قصیدہ ہم
 ید طولی دارد با وجود این مثنوی اخلاقی گفتہ کہ دارائے شش ہزار بیت است
 نامی توانیم بگوئیم کہ در ادبیات فارسی مثنوی کامل بہ طرز بوستان
 سدی غیر ازین نیست۔

سید یعقوب بزیمی بی۔ اے

دستان اخلاق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خد پوزمین و زماں آفریں بیک حرف کن دو جہاں آفرید بھسم داد ربط و نمود اجتماع زدانش نیاید بکنہش رسید باضداد بخشید ربط عجیب زہندیب اخلاق شد ہنموں دلالت بت دبیر منزل نمود کہ آید نظم ریاست بکار ادیب و بتان دانش نمود ندارد خبر گوہر مشیت خاک عدم سوئے موجودہ کے برد کہ خود نیک داند صلاح و فساد	بنا مخدائے جہاں آفریں حکیمے کہ کون و مکاں آفرید میان عقول و نفوس طباع صفاتش نیاید بگفت و شنید ترکیب خاص و نظم غریب تربیت نفس نیز نگ دوں ازاں پس کہ ایں راہ دانش کشود رموز سیاست نمود آشکار خد را دریں کار گاہ وجود ز ماہیت جوہر روح پاک بکنہ کماش کجا پے پرد حکمت دہ نظم بست و کشاد
--	---

تزیید کسے را از و باز خواست
 خرد دور گردان در گاہ دوست
 بسے مرغ اندیشہ بالا پرد
 نشانے نیاید ازاں بے نشان
 حجاب نظر قرب آں نور گشت
 نظر چوں رود بر رخ آفتاب
 چو نور نظر نزد معنی رسی
 وجودش بیابی بہر خبر و کل
 جہاں جملہ جسمت و جاننش خائے
 بچشمیکہ چوں مہر بینا بود
 رخ ہو رہتا بندہ و آشکا
 جمالش نہ بیند اگر چشم کور
 نیازم از میں پیشتر را ہوا
 چو یکراں سواران گردوں نورد
 دریں عرصہ دیدم کہ در ماندہ اند
 بریں حرف واجب کفم اختصا
 کند ہر چہ خواہد کہ فرمانرواست
 کہ اور اک گم گشتہ راہ اوست
 کہ راستہ بہ اوج کمالش برد
 مکانات نہ بیند ازاں لامکاں
 کہ از قرب مبصر بصر کور گشت
 کشد بر رخ برق نورش حجاب
 کہ موجود و دیدن نیارد کسی
 چو بوئے کہ یابی در جزائے گل
 تن بے رواں کے بماند بجائے
 ز ہر ذرہ خورشید پیدا بود
 بود صاف روئے ہو از غبار
 چہ نقصاں بہستی تا بندہ ہو
 کہ میں بہن صحراندار و کنار
 کہ در تاختن ہیکیے بود فرد
 غنائ فرس باز گردانہ اند
 کجا من کجا حمد پروردگار

بواجب بہن است نزد خرد

کہ ممکن کجا پے بواجب برد

در ظہور شاہد حد در انجمن کشت

مخدایا تو دانی کہ خودستی
چہ آرم بلب چونی و پستی
ز خلوت چہ در انجمن آمدی
جہاں را چو جانی بہ تن آمدی
ز کثرت برخ برگندی نقاب
سر انجمن آمدی نے حجاب
تو کے در نہاں خانہ بودی دویں
سوئے انجمن تا سختی کے بروں
نیار و کسے گفتن از راز تو
ز انجام تو ہم نہ آغاز تو
کسے باز گو پذیرے چند و چون
کہ باشد ز چندی و چونی بزوں
بہ پوشیدگی آشکار آمدی
بر بے پردگی پردہ دار آمدی
نہادی تو آئینہ در روئے خویش
شدی محو نظارہ بر روئے خویش
نیارم ازین بیشتر لب کشاد
کہ حکم خرد مھنر لب نہاد

مناجات بحضرت قاضی اکا جات

الہی بحالہم تو دانا ترے
بتر بیت من تو انا ترے
فراموشش کردم رہ کوئے تو
دی ہم نبودم رضا جوئے تو
چہ گویم شنائے تو اے کردگار
مگس کہ دیدہ است عفتا شکار
ز خود رختہ ام تا چہ خواہم ترا
چو خود را ندانم چہ دانم ترا
کریمی کہ با وصف چندیں گناہ
درست عاصیاں راست امیدگا
نیاید ز من جز خطا در وجود
کہ سہم پدر عصمت از ما بود

تو گر خشم گیری بمن از گناہ
 منم بندہ و تو خداوندگار
 بر رحمت نگر بمن تیرہ راتے
 کہ بردر گہش زار نالی کھم
 ز در گاہ تو چشم دارم ہی
 کہ مار از روئے کرم لے خدائے
 منم گرچہ خطا بر جہیں
 توئی مالک و جملہ مملوک و بس
 توئی بے نیاز و ہمہ بانیا ز
 مرا نظم چوں میوہ ناری
 عروسے کہ عاری بود از جمال
 بر آید مرا از تو ایں آرزوئے
 کہ شیریں کنی میوہ تلخ من
 کلام کہ از حسن عاری بود
 بحسن قبولش گرامی کنی
 ز گلگشت ایں گلشن تازہ روئے
 نہ آں رنگ بوئے کہ چوں شبنم
 چہ رنگی کز و بر فروزد چراغ
 چراغے کہ پر نور ایساں بود

و گر کیست کز وی بجویم پناہ
 منم پر گناہ و تو آمرزگار
 کہ جز تو نہ داریم و گیر خدائے
 برو حاجت خویش حالی کھم
 ز لطف تو امید دارم ہی
 بہ عصیاں نگیری بروز جزائے
 بود ذات تو اکرم الا کہ میں
 تو نگر توئی جملہ مفلوک و بس
 توئی بہر بیچار گاہ چارہ ساز
 کما لے نہ دار و کہ خواہد کسے
 کس ازوئے تہ بند خیال وصال
 بدیں آب و جاہم بدہ آبروئے
 نمائی رُخ غرہ از سلخ من
 ز خامی نہ از پختہ کاری بود
 بنا مست کہ ایں نامہ نامی کنی
 برد مرد نظارگی رنگ دیوئے
 نیاید دریں بوستاں جز منے
 چہ بوئے کہ جاں را کند تزد باغ
 دماغے کہ لبہ یز عرفاں بود

نعتِ انبیاءِ علیہ السلام و مناقبِ جنابِ امیرِ علیہ السلام

ثنائے محمد چہ گوید کہ
 ثنائے جناب رسالت
 کہ داند نبی را غلی و اجی
 ز یک مہرتاباں بود این دو ماہ
 بخوئے تروتازہ شد این دو باغ
 بر نورس بوستان خلیل
 کلاہ نبوت از وسر بلند
 قیئے کہ حادث لقب یافتہ است
 بروز جزا عاصیاں را شفیع
 در اں فکر گر خامہ آرم بدست
 سر و برگ طوبی دہم خامہ را
 چہ گوید کہ وصف آلِ رسول
 مہ آسمان کرامت بدست
 بکف ہر یکے را کلید فتوح
 نگنجد در اوصاف شاں چند چوں
 اگر لب کشایم بدحت گری
 نہ برتابد اوراق این مشنوی
 کہ رہ گم گشت گر چہ پویدے
 نیاید مگر از لب بو تراب
 بود نفس او عین نفس نبی
 چونورے کہ روشن کند دو نگاہ
 ز نورے فروزندہ شد دو چراغ
 در درجک دو دمان خلیل
 سریر رسالت بد و ارجبند
 حدوث و قدم را ہم بافتست
 بصدر و کالت بقدر رفسنج
 بہ تحریر آں نامہ آرم بدست
 سپہر ثوابت کنم نامہ را
 کہ بودند از بطن پاک بتول
 چراغ حریم امامت بودند
 کہ بودند مانند کشتی نوح
 کہ از حد کیف و کم آمد بروں
 سپارم طریق ثبات گتری
 کہ باشد بر اوصاف شاں محوی

چوتو انم این را بسپرم
 ز وصف شریفی دوم زند
 بلم از کجا آن تو اں آورد
 نشانے کسے را کہ گوید خدائے
 لقب رت ہی ثنا خوان اوست
 ولائے علیٰ چسیت لطف خدائے
 ولائے علیٰ نور ایساں بود
 ولائے علیٰ کا مرانی دھند
 ولائے علیٰ چسیت درہلکا
 اگر ذرہ باشد اگر آفتاب
 زمان و زمین و مکان و مکیں
 بدرگاہ یزدان ہزاراں سپاس
 کہ انداخت ہر علیٰ دردلم
 چو خورشید تابندہ شد گوہرم
 برون از دو گیتی بہشت من ست
 ز خاقان قیصر گرامی ترم
 بدرگاہ یزدان دُعا می کنم
 کہ خاک نجف خواہم بگاہم بود
 پناہ ولایت پناہم بود

بہ تذکار گوئے سعادت برم
 کہ از علم ذات خدا دم زند
 کہ وصف علیٰ بر زبان آورد
 لب ہرزہ چایم چہ آرد بجائے
 کہ ناد علیٰ منظر شان اوست
 زدوزخ بخلد بریں رہ کشائے
 کہ روشن از بزم عرفاں بود
 بہر دو جہاں زندگانی دھند
 زد یوان محشر برات نجات
 بود کامیاب از در بو تراب
 علیٰ را بود جملہ زیر نگین
 بجاء آورم بادل حق شناس
 از اں نور پرورد آب و کلم
 گرا نایہ گوہر از اں جوہرم
 کہ از مہر حیدر شرت من ست
 کہ من از ازل بندہ حیدرم
 بجان و بدل التجا می کنم

در ستایش علی حضرت ظل الهی حضرت واحد علی شاه با دشتاود

خدیو خدا جوئے سداں خصال
 فرازنده چیتہ جاہ و جلال
 شہ دودمان قرا یوسف
 خدیو ہمیں دولت صفدی
 جہاں داور ترکمانی تبار
 سمو صف گرامی زاو صاف او
 تواضع کہ باشد زاو صاف خالص
 ندیدہ ست و نشیند کس در جہاں
 وجودش بحیثمان کارا گہاں
 زہر شے کم و کیف دارد بحیث
 چہ دورست گرا آسمان بریں
 کہ با آنچنان رفعت قدر و جا
 فضائل ز فطرت از و در ظهور
 بود عفو در ذات آں بحر جود
 دگر و صف محمود صبر جمیل
 اگر و صف طبع روانش کنم
 بماغم بخولاه ناقص اساس
 جہاندار ہجاء یوسف جہاں
 فروزندہ بزم فضل و کمال
 مس آسمان قرا یوسف
 ہمیں حامی ملت جعفری
 پدر بر پدر خرد و نامدار
 بود جمع کمتر در اصناف او
 بدیں وصف دادش خدا اختصاص
 بدیں درجہ افتادگی از شہاں
 بمر دم بہماند بحیثم بہاں
 ولی خویشتن را نیارد بحیث
 بدورش کند خاک بوس نہیں
 چنین تن بافتادگی داد شاہ
 ز خورشید تاباں چو تابندہ نور
 چو ظلے کہ با شخص دار وجود
 کہ باشد کلید جزای جزیل
 کما یسکہ دارد بیانش کنم
 کہ افتد بزربا فتن از پلاس

ز مدحش از اں طبع من لب بپست
 ستایش گرم لیک چوں دیگر اں
 که مداح در مدح ممدوح خویش
 ره محمّدت آنچنان بسپرد
 از اں راستش ہم نماید دروغ
 بوصف شجاعت چو بند و کمر
 دهد زال ز رراسپه داریش
 گراو و با بنصفت کند اتصاف
 اگر کار و صفش رساند بعلم
 گرازا احتشاش نگارش کند
 فریدوں ز فرماں گزاراں بود
 غرض همچنان در صفات دگر
 بد اں وصف خاص مالب کشا
 بتوصیف آل خسرو سرفرا
 سپاس خداوند غیب و شهود
 ازیں ہرزہ لافی مرا باز داشت
 ولے یکد و کارے از اں دستکار
 کہ دانست مردان میدان فکر
 مرا ز بردا مان طبع رواں

کہ حرم بکسی نخواہد نشست
 نیارم بہ لب مدحت سرور اں
 سخن راند از حد تبلیغ ہمیش
 کہ از حد اغراق بیرون برد
 چراغ تشائش نگیرد فروغ
 نیار و پس و پیش را در نظر
 برستم سپارد جلو داریش
 بکسری دهد نسبت اعتساف
 ز سقراط ہم بگذراند بعلم
 ز جاہ و جلالتش گزارش کند
 سکندر ز آیینہ داراں بود
 زوصاف و موصوف دارم خبر
 کہ دادش بہاں آفرین در نہاد
 کہ بامدحت کس ندارد نیاز
 کہ مارا سوئے راستی رہ نمود
 سوئے راستی چشم من باز داشت
 نگارم دریں نامہ نونگار
 برم گوئے سبقت بچوگان فکر
 محیط گہ خیز باشد رواں

کنم آگہش ہر کہ آگاہ نیست
 اگر سایہ نعل شبہ یز شاہ
 ہمیں سنگ پارس کند پیرنگ
 اگر شاہ مارا کلاہ و کمر
 نہ زادی ز بطن صدف گوہری
 اگر سکہ بز خویش بالہ چہ دور
 جہاں را جہاں دار والا گھر
 براورنگ و چتر آستین بزقشاند
 بدیں پروری گوئے دولت ببرد
 چہ آب و چہ آتش چہ خاک چہ با
 کہ دستم از اہاں کار کوتاہ نیست
 زند برق بر پارہ سنگ راہ
 کہ آہن شود ز ربدان تیر و سنگ
 مرصع نہ بودی بہ لعل و گہر
 نہ کانی بدی حامل جوہری
 خطیبش بمنبر چو موسی بطور
 نیاورد چوں ذرہ در نظر
 سرے نیازی بگرہ دوں رساند
 کہ دنیا بہ دنیا پرستان سپرد
 بفرمان واجد علی شاہ باد

در نائش کلاہ و قبای دولت برفرق و قامت شاہی لطف و مرتب

بہ فخر سرفراہ آئے او
 کلاہ را بسرفراختار
 بناز تن جامہ زیبائے او
 قبا را بہ ہر جامہ اعتبار

و عاوشنائے علم حضرت شہر یائے گیتی مدائے

و عاوشنائے توائے شہر یار
 بود بہرست سایہ کردگار
 نیاید ز کلک و لبسم زینہار
 تر اسایہ بہر تار کار
 کہ سجد نوائے نوی بے سخن
 مرا مرغ فکر آشیان سخن

بہال ثنائے تو بالا پرید
ز فرخندہ آثار ایام تست
دست باد آسودہ و بیغی
دل مرد راعی گر آید بدرد
وجودت کہ باشد غریزہ الوجود
فلک مجر و انجسم آمد پسند
دعائے دل در دمنہاں ز اُ
عنید تو افتد بقہر خدائے
ترا چشم اقبال بیدار باد
لوای عدویت نگوں سار باد

وصف الحال وکیل مدارالمہام سلطانی نواب فخر الملکت سید امیر علی خاں بہادر

ز بیداری بخت بیدار شاہ
چہیں جو ہر قابلے پختہ رائے
بہ نیکاں دہد نیکوئی ز اجزائے
بنیر وے بازوے اقبال شاہ
بد اندیش را دست اندیشہ سبت
وجود نک خوارہ تیرہ رائے
کہ چوں بندہ بادا پرستار شاہ
بصدر و کالت گزیدہ است جا
بداں را بکیفر سزائے سزائے
بتائید بخت عدو مال شاہ
کہ آں خابن ماور و شیشہ سبت
نخواہد کہ ماند بہستی پیائے

مقام خیانت گر بد سگال
بدان کس کہ بدخواہ در گاہ دید
ز بیداریش بخت آن کیں نہا
بنظم مہمات بست و کشاد
نکو خواہیٰ ہندگان خداے
بخدمت چہاں بردمہت بہار
چو دیدش نکوخواہ خیرت پرست
دہد شرح اوصاف انسانیش
سرور سرور سرفرازاں امیر
اراکین دولت بشغل و عمل
بدراے صوابی آں لے زن
بروز نامزد امر و ز خاک بہار
سرد فخر ملکش ہمایوں خطاب
سیادت مآبی سعادت پناہ
بذکر جمیل و بتوفیق خیر

پسند دتاگ تیرہ چال نکال
نکوئی نخواہد کہ بدخواہ دید
بخواب عدم سر بہا لیں نہاد
بدل نور اخلاص راجاے داد
بود سیرت خاص آن نیک را
کہ شد مورد شفقت شہریار
نگین و کالت سپردش بدست
کتاب کمالات انسانیش
علیٰ خاں بہادر چہ دانا وزیر
کشانید اگر دفتر عقد و حل
سرآمد برآید در آن انجمن
چو گلزار بر گل بفصل بہار
کہ باشد در اعیان ملک فتاب
بماند بگیتی باقبال و جاہ
بسے دیر پاید دریں کہنہ دیر

در وصف سخن سراپد

سخن چسیت از کان دل جوہرے
ز گنجینہ صنعتش گوہرے
سخن بے سخن جوہرے ہست فرد
کہ یار و زما تیش شجہ کرد

سخن ساغر آب حیواں دہد
 سخن مایہ کا مرانی دہد
 در آئینہ دل صفائی دہد
 گہے نور و گہے نار باشد سخن
 بوسنی ابن عمران کہ رب کریم
 نہ گشتی اگر از سخن فیضیاب
 میسحا کہ جاں در تن انداختی
 نہ راندی اگر حرف تم بر زباں
 حبیب خدا خاتم مرسلان
 سخن منظر و صفت ذاتش بود
 کہ در قالب بگل جاں دہد
 سخن لذت زندگانی دہد
 بچشم خرد و دشمنائی دہد
 گہے گنج و گہے مار باشد سخن
 پنجشید و الاخطاب کلیم
 کجایافتی این معالی خطاب
 بہ احیائے اموات پر دافعتی
 نہ گشتی بہ اعجاز تم تر زباں
 ازل تا ابد اکمل اکلاں
 کہ سرد فقر مجھ از آتش بود

در سپاس گزاری عظایاے حضرت باری گوید

دو گوہر ز گنج عطاے بزرگ
 سیکے گوہر پاک آباے من
 ملاذ سرسوراں بودہ اند
 پدر بر پدر جسملہ آباے من
 پدر را نسب از سر آگهی
 علی ابن موسیٰ جد مادری ست
 بیسے از بزرگان ایس دودہ اند
 عطا کرد ما را خداے بزرگ
 و گر جوہر طبع والائے من
 بجگیتی بہ نام و نشان بودہ اند
 بزرگان ارشاد فرمائے من
 بموسیٰ بن جعفر شود منتہی
 کہ روشن در درج پیغمبری ست
 کہ کامل ترین اولیا بودہ اند

مغظم ترین است محبوب پاک
 بنیام یکے مرشد ہا نسو لیست
 بدھلی بود شاہ روشن چراغ
 نیائی دگر بوالفرح بودہ است
 دگر آں جلال جلالت پناہ
 ولیکن بریں نسبت و اعتبار
 نزدیک مرایں باز برجائے خویش
 در فخر بروئے خود باز کرد
 متاعے گراز خود نہ داری بدست
 کہ فیشش بود از سماک تا سماک
 کہ گنجور گنجینہ، معنویست
 دو گیتی ز عطرش معطر دماغ
 کہ در خطہ واسطہ آسودہ است
 کہ پانی پت اورا بود خواہ گاہ
 نہا شد مرا نازش و افتخار
 کہ نازند بر فضل آبائے خویش
 کہ بر جوہر ذات خود ناز کرد
 ز بیگانہ سودا چہ آری بدست

در سبب تصنیف این نامہ کاراگی گوید

ازاں دم کہ طبع ہنر زائے من
 دلم بود دل بستہ این خیال
 کہ بزنام نامی والا سری
 نگارم یکے نامہ چوں بوستاں
 بگلزار دانش بہار آورم
 خزانیں چمن را بہاریں کنم
 رسد فیض عا مش بغیب حضور
 پراز نکتہ ہا نظم شرنے شمار
 پسندید نظم دل آراے من
 چو دل بستگان خیال وصال
 خدی بہنہ و ہنر پروری
 گزین یادگارے ز ہندوستان
 نہال خرد را بہار آورم
 صفحانہ نو نگاریں کنم
 کہ خورشید تابندہ دیک دور
 یکے درج دروانہ شاہوار

بگلگوئے فکرت نکتہ یاب
 ز گلہائے مضمون نوبستہ
 چو گلہ استہ یاراں بیاراں برند
 فضائے سواد و بیاض سطور
 بچشمان جو یائے گنج و فیض
 در نکتہ ہائے خرد پروری
 کف ساغرے پر صہبائے ہوش
 حریفان ازاں بادہ متی کنند
 سرم بر سرے زانوئے فکر بود
 ولے از تقاضائے دور سپہر
 ازاں مے تہی ماند ما را بسوبے
 مگر خاراں آرزوئے دروں
 ازیں شکر فارغ نبودم دے
 ولے در خیال من مستند
 کہ بر نامش این نامہ نامی کنم
 مرا پیک اندیشہ در جستجوئے
 بنا ساز گاری دھر دوروی
 بیایاں ز فرط تقاضائے شوق
 فزوں بر ہزار و دو صد بودشت

جمال سخن را دھم آب و تاب
 بہ بندیم اعجوبہ گلدستہ
 چہ یاراں بر شہر یاراں برند
 دھد در دل و دیدہ نور و سرو
 دھد بنیش سرمہ خاک ہیں
 کم زینت سلک نظم در ی
 چو جام جم از کیف دانش بجوش
 بیزم سخنے پرستی کنند
 بھم ہر نفس وقف این ذکر بود
 کہ روئے ہنر و نہ بیند مجھ
 بچوگان من در نیفتا دگوئے
 خلید ی چو مژگاں بچشم اندوں
 کہ ریزم بداع کہن مرہے
 نبودے چین مقبلہ اجمبت
 بمقدار قدرش گرامی کنم
 یگانا پونہودی بہر چار سوے
 نیاید بکف نقد این آرزوی
 کہ بودم سیہ مست صہبائی شوق
 کہ بردم تجسیر این نامہ دست

نوشتم ازین نامہ ارجمند
 کہ ناگہ تقاضائے آبشخو
 در آں بلده در مدت چند سال
 بمیشینہ جاباز گشتم بدرد
 ولے فکر آں نامہ مضموم
 کہ این سرزمین شکل خلد بریں
 چو این فردہ شد مرہم داغ من
 سرورم بکف داد مینائے مل
 شکر خندہ زد صبح اقبال من
 خسم بادۂ فکر ت آمد بجوش
 پس از روزگارے کہ بردم بسر
 گرفتہم بکف عنبریں خامہ را
 دریں دلکش نامہ نکتہ زائے
 شد از مدت عمر من پارہ
 زہر گلشنے گلبنے خواستم
 زہر نعتے کاومی زاد راست
 دریں کو زہ گنجید بحر محیط
 سزد گر بخوانم گہر سنج گنج

برسم نمایش حکایات چند
 سوئے مرشد آباد شد بہر دم
 کسے رانندیم کہ جوید کمال
 ز افسردگیہا دلم بود سرد
 چو شور سرم بودی اندر سرم
 شد از مقدم خسروے گل زمیں
 گل خرمی کرد گل بلغ من
 برآمد دل از غنچگی ہتجو گل
 پرو بال زد مرغ نئے بال من
 محیط سخن داد تن در خروش
 سر نظمہ این نامہ کردم بسر
 بخبر پیوستم این نامہ را
 بسے نکتہ در جائے خود یافت جا
 بتصویر این نادرا نگارہ
 کہ این بلغ فوجستہ آراستم
 دریں ناتراشیدہ کشکول ہمت
 بمشتم در آمد زمین بسیط
 کہ دانش بود اندراں گنج

در کساد بازار فضل و کمال گوید

درین چار بازار لعبت گری
 دروگو هر بے بهای کمال
 درین نار وانی جنس هنر
 جمالش نسجد کسے با پیشتر
 بے روئے زیبائی چون آفتاب
 بے گفتنی ها که ناگفت ماند
 نداند کسے قدر کالای من
 بحمد اللہ کنوں پس از دیر یاز
 مرا بخت خوابیده بیدار گشت
 گهر ها که روشن بود همچو ماه
 بخر من که دار چنین مشتری
 بنودی اگر شاه جوهر شناس
 بچشم چنان خسر و دیده و
 ازیں خاکه ایں بے بها گوهری
 درین ره اگر پاکشاید کسے
 که از بطن گیتی بر آمد چون
 نه از خود ستائی بود حرف من

نیرزد بوجو جنس دانشوری
 بود کمتر از ریزه های سفال
 بمصر جہاں یوسف آید اگر
 خریدار باشد چو یوسف عزیز
 نیا مد بروں از سحاب حجاب
 بے سفتنی ها که نا سفت ماند
 به ارز پلاس است دیبای من
 در گنج مقصود گردید باز
 قماش مرار و ز بازار گشت
 کند قدر آں جوهری یا که شاه
 که ہم بادشاه هست و ہم جوهری
 نمی سقیم الماس این الماس
 جمال سخن را کہ منم جلوه گر
 پس از من نیا ر دو من دیگری
 نپاید بھسم پائی من بے
 بر آید اگر کست آید چو من
 کہ بیرون ترا وید از ظرف من

نہ آید چو من تر زباں بلبلے
 سخن بچ داند کہ من کیستم
 سپاس آورم ایزد پاک را
 چه جو هر که لطفش نہا دند نام
 کزین خام سودا و مانم تہی ست
 ندانی کہ لاف شرف میزنم
 حرفیاں کہ راہ سخن بسپرند
 کہ نفس از من این بازی ایش برد
 مگر میگزاردم سپاس خدائے
 کہ مارا بخفائے راہ داد
 چو پیمانہ پیمائے فیض ازل
 در فیض مخفائے را باز کرد
 در آن انجمن ساقی تیز دست
 بجلس نشینان فرخندہ پے
 بدریا کشاں در خور کام شاں
 کسے را بینا کسے را بجام
 بیایاں صحبت در آن انجمن
 از اں می کہ ساقی بانعام ریخت
 بفیض ہماں بادہ مشکبوی

نیار دچو من باغ عالم گلے
 بیانم چه چیز است و من چیستم
 کہ جو ہر دہد گو ہر خاک را
 ازو میشود مرد مرد تمام
 کہ دعویٰ بمعنی از گری ست
 دم ہمہ سری با سلف میزنم
 نباید کہ بر من گمانے برند
 سیہ مستی نخوت از خویش برد
 ہمی آورم شکر نعمت بجائے
 ز فیض سخن بادہ دلخواہ داد
 بر آورد دست کرم از بغل
 کہ پیمانہ پیو دن آغاز کرد
 بہ پیو د ساغر بہ ہشیار و مست
 بر اندازہ ہر یکے دادے
 ز دریا دلی ریخت در جام شاں
 کسے را بدر دی بر آورد کام
 بدور پسین آمدہ دور من
 مرا ہم یکے جرہ در کام ریخت
 شد از بادہ لبریز مارا بسوئے

ملاححت که میریزد از خامه ام
 بشیو از بانی که نامی شدم
 همانا که این هفت گنج مراد
 رسوخ هماں اعتقاد درست
 حکیم جہاں دیدہ نکتہ سنج
 فصاحت گلی از گلستان او
 از بوستان سخن تازه روئے
 مرا پیر آموزگار آمده ست
 ہمانا کہ در نظم این شنوی
 خدایا تو بر خاک آں پیر مرد
 بہار از کرامت سحاب کرم
 با خلاص پاکان پاکیزہ رائے
 روانش کنی از سلف شائے
 مرتب پوشد این گرای کتاب
 خرد چشم پینا برو بر کشاد
 ندیدم بحشمان بنیشوری
 چو صفری کہ زاید بود بر حساب
 کہ این لفظا بسکہ فرسودہ گشت
 نظر باز کردم بہر چار سوئے

نمک زارہا خیزد از نامہ ام
 بر نکتہ سجاں گرامی شدم
 ز اخلاص پاکاں مرادستاد
 دہان من از آب گوہر شست
 بملک سخن مالک ہفت گنج
 بلاغت بہاری زبتان او
 گلستان دانش پرداز رنگ و بوئے
 ز فیض لبم دژ شار آمدہ ست
 کنم مسلک اشخ را پیروی
 بمیدان عرض سخن شیر مرد
 بدہ شست و شویش آب کرم
 در رحمت غیش بروی کشای
 ترا بندہ بود و مرا دوست
 کہ گردد ازو عالمی کامیاب
 دبستان اخلاق نامش ہناد
 بجوہر نظر کردن جوہری
 در اندانم از نظر فصل و باب
 مرایں جادہ بسیار پیودہ گشت
 سرم بود و سودای این جستوئے

که لفظ مناسب کنم و دستیاب
 بجز لفظ دانش مناسب ترے
 به این باب دانش گزارش کنم
 که دانش درین دانش افزا کتاب
 به دانش این نامه ترتیب یافت
 بود اولین دانش این کتاب
 از گفتار و کردار سنجیداران
 که آید بکار معاش و معاد
 بود و درین دانش نکته زای
 که سرست جام ولایت بُدند
 سوم بهر این نامه از حجب
 ز دل برکنند ریشه درد و رنج
 از لفظ حکیمان بالآخر
 کف هر که باشد ز دانش تهی
 بود چارین در سلوک شہاں
 بود تخمینش در افسانہ ہا
 ششم در خصال بد و نیکوی
 پیاپی این بہرہ سودمند
 کہ دین و دُول ماند از وی پیائے

کہ مربوط باشد بنام کتاب
 ندیدم کہ بر من کشاید درے
 مرا این تازه لفظ نگارش کنم
 بود نازل منزل فصل و باب
 عروس سخن زین حلل زیب یافت
 خرد را کلید در تخیاب
 بہ بی دانشان و بدانشوران
 دہد امتیاز بیاض و سواد
 ز خاصان در گاہ قرب خدای
 دلیل سبیل ہدایت بُدند
 نگارین شد از فیلسوفانہ پند
 و ہدف آسودگی گنج گنج
 و بیدار نشی سوی دانش برزد
 سپارد بدو گنج کار آہنگی
 بنفس خود و نفس خلق چہاں
 ز کردار و ہنجار سوزانہ ہا
 ریاض سخن گل کند رنگ بوئے
 نگارش نمود نکات بلند
 کند کلخ این ہر دو محکم بنائے

بود ہفتہمین نکستہ آموزِ عشق
 بود ہشتیمین در بیانِ مکان
 ہنم لب بوصفِ زمان و اکنم
 دہم ہمسرہ بر خرد پرورال
 بکسب فضائل بود در ہنمون
 زاد ریش پیغیب محترم
 برین دانش این نامہ اتمام یافت
 بفضلِ الہی و اقبالِ شاہ
 رسیدم بکام دل خویشین
 کہ این نامہ من بپایان رسید
 از اینجا سخن مختصر میکنم
 امیدم کہ این نامہ نامدار
 مگر خسرو لم دلنوازی کند
 نداریم دروی جز این آرزوئے
 بخاک نجف خطہ نور زائے
 وجودِ مکانِ تانیسا بدخلل
 بسوزد رول آتش افروزِ عشق
 نشان دادہ ام از نشانِ مکان
 در ہفت گنج نہال و اکنم
 کہ بنیش فراید بہ ہنشورال
 رذایل بردارد رول و پروں
 بدل آنچه دارم بکاغذ برم
 بشایستہ آئیں سرانجام یافت
 کہ قدر ہنر بر کمالش گواہ
 شدہم نازل منزل خویشین
 ہمانا کہ جانم بجاناں رسید
 رہ اصل مقصود میکنم
 پسندیدہ آید بر شہر یار
 کہ درد مرا چارہ سازی کند
 کہ بزنام این خسرو نیک خوئے
 ہمی افکنم طسج ہمانسرائے
 بیاید بریزد آن جزای عمل

در اسبابِ ترقی اربابِ فضل و کمال گوید

نہاں ہنر کے شود بار و رور
 نہاں شد اگر تدر د ان ہنر

کجا بر سر روز و فروزنده چہر
 نغمند دگل و نشگند لاله زار
 نیار و صدف لولوی شاہوار
 کہن داستان یافتی کے نوی
 بدیں پنج گنجیم امیدوار
 بماند بگیتی ز من یادگار
 کہ در نامہ ہاجا وداں نام یافت
 نشانم کہ دادی ازاں رہرواں
 ولی جاوداں زندگی یافتند
 ولی نام او عمر جاوید یافت
 بماند بستہ کار تا دیر گاہ

اگر ماہ پر تو نگیسر دزمہر
 نجمند بہارغ از نسیم بہار
 گرازدست نیساں نیابذثار
 نبودی اگر غازی غزنوی
 من از درگہ فضل پروردگار
 کہ این نامہ بزنام این شہریار
 ازیں عمر و دولت کسی کام یافت
 نبودی اگر نامہ خسرواں
 ازیں تنگناگو غناں تافتند
 ابو بکر سعد از بہاں روتاقت
 کہ در بوستان نام آں بادشاہ

در تقسیم اقسام حکمت علمی و عملی

دو قسمت زیندار و کردار کرد
 بہ نیروی فکر و نظر یافتن
 بکار خود و دیگر آوردنی
 در خجہ مفصل کنم ہر سہ قسم
 ہی باز گرد بہر فرد و بس
 کز و پختہ گرد بود ہر کہ خام

حکمی کہ حکمت پیدا کرد
 بود او لیس بہرور یافتن
 دوم قسمت آں بود کردنی
 بود علم آں منقسم بہ سہ قسم
 گر آن کار ہای بنی نوع کس
 حکمش نہد علم اخلاق نام

دگر باز گرد و ضبط سرائے
 به تغییر آں چوں اشارت کنند
 اگر نظم مصروده و کشور است
 کنوں در مطاوی این شنوی
 که آں دانش کردنی در نظر
 که موضوع این دانش نورزای
 ازیں رو که کردار نیک و بدش
 به نیروی آں دانش جاں فزای
 رذایل را باید ز کردار مرد
 به اوج کمالیکه مقصود اوست
 کز و نظم شایسته آرد بجای
 بتدبیر منزل عبارت کنند
 سیاست بد و نام آں بند و بست
 مفصل کلم حکمت ثنائوی
 بود علم احوال نفس بشر
 بود نفس انسان خاکی بنای
 شود صا در از وی بقصد خودش
 ز بند ضلالت بر آرند پای
 بکسب فضائل کشد کار مرد
 ترقی نماید که بهبود اوست

نخستین درحی الہی بانوگاری بزرگداشت دانش خستیں

نخستیں کلام از کلام خدای
 کہ در عهد پیشین ز رت جلیل
 پس از اتخاف سلام خدای
 عطای قلیل از بزرگی حللیل
 نظر بر بزرگی بخشندہ کن
 از اینجا سخن سخن روشن قیاس
 کہ حکم خدای ہماں آفرین
 دریں نامہ آرم بنام خدای
 پیغمبری آمدہ جبرئیل
 رساندہ گرامی پیام خدای
 نباید شمردن حقیقہ و ذلیل
 نہ ہر اے ز چیز کم ارزندہ کن
 زوجی الہی کند اقتباس
 بر اندک عطا ہم بود اینچنین

چه جای عطایای یزدان پاک
 ازاں دم که گیرد وجودش بنائے
 نماید بر و رحمت عام خویش
 کجا آدمی زاد خاکی نهاد
 بے از عطایش که عقل بشر
 قلیله است کز وی بود آگهی
 که انسان ناس آسمه اے
 جو تخمش در آید به بطن اندروں
 عطاءے خدا اگر چه ماند به خسرو
 که بخشنده باشد خدای جلیل
 که مبذول دارد بریں مشیت خاک
 چه رحمت که بر وی نیارد خدائے
 کند غرق در یائے انعام خویش
 شمار و عطایاے رب العباد
 محیطش نگر د بفسکر و نظر
 ازاں ہم زبانش کند کوتهی
 سپاس سزایش نیارد بجائے
 عطایش برو باشد از حد فروں
 بزرگ است خردش نباید شمرد
 که اورا نباشد عدیل و بدیل

ادب و امتناع قطع شجار ساکن کفار از دانش اول
 محمد^ص که سر دفتر انبیا است
 طفیلش بود هستی دوسرائے
 بهر سو که شکر رواں داشته
 که چون شکر کفر گردد دزبوں
 نباید که از قتل و هنب و اسر
 زن و کو دک آں گروه جہول
 در خان بار آور آن دیار
 از و ابتدا هم بد و انتہاست
 بخلق کریم آفریدش خدائے
 سرغازیاں را بر آں داشته
 فتد رایت کافراں سرنگوں
 در آں تیره بختاں کنی در گذر
 بروں باشد از حکم رد و قبول
 نہ برد کسے از شما زینہار

کہ آسائش خلق و روزی از دست
از و کام یابد چہ دشمن چہ دوست

سویں ادب تو صیہ و رع و اتقا از دانش اول

رسول مکرّم حبیبِ خداے	وکیلِ شفاعتِ روزِ جزاے
بشوقِ لقاے خداے جلیل	چو فرمود ازین دارِ غمِ رحیل
طلب کرد اصحاب را در حضور	کہ القا کند انجسہ داند ضرور
چو یاران ہم صحبتِ مصطفیٰ	رسیدند در حضرتِ مصطفیٰ
رسول خدا چشم را باز کرد	بیارای سخن گفتن آغاز کرد
وصایا بہ پرہیزگاری نمود	بیارای رہِ رستگاری نمود
ز ہر کار در کار و در کار کرد	ز جنس گرانے گرانبار کرد
ولی امر آں سرورِ سرفراز	بُدہ بیشتر در خصوص نماز

چہارم ادب تاکید اکید نماز از دانش اول

پس از رحلتِ خواجہ دوسراے	ازین دارِ فانی بدیگر سراے
چو شد کعبِ احبار را اطلاع	ز فوتِ رسول دو گیتی مطاع
نزد عمر رفت و کردش خطاب	کہ یابد سوالِ خودش را جواب
کہ ختمِ رسولانِ قدسی رواں	در آں دم کہ سویِ جناتِ تسواں
ز حرفِ دمِ رحلتش باز گوی	کہ بر بست از آں پس لبِ راژ گوی
جوابش بگفتا خلافتِ ماس	کہ حرفِ ترا من ندارم جواب

سوالی کہ داری پیرس از علی
 بہ نزد علی رفت پرسند و مرد
 جوابش بفرمود شیر خداے
 کزین محنت آباد اندوہ زای
 بدش برزباں الصلوٰۃ الصلوٰۃ
 ازاں حال چوں آگہی یافت
 کہ ہنگام رحلت ازین تیرہ جای
 پسین کلمہ انبیا این بود
 ہیں حاصل آل حکایت بود
 نماز است رکنی ز ارکان دین
 بکاری کہ از انبیاے کرام
 بناید کہ داند کسے سرسری
 کہ ایں حال باشد برومخلی
 سوالے کہ بودش برو عرض کرد
 خدا را ولی خلق را پیشواے
 دم بازگشتن بدیگر سرائے
 کہ زین شمع بنمود راہ نجات
 بر شاہ مرداں علی عرض کرد
 رود انبیارا ہیں ماجرای
 کہ مفتاح گنجینہ دیں بود
 بدانکہ آنرا درایت بود
 ولیکن چہ رکنی کہ رکن رکن
 رود اندراں غایت اہتمام
 مگر آنکہ باشد زایماں بری

پنجیل ادب در حسن صحبت و علم و تقویٰ کر خیر از دانش اول

ز تئیت اورم نکتہ ہائے متین
 کہ مال گرانمایہ تراے پسر
 دگر بہترین عشرت و خسری
 بلندی ہمت بود اے عزیز
 بنزد خسرو مند دانش گزین
 کہ فرمایہ آں فیلسوف ہیں
 بہ از تند رستی نباشد دگر
 کہ باشد در آں غایت بینی
 بر رفت نماںد بدو هیچ چیز
 بود بہترین حرفہائے گزین

که بسیار سال اندرین کهنه دیر
همی زنده دارد ترا ذکر خیر
کسے را که دادار عاجز نواز
بتاج بزرگی کند سرفراز
نباید که زان می شود سرگراں
کند نازش و فخر بردیگراں
که آبادی این جهان خراب
به بیداری خفته ماند بخواب
کند خلق نیکو بخلق خدائے
کز و شکر این نعمت آرد بجائے
به افتادگی بار افتادگان
بگیرد بسهمجو آزادگان
فست آسمان مصیبت برو
که پر پیس زودانش نباشد در

ششمین باب خط مراتب طبقه مردم از دانش اول

حدیثی ز ادیس دارم بنیاد
که نسبت بدین هر تبه جنس بشر
سلاطین و احباب و دانشوران
بنگهدار شریط ادب سر بسر
نباید که دانای دانش پروه
که مقدار این هر تبه باشد گراں
نخستین گروهی که فرماں دهند
دهد ترک تکریم این سلسله گروه
دوم عالمان را سبک داشتن
بهر و بکیں در دو درماں دهند
که این خار بن جسد خار آورد
ز مقدار خود پست پنداشتن
شناسائی از حق شناسان برد
ز رنج و غنا برگ و بار آورد
سوم دوستان را چه برنا چه پیر
ز ایمانیاں نور ایساں برد
چو کاخ مروت در آید ز پای
نباید رواداشت خوار و حقیر
بر افتد حصار خلوص از بنای

ہفتیس ادب صداقت از دانش اول

یکی گفت اورا کہ اے استاد
 چہ رای رزین رہنمایم بود
 حکیم الہی رسالت تاب
 کہ کھک کہ کنی انجین آرزو
 بود راست با خلق ز قمار تو
 تو بادشمن و دوست چوں بر خوری
 بہ نزدیک ارباب عقل و تمیز
 فرو خوردن خشم ہنگام خشم
 سخاوت کہ باشد بہ تنگی دست
 کسی را کہ باشد خرد رہنمائے
 بکسب ہنر دل نہند ہوشمند
 جہان کمال از تو آباد باد
 کز و در دل خلق جسام بود
 بد و حرف زد بر بیل صواب
 کہ آرد بتو خلق را خلاص روی
 نباشد بجز راستی کار تو
 بتخلیق نگو باش تا بر خوری
 بود بہترین نگوئی سپہنیز
 کہ باشد نگوہیدہ فرجام خشم
 بہیں وصف مرد فروہیدہ بہت
 بکسب ہنر کوشش آرد بجائے
 کہ باشد ہنر مند مردار جہند

ہشتاد و شش اقامت دیدن مقامی از دانش اول

بفرماید این پسندہای گزین
 بمعمورہ گر نہی پائی خویش
 ترا خوض باید درین چارچہ
 بود حاکم آل مکان قاہرے
 کئی در سویدای دل جاگزین
 مگر خوش کئی بہر ماوای خویش
 کہ خوش بگذرانی تو عمر عزیز
 بہ آداب فرماندہی ماہرے

دگر چشمہ آب جاری بود کہ عین عنایات باری بود
 بود قاضیش داور نیکرے بدین ودیانت عدالت گرے
 چہارم طبیعی کہ دانا بود بر اصلاح علت توانا بود
 ازین گریکے ہم ندارد دجود در آنجا اقامت نباید نمود

ہمیں ادب در منع خصوصاً کسی کہ قوی تر از تو باشد

ز شیش ابن آدم علیہ السلام مہین فیلسوف معالی مقام
 حدیثی نگارم بدل جاگزین گزینہ خداوند فکر متین
 ز دل ہا بر آرد مواد فساد پدید آورد گنج صلح و سداد
 کہ شامی بود صاحب غم و راء کہ از دانش مصلحت اقتضائے
 بہ فرماں روای نور ز خلاف کہ غالب نیاید برود در مصاف
 مبارز کہ نبود بدو تیغ تیز شود کشتہ یا پانہد در گریز

ادب ہم در بی شبانی عالم گوید از دانش اول

ز نوح نبی جبرئیل امین پرسید کہ ای طول المرسلین
 بدین عمر کہ اندر جہاں یافتی جہاں را چہ شاں و چہ سان یافتی
 بگفتش کہ من انچہ دریافتم جہاں زامکاں دو دریافتم
 رسیدم در آنخانہ از یکدش بروں تا ختم از در دیگرش

ادب یازدهم در تحمل از دانش اول

یکی عرض کرد از جناب مسیح	که دانش برد از جواب مسیح
که از صعب تر چیزها در جهان	چه باشد بنزد یک کار آگاهان
بفرمود عیسی که ای نیک ای	بود صعب تر چیز خشم خدای
دگر بار پرسید پرسنده مرد	که این درد را میتوان چاره کرد
بفرمود آن مرسل پند گوی	که این درد را اینچ درماں مجوی
ولیکن تبرک غضب ایچواں	مرا این درد را چاره کردن توان

ادب یازدهم در ضبط اوقات از دانش اول

بر انم سخن از خلیل خداے	بگم کرده راه خود در پنهانے
که با هوش باشی که داوری	که هوش ست خضر و داوری
بی پاس زباں چه باید نمود	کز و کمتر آید خطر در وجود
دگر هر چه گوئی پسندیده گوئی	بسنگ خسر و سنج بنجیده گوئی
طلبکار عافیت ذات خویش	بدانش کند ضبط اوقات خویش
که اوقات خود را کند چار بهر	ازین بهره بایابد از عمر بهر
ازاں چارگون بهره های پسر	بود هر یک بهر کاری دگر
ز بهر تختیں کنم بر تو عرض	که بهر که امیں عمل گشت فرص
دل خویش پروازی از ما سوا	که در وی نگنجد دگر جز خداے

ز بهر دگر مرد اندیشناک
 کنم از سوم بهر با تو خطاب
 به نیک و بد کار و کار خویش
 چهارم بود از پی خورد و نوش
 کسی را که باشد خرد و منهن
 کند خویش را وقف کسب کمال
 اگر بخت و اختر کند یا ورے
 که اقبال آں مقبل از جنبه
 فروتن شود پیش خلق خداے
 دل هر که در دانش آید تمام
 به عیبی که دارد کسے در وجود
 کسی را بعیش ملامت مکن
 رسد آنکه بر پایگاه سترگ
 چو خورشید تابد با وج سپهر
 ولی هر چه هست از بیاض و سواد
 کسے کو بعفت ندارد کمال
 بود گرچه نادان بصورت کبیر
 مگر حال دانا خلافتش بود
 زین و حد هر دو زاید عناد

کند فکر در صنع یزدان پاک
 که از نفس خود شخص گیر حساب
 که بندد بهر روز در کار خویش
 ولیکن بهر پرهیزگاری بکوش
 سر از جیب دانش برآرد و بر
 کند و بد را بنده گرد و هلال
 بگنج سعادت کند رهبرے
 چو خورشید چند آنکه گردد بلند
 کند خویش را پست چون نقش پایے
 ملامت نه گیرد ز اندوه عام
 بعیش ملامت نباید نمود
 کرم کن خلاف کرامت مکن
 بود فیض عاشق بحر و بزرگ
 به پست و بلند افتد نور بهر
 کند کسب فیض بقدر مواد
 نباشد حکیم همایون خصال
 بچشم بصیرت نماید حقیر
 که با علم و فضل اتصافش بود
 و داد از میاں رخت بندد چو باد

بسی فتنه زاید ازین هر دو چیز
و گر اتفاق است با همدگر
بذلت کشد کار مر و عزیز
بود بهر تیغ حوادث سپر

ادب سیزدهم در قضایای حوائج خلق از دانش اول

حدیثی ز عیسی علیه السلام
بحاجت گر آید کسے در برت
نگارش کنم لایق این مقام
مگردانیش نا امید از دورت
بر اندازد قدر و مقدور خویش
رود نامرادی اگر نامراد
ملک هائے رحمت بلار اسپر
نگردند نازل بکاشانه اش
اگر کار سایل نیاری کشاد
که گردد بدینقت رضا رگراے
که گردد بدینقت رضا رگراے

ادب چهاردهم در تحمل عیسی علیه السلام از دانش اول

بروزی بمی در گزرگاه عام
فرومایه مردی تبهر روزگار
گردد داشت عیسی علیه السلام
ز جای رسید و بد و شد و دوچار
سوالی نمود از جناب مسیح
در آمد دگر از در ابله
جوابش شنید از سر آگهی
زدی حرفها از تنهای رلے

بخلق کریمی که دادش خداے
 ولی آں جہول فرومایہ مرد
 در ہرزہ گوی برو بازداشت
 غیزی بدیدش جنیں ماجراے
 بدو عرض کرد ای معاہجناب
 تو چند آنکہ از روی خلق نکوے
 مرایں بے ادب سفلہ تندر اے
 درشتی کند باتو در گفتگوی
 رسول خدا خلق را رہنمائے
 کہ ای نیکخو مرد با عقل و ہوش
 نہر طرف نزدیک دانشوراں
 جواہش بگفتی جہاں پیشوائے
 کہ در جرگہ سفلگاں بود فرد
 بنیہ ضلالت تگ و تاز داشت
 دمی بواجب ماند ازیں ماجراے
 جہاں از دم و مقصدت کامیاب
 بنری بدو میکنی گفتگوے
 کہ شرط ادب را نیارد بجائے
 تو با وی کنی لطف و خلق نکوی
 بدو گفت حرف تسلی نمائے
 مگر ایں مثل را اندازی بگوش
 نراود ہماں شی کہ باشد در آں

ادب پانزدہم در فراست از دانش اول

ز عہد سلیمان علیہ السلام
 کہ روزی پی داوری خواستن
 دوزن آمدند و از آں ہر یکے
 یکی گفت از بطن من اودہ است
 دگر عرض کرد اینکہ از من بود
 مرآں ہر دورا یک شاہد نبود
 کند نقل مرد صحیح الکلام
 زد پوان او یاوری خواستن
 بہم مدعی گشت بر کو د کے
 خدا ایں پسر را بمن دادہ است
 زرویش مرا چشم روشن بود
 کہ اثبات دعوی تواند نمود

چو آن خسرو دین و دولت پناه
بفرمودن سراپا بر آن سیم
بدان هر دوزن هر دو نیم دهند
چو سیاف تیغ از میاں برکشید
حضور سلیمان نمود التماس
من از دعوی خود گزشتم کنوں
زن دیگر آن حکم را چوں شنود
نه از حکم قتلش نبود اضطراب
بنور فراست خداوند رای
مر آن طفل تسلیم آن زن نمود

بهید آن زناں عاجز اند از گواه
به تنگی کنند از میانش دو نیم
که از بند خشم و خسوت رسند
یکی زان دوزن گریه کرد و دید
که ای دادگر داد حق شناس
مگر طفل مار از نیند خوں
بحالی که زین پیش بوده است بود
نه از دیده خود فرو ریخت آب
خبردار گردیده زین ماجرای
که راضی بحکم هلاکش نبود

اوشان نزد هم در غمگساری رگایا از دانش اول

ز تاریخ مصر این حکایت کنند
که یوسف در ایام قحط و غلا
ز حال غریبان خبر داشته
بدستور فرماں ده باخبر
ولی آن فروغ چراغ خلیل
ز فرط نخافت چو بیمار گشت
به کامل آسمان کمال

ز لفظ بزرگان روایت کنند
که بوده است تا هفت سال
سوی تا مراد آن نظر داشته
دمی هم بغفلت نبردی بسر
نهال برومند باغ خلیل
تن نازنین لاغر و زار گشت
ز بسیار بی کاستن شد هلال

پزشکان شاہی ز روی تمیز
 نمودند از آن حال از وی سوال
 بگفتا کہ داریم درد نہاں
 پزشکان دگر بارہ کردند عرض
 ز دردی کہ داری بہا باز گوی
 بگفتا کہ از مدت چند سال
 بود نفس من اندرین آرزوی
 ہمانا بناں سیر گردا منس
 ز روز غلا خود نیا سودہ ام
 بگفتند کہ این لہجہ بردن چرا
 معلیٰ جناب نبوتی تاب
 کہ من ہر آن تن بخت دہسم
 کہ بانا مرادال کسم اتفاق
 چون شرط عدالت نباشد چنان
 گرامروز نالدر عایای من

ادب الی مولعظم تصوی در مخطوطات لیا از دانشم

بگوید علی شاہ خیمبر کشائے
 کسی را کہ باشد خرد رہنمویں
 در اقلیم توحید فرماں روائے
 پیر ہیز داز مکر دنیاے دویں

که آغاز آن جمله رنج و غنا است
 حلال اندرش بر تو باشد حساب
 بیک سنگ بخی زبیش و کمش
 بر اقبال او گر کسی ناز کرد
 در آندم که از تنگ حلال شی
 گرد بار افتد بدنبال تو
 بحسرت مرخاں دل خویشین
 غم و محنت و حسرت و درد و رنج
 مبادا که بیدانش افتد کسی
 درین ره کزو بگذرد هر کسی
 ز ایراد این لفظ صاحب سوء
 درین وحشت آباد اندوه زای
 پیر بهیروز از کار ناکردنی
 ازین باز استاد نبیا مگر
 بود سخت تر کار مرد تمام
 بجز ترک اعمال شر و فساد
 خوشحال مردی که باز ایستد
 سر انجام کارش زوال و فنا است
 حرامش بدنبال دارد عذاب
 نیاری بخاطر سر و رو غمش
 در قننه بر روی خود باز کرد
 ز تنگی نباید که نالاں شوی
 ز نکیبت دگر گوی شود حال تو
 نظر کن بر آب و گل خویشین
 بود لازم این سرای سپنج
 که بی عرضه ماند بخار و خس
 بود جای باز ایستادن بے
 زنا کردنی کار دارد مراد
 بر بند دل خود خداوند رای
 رها سازد از خود رها کردنی
 بود بیشتر ناگوار بشر
 که باز ایستد از ارتکاب حرام
 ز باز ایستادن تدارم مراد
 بسوز ایستد یا بساز ایستد

ادب از جناب ولایت مآب قبح افلاس و دیگر امور دانش دوم

بود و وصف با گرچه در ذات نفس	که حدی ندارد در کمالات نفس
بود حسن خلق از تماشای نکلوی	ولی نزد دانشوری نیکان نوی
به غربت بود هر که بادستگاه	خداوند مال و خند او ندگاه
چنان کس بغربت نباشد غریب	بود در دل ناکس و کس حبیب
بود هر که اندر وطن تنگدست	بچشم غریزان بود خوار و پست
ببرد از خویش و هم آشنای	نماند بد و ربط پیشین بجای
فلک ناکسی را بود سازگار	نهانش نکردد بکس آشکار
بود بخت کس تا بد و راهب	عیوبش نماید بمردم همنه
دگر هیچ گنجینه مال و زر	زدانش ندانند پرسودتر
بود هر که را عجب و نخوت فزون	دلش را بود در رخ و وحشت فزون
که تنهای وحشت انگیز تر	بجز خود پسندی نباشد دگر

ادب سوم در قواید امر و نهی از آل جناب از دانش دوم

درین خاکدان مردم تن درست	ببازوی پر زور چالاک چیست
بدان قوت و تندرستی خویش	کند نفس و نازد بچستی خویش
چو رنج دل آزار در یابدش	دل افسردگی نیچه برتابدش
دینی هم ندانم که خزن و مال	ز نفس زبانش پذیرد زوال

هر آنکس که بیند ز دنیای دوز
 گرفتد بچشم دل این تیره خاک
 بدل گزایان فروزد چراغ
 فروغ چنان گوهر تا بناک
 ز چندی فواید که دارد نماز
 که بیرون برد از سرت خود سری
 هوای غرور از دماغت برد
 مقام خداوندی و بندگی
 بے سود باشد اندر زکات
 در رزق بر مردم تنگ دست
 بود روزه معیار صافی و دُر د
 که خلص از اں بوتہ آزمون
 کسی را که نبود با خلاص روی
 دگر از سیاست باشد قصص
 کز اندیشه کیفر کشت و خون
 طواف حرم را سبب بشنوی
 زن و مرد مسلم ز هر چار سوی
 بیکجا در آنجا فراموش شوند
 بهم رو بگفت و شنید آورند

بپوشاندش دیده های مروں
 کجا بسگرد دیدنی های پاک
 ز نورش بود مهر و مثنای داغ
 نماید ز آلالیش شرک پاک
 یکی این بود نزد اصحاب راز
 بیا موز و آداب فرماں بری
 قباکی خودی بر تننت بر درد
 شناسد در روی سر افکنده
 که میداندش خالق کائنات
 اهی بر کشاید ازیں بند و بست
 کز و میتوان پی با خلاص بُرد
 برنگ زر خالص آید بروں
 بسی حیلہ با جوید آں حیلہ جوی
 پی حفظ خویشی عام و خاص
 کشی دست از اں گونه کار بون
 که از وی شود دین و دولت قوی
 سوی خانه کعبه آرند روی
 چو شیر و شکر حبلہ با هم شوند
 مواد مودت پدید آورند

شود رایت دین بلند از چاه د
 ز داید ز مرآت تحقیق زنگ
 کند امر معروف اصلاح عام
 مصالح که در نهی منکر بود
 از آن خوردن خمر شد ناروای
 که نمیزنی یک و بد و خیر و شر
 لواطت که زشت آمد و ناسزا
 که از جای او تخمه ماند بدور
 خوشا حال آن مرد نیکو نهاد
 کند کارهای که باشد تیرای
 مراور او و حمله کردار و کاب
 ز کردار خوبی درین داوری
 بسودای کردارهای صواب
 توانگر بود مرد دانشوری
 قناعت کند مرد دانش پسند
 مباد که بیدانش افتد کس
 دگر هیچ عقلی چو تدبیر نیست
 ادب فضل از جمله میراث باست
 ندیمی نباشد چو خوی نکوی

دهد دولت کفر را سر بباد
 دهد باغ توحید را آب و رنگ
 که گیرد از دین و دولت نظام
 اگر برنگارند دستر بود
 که عقل میبزمند بجا
 ندارد بجز عقل بالا نظر
 از آن شد مردم حرام از خدا
 بتکثیر نسل افتد از وی فتور
 که پیوسته ماند بیا و معاد
 نیاید از و جز رضای خدای
 پسندیده حضرت کردگار
 نباشد و گم هیچ سوداگری
 نباشد گزین سود تر جز ثواب
 نباشد ندانا توانگر تری
 پیچیز نیکه اورا بود سودمند
 که محتاج تر باشد و ناکس
 چو خلق نکو هیچ تسخیر نیست
 بسلاک گهر گوهر بے بهاست
 که نبود مرا این تنهش عیب جوی

چو اندیشه در صنع یزدان پاک
 ز هر گونه طاعات رب العباد
 ز شرم و تحمل نباشد مگر
 کمالی چو افتادگی در بشر
 کمالی کز ویابد آزادگی
 چو خاکی بود خاکساری کند
 دگر برتری و بزرگی دگر
 درمی را که باشد بکنگاش باز
 بیاید اگر فرصت کار مرد
 اگر فرصت کار بیاید کس
 اگر اندر آن وقت کاری نکرد
 بدست عدو افتد خوار و زار
 چو صوفی با اوقات اشارت کند
 در آن فرصت کار اگر مرد کار
 بر بخشش نباید کف حیف سود
 کسی را بستر تلج غوث نهند
 ازاں چار توفیق های گزین
 چو توفیق تو به بگردد رفیق
 بدرگاه حق بادل مستمند

دگر علم نبود دریں تیره خاک
 ادا کردن فرض باشد زیاد
 دگر هیچ ایمان بنفس بشر
 نباشد تحقیق صاحب نظر
 ندارد لبشرا همچو افتادگی
 طلبگاری رستگاری کند
 چو دانش نباشد بذات بشر
 به امداد و یاری نگرده فراز
 ولی اندر آن وقت کاری نکرد
 بهمانا بر دزد محنت بے
 بشمشیر خود کارزاری نکرد
 نهال پشیمانی آرد بهار
 بترنده تینخی عبارت کند
 بکاری نیفتد که آید بکار
 که او خود در رنج بر خود کشود
 که توفیق این چار چیزش دهند
 انابت بود ز دار باب دیں
 تضرع بود در نهی طریق
 کند هر دو دست دعا را بلند

بدیوان لطف خداوندگار
 کسی را که توفیق تو به دهند
 بدتش چو نقد انابت رسد
 برحمت کشاید بروراه خویش
 بنکوبنده از بندگان خدائے
 برو نعمت افزوده گردد و گو
 اگر کم بود آن منونست که بیش
 ولیکن برای رضای خدائے
 چنین بنده مقبل را خدای
 اجابت شود با دعا همکنار
 کلاه زرگی بسر بر نهند
 دعا در محصل اجابت رسد
 بحر مال نه راند ز درگاه خویش
 که شکر از نعمت آرد بجائے
 که نعمت کند شکر نعمت فزوں
 کند نفقه خلق از مال خویش
 کند نفقه بنده های خدائے
 گرانبار سازد بنگین جزای

ادب چهارم در اجتناب معاشرت از دشوار

حسن سبط پاک رسول خدای
 گراز مرغ عاقبت بر خوری
 مگر دیدن چار کس بایست
 یکی آنکه امیدگاهست بود
 دگر لازم آمد ترا دیدنش
 دگر پار سایان و دانشوار
 که زین مانع بینی زیاں جز بسود
 دگر دیدن استر بای قریب
 بفرمود پسند بصیرت فزای
 نباید که با هر کس بر خوری
 که جان و تن از غصه آسایدت
 که بیم پشت و پناهست بود
 که رنجی و گردی برنجیدنش
 بدین و بدولت نصیحت گراں
 برویت کشایند باب کشود
 بود بر تو لازم که گردی جسیب

خزاین چار کس دین دیگران نهاست درواز دوا نشوران

ادب پنجم در پند از دانش دوم

یکی طالب پانگاه سلوک پیر سید از خضر راه سلوک
حسین علی سید عاشقین جگر گوشه خانم المرسلین
که ای وارث تخت و پهیمن عشق سرتاجداران اقلیم عشق
کمال عبودیت بنده چیست درین راه چابک ترین مرد کیت
بفرمودن زنده مشککشای بگم گشتگان طلب اینهای
که این منزل است از پی کلان بسی برترین پایه واصلان
نه هر کس نهد پا برین پانگاه کسی را دهد دست این جایگاه
که برخیزد از اختیار خودش نبوید ره اقتدار خودش

ادب ششم در خبر داری ملوک حال عیای از دانش دوم

علی ولی سرور دوسرای تخت خلافت چو فرمود جای
بدی روزها در همات خلق کشادی در بند حاجات خلق
بشب هادل از خلق پرداختی بطاعات معبود در ساختی
گروهی را اصحاب عایجناب بگفتند در حضرت بو تراب
نه روزی به آسودگی دم زنی نه یکدم شبی چشم بر هم زنی
غم و غصه این قدر خوردن چرا بروز و شب ریخ بردن چرا

جوابش بفرمود شیر خدای
گر آسایش خویش خواهم بروز
بود احم باعث رنج خلق
بشب گریه آرام تن در دهم
از آن تن بمنت سپارم ہی
که راحت نخواهم بخت سرای
روان رعیت بسازد بسوز
بباد حوادث رود گنج خلق
بلار اسوی نفس خود سرد هم
سراستراحت ندارم ہی

ادب هفتم در تفاوت از دانش دوم

حدیثی نگارم بصیرت قرائے
که جعفر بدشش نام و صادق لقب
بروزی باصحاب عرفاں گرای
بر آورد دست اندراں انجمن
که پیاں کنند این زماں هر که هست
نهد هر که اندر جناں پای خویش
چو ثقیان ثوری شنید این سخن
بدو عرض کرد آں طریقت نورد
بود جد تو ای جهاں پیشوای
چه حاجت ترا با چنین رهبری
چو این حرف ثقیان شنید آنجا
که امی مرد با تپو کردار خویش
ز اولاد پاک رسول خدائے
گرامی نسب بود و سامی حسب
لب و جله آن خضر هداشت جای
بهر کس زیاراں بگفت این سخن
بدستم دهد از سر جزم درست
مرا هم دهد جای بر جای خویش
بجرت در آمد در آں انجمن
که بودی در اصحاب توحید فرد
وکیل شفاعت بروز جزای
که دست تو گیرد کس دیگری
بسوزد روں کرد با وی خطاب
که دارم زرقار و هنجار خویش

نیا رم کہ اور انما یم روے
چو در گوش ثغیاں رسید این ای
نبا شد مرا پیش وی آبروے
ازین حال داند حقیقت رسی
ز خود رفت و برگشت باہای بائی
نگرد و کمال پدر یا ر تو
کہ فردا نسب را پیرسد کسے
کہ آید بکار تو کردار تو

ادب شہتم در نصیحت عمر و ابن عبید منصور خلیفہ عباسی از دانش دوم

چو باز گردم سپاہ بباد
قضا را یکی روز ابن عبید
نگین خلافت منصور داد
پی دیدنش رفت و دل شاد کرد
شهنشہ بدیدار دیرینہ یار
مراد را از بسیاری اتحاد
سخن در میان رفتہ از ہر دری
دمی چند با ہمدماں خوش گزشت
در آن دم کہ صحبت بپایاں رسید
بدو گفت منصور کہ امی حق شناس
بحق مودت کہ برگردن است
ز پندیکہ باشد سزاوار من
کہ رویش بد از نور غفاں سپید
تو گوئی کہ ویرانہ آباد کرد
چو گل خندہ ز دازنیم بہار
چو دل جای در پہلوی خویش داد
یکے گوش بر نغمہ دیگر می
چو دلدادہ باد لستای خوش گزشت
دم دوری آشنایاں رسید
مرا باشد از تو یکے التماس
مرا بر تو ہست و ترا بر من ست
نداری در یغ از من ای یار من

بهاسخ چه اندر ز سنجیده گفت
 شنو از من این نکته و یاد گیر
 نباید که از مرگ غافل شوی
 بجز بیوفائی ندارد بباد
 بچشم خریداریش منگری
 مگر باز کن دیده اعتبار
 که امروز داری عنانش بدست
 بتو کی رسیدی بمن راست گوی
 به بیگانه که رخ نمودی بهر
 نگشتی پی دیگران چار سوی
 وفای نکرد این جهاں باکے
 بیایاں دولت را گذارد بسور
 که پیمان گیتی فو نیست و باد
 که باد لبر بیوفادل مبسند

ز منصور چون این سخن بر شفت
 اگر پند خواهی ز من ای امیر
 مکن تکیه بر دولت دنیوی
 که این بیوفایاں بباد
 اگر بر چنان شاهی بگوری
 بیندیش اکنون ز پایان کار
 که این دولت و ملک تا پای بست
 اگر از وفاداشته رنگ بوی
 نبودی اگر شاهی سردهر
 نبر تافتی از کیومرث روی
 کہن و استاب یاد دارم بے
 مدال اکند با تو ہم چند روز
 جهاں را وفا نیست اندر نهاد
 بسند است این نکته دلپسند

ادب نهم در اصلاح حال خود و خلق از دانش و دم

خدیو نیکو رای نیکو صفات
 که پندی ز تو خواهم ای حق شناس
 اگر بادت رستگاری خویش

یکے از کبار ملوک هرات
 بر شاه سبجاء نمود التماس
 بفرمود درویش پاکیزه کیش

همات مخلوق سازی بروز
کند حاجت بنده هر کس روای
دمی چند فرصت که آید بدست
دریں خانه در مدت بود و باش
بشب کار خود کرده باشی بسوز
کفالت کند کار او را خدای
در آن غفلت و سهل کاری بست
ز کار خود و خلق غافل مباش

ادب هم در جوابی از جناب لایت از دانش دوم

بگفتا بدو عاقلی نکست جوئی
اگر بهر کاری که رایش زنند
در خانه را هم بر آرند باز
دریں حال رزقی که برآرسد
مرا این عقده بکشاد مشکل کشای
که رزق از همان راه خواهد رسید
سوالی که دارم جوابش بگوی
کسے را نمایند در خانه بند
برو کار کو تاه گردد دراز
برواز گدای ممر و ارسد
که بربست لب سایل سستای
که مرکش بناگاه خواهد رسید

ادب دوم در پند شفیق بلخی بهارون الرشید از دانش دوم

ز پیشین بزرگان اسرار جوئی
که بهارون رشید از زبان شفیق
یکی پند خواهم ز تو سودمند
بدو داد پسند گزین پیر بلخ
که ای در جهان سرور و سردار
روایت کند راوی راست گوی
نصیحت طلب کرده گفت ای شفیق
که گردم بفجای آن کار بسند
درون نار شیرین برون صبر تلخ
بحکم تو گیتی کرا تا کرا

خدا را سرائی استش بنای
 تراداده اندام در بایش
 بدست تو دادند آنکه ستم چیز
 ازین هر ستم چیزای گرامی گهر
 کنوں گو میت وجه تسلیم مال
 که حاجت بنده ہائے خدای
 اگر تنگدستان رودی تلاش
 بدل نکر زانند کہ دار زشت
 بود ہر کہ بچارہ و نامراد
 کہ از سختی حال و تنگی مال
 چو پاکیزہ روزی بدست آیدش
 چه حاجات اورا روا میکنی
 بود در دید اختیار تو تیغ
 ز پہلوی جو رستم پیشگاں
 دگر درّہ باشد ادب را اساس
 نقد ہر کہ از مسلک شرع دور
 برانی برو حد شرع خدای
 اگر این غسل را تو بردی بگا
 مبادا عمل گر رود بر خلاف

کہ دوزخ بود نام آن زشت جای
 بکوشی بجاں در نگہا نبیش
 کہ مال ست و ہم درہ ہم تیغ تیز
 بود ہر یکے ہر کارے دگر
 بدست تو از درگہ ذوا بجلال
 بر آری برای رضای خدای
 بر آیند از بند ضیق معاش
 نگرند پیرامن کار زشت
 بنا چارہ گردد بگرد فساد
 ندارد تمیز حرام از حلال
 بداندیشی باز کہ زایدش
 ز تعذیب دوزخ رہا میکنی
 پی کشتن بدرگاں بید ریغ
 کس از زبردستان نگیرد زیاں
 زیاں کار باشد از دور ہراس
 نیندیشد از ارتکاب فجور
 رسانی بتقدیم شرط جزای
 تو ہم رستی و خلق ہم رستگار
 ز تعذیب دوزخ نباشی معاف

تو از دیگران پیشتر در شوی بود دیگران را بتو پیروی

اوج دهم در پند زاهدی ببادشاهی از دانش دوم

یک زاهدی پاک مشرب که بود تو هستی کنون خسروا غنیا
تو هستی کنون خسروا غنیا لوی جفا تا برانرا شته
لوی جفا تا برانرا شته بتمنای یمنای حرص و هوای
بتمنای یمنای حرص و هوای اگر نظم دولت ندادی بنور
اگر نظم دولت ندادی بنور نیابند چون از کسی داد خویش
نیابند چون از کسی داد خویش چو سلطان بیداد گردست آرز
چو سلطان بیداد گردست آرز ز تنگی روزی و بیچارگی
ز تنگی روزی و بیچارگی هر آنکس که ماند بحال تباه
هر آنکس که ماند بحال تباه برای بر نیاید بس روزگار
برای بر نیاید بس روزگار خود انصاف ده گز ترا می هست
خود انصاف ده گز ترا می هست تو خود تنگ فرما روایا شدی
تو خود تنگ فرما روایا شدی رعیت در خستی بود بیگماں
رعیت در خستی بود بیگماں پایش فرن تیشه جانگزی
پایش فرن تیشه جانگزی رعیت چو نالدر بیداد شاه
رعیت چو نالدر بیداد شاه چو خواهی صلاح خود ای شیخوی

بفرما زوای وصیت نمود که برا غنیای تو فرماں روا
که برا غنیای تو فرماں روا ستم بر رعیت روا داشته
ستم بر رعیت روا داشته تو نگر گداگرد و بیس نوای
تو نگر گداگرد و بیس نوای ز رومال مردم گرفتی بجور
ز رومال مردم گرفتی بجور بگردون رسانند فریاد خویش
بگردون رسانند فریاد خویش بمال رعیت نماید دراز
بمال رعیت نماید دراز نهد از وطن رو با وارگی
نهد از وطن رو با وارگی بخواری نشیند بر دزسیاه
بخواری نشیند بر دزسیاه که از دودمانش بر آید مار
که از دودمانش بر آید مار که بجاست حرّم که بر جای هست
که بجاست حرّم که بر جای هست که فرماں روا ای گدایا شدی
که فرماں روا ای گدایا شدی که بر شاخ آں بسته آشیان
که بر شاخ آں بسته آشیان که شاخ نشین در آید ز پای
که شاخ نشین در آید ز پای در آید زین لزه در تختگاه
در آید زین لزه در تختگاه صلاح و فلاح رعیت بجوی

ادب سیم ہم درپند خواستن مریدے از پیرے از دانش دوم

مریدی ز پیری یکے پند خواست	رہ رستن نفس پابند خواست
بگفتا بد و پیر روشن ضمیر	کہ گویم بتو نکستہ دلپذیر
در آندم کہ گنج ہماں باز گشت	کہ خاک از خلافت سرافراز گشت
بگوشش تو انداختند این حرف	نہ حرفی کہ یکے استان شگرفت
کن ست و کن امروہنی خدای	مرایں ہر دو امزش بیاری بجای
ازیں کن کن ہیچکے سر پیچ	کہ فرماں مبر بندہ ہیچ است ہیچ
نیاید گز از بندہ فرماں بری	نباید کہ نامش بانساں بری
دلیکن بہاید بصدق و خلوص	کہ ماند بنقشی بروئے فصوص
اگر صدق نبود عمل ہیچ نیست	جز ایں اندرین روح و پیچ نیست
اگر از سر صدق نبود عمل	مخوشش عمل بلکہ دامن و غل
نباید نشستن بریں بو ریا	کہ ایں بو ریا راست بوی ریا

ادب چہارم ہم درپند از دانش دوم

ز شیخ زماں ہاشم خارکش	پے راحت دیگر اں بارکش
باند رز گوی حکایت کنند	براہ حقیقت ہدایت کنند
کہ سلطان عصر از سر اعتقاد	برسم زیارت بد و روی نہاد
بشوق لقاچوں بجایش رسید	ہی شیخ را در مقامش ندید

برسید از حال آن نیک مرد
 یکی گفت آن پیر آزاد کیش
 بصحرارود کن برای فروش
 فروشد مرا آن همیه و نان خورد
 دی گر بیای بدو بر خوری
 جهانباں که مشتاق دیدار بود
 که شیخ آمد از دشت دافکنده بار
 چو افتادگان حقیقت مقام
 نه چون ظاهراً باد باطن خراب
 جهانباں گرامی نمودش بسی
 چو گفتا بدو خسروا رجمند
 جهاں خواں پر نعمت و ناز هست
 کسانیکه بروی گزردا شتند
 نه کارسیت آساں از دور گزشت
 چو تو کمتر آید چواں مرد را د
 وجود تو اے زاهد نامدار
 ز سلطان چو این حرف را گوش کرد
 بگفتش که ای خسروا رجمند
 به پیش جو انم سرد دشوار کا

که از منزل خود کجا رو کرد
 کشد خار با از پی قوت خویش
 از اں بیمه پشتاره آرد پیش
 پس آن نان محنت بیاراں خورد
 ز نخل تمنای خود بر خوری
 در آنجا دی انتظارش نمود
 که یانه بر خورد با شهرباب
 نه چون دلق پوشان تلبیس دام
 دروین زهر قاتل بروی ناب
 به اوصاف پاکاں تنودش بسی
 تو داری بهمت مقامی بلند
 جهاں ہیں مردم بد و باز هست
 بمشکل از دست برداشتند
 بحسرت گذشت آنکه زو بر گزشت
 که گوید مرا این تجبه را خیر باد
 جهاں را بود مایه الاختار
 بر آورد از دل یکی آه سرد
 مرا نیست این پایگاه بلند
 چنین کار باشد چه دشوار کار

تو فاضل تری در قناعت ز من
گرا نمایه تر در بضاعت ز من
تو از جاوداں دولت اخروی
پی حشمت فانی دنیوی
فشاندی سر آستین آبخناں
که گویا بتو داصل آں در جهان
من از بهر بسیاری پایدار
گزشتم ازین اندکی بیدار
چه کاری بود آنچه من کرده ام
ز دوزخ بخت رخ آورده ام
سرافکنده سلطان ز گفتار او
که اسکندری خورد رهوار او
کسانیکه دارند دامن پاک
ز اندرز گفتن ندارند پاک
اگر بادشاه باشد و گر گدای
ندارند از کس دریغ این نوای

ادب پانزدهم در تاکید معموری خزانہ از دانش دوم
به سلطان جنت مکان شمس دین
بفرمود رسید مبارک چنین
که بحسب قانون سرآمدی
نباید که گنجینه ماند تهی
بود آنقدر مال در بیت مال
که هنگام قحط و زمان قتال
چو داروی جان سودمند آید
رهساند بدفع گزند بلا
چو بیچارگان راز بند بلا
بر آید ز تن خلق را جان پاک
بگوید بستلج و گلین خیر باد
دیده برگ دسامان دولت بباد
که افتد بخضم اتفاق مصاف
به آید اگر تیغ کیس از غلاف
سپه را ز احسان دل آرد بچنگ
همی کند ساز و سامان جنگ

زیر میتوان شکر آراستن پس آنکه به پیکار برخاستن

ادب اول در نصح از دانش سوم

ز فیثاغورس فیلسوف مهین بنظم آورم نکته های گزین
که در چیزهای گرامی بنای سخن راندن و بحث کردن بجای
چه بسیار پرسود باشد ببرد که نتوان از آن سودها شرح کرد
اگر هوشمندی بصیرت قریب نیارد که آرد کلامی چنین
ز گویندگانش در آرد بگوش که از عالم غفلت آید بهوش
بخلوت اگر نفس قدسی نژاد بود مصدر امر و فسق و فساد
خود از فعل خود آن گرامی گهر مجل گردد از دیگران بیشتر

ادب دوم در عزیزداشتن ناصحان از دانش سوم

به فرماید آل پیر دانش نهاد دبستان تحقیق را استاد
که خواهد اگر بنده نیک رای که از وی رضامند گردد خدای
روگردنیها چنان بسپرد که ناکردنیها بدل نگزد
غتاب تو بانفس خود کام خویش که در گمراهی می نهی گام خویش
بود از غتاب تو پرسود تر ز بیگانگان ای گرامی گهر
کسی را که بنمایدش عیب تو بروی تو گوید نه در غیب تو
باید عزیز و نکوداشت توان چشم نیکی از و داشت

نمای تو هر کس که گوید دروغ نباید که پیش تو گیرد فروغ
کنی آنچه باید ترا کردنی خد رکن ز کردار ناکردنی

ادب سوم امتناع گفتن حرف بی محل از دانش سوم

همیگوید آن مرد صافی دروین که راز دروین داد از لب بوس
که فقدان لطق از گروهی بشر بجوای رساند زبان بیشتر
بود گرچه لطق آدمی را کمال ولی باشد اکثر بجانش و بال
بلا با فرود آورد بر سرش کند پیرهن را گفتن در برش
ز پهلوی گویائی خویش مرد تن و جان خود را سپارد بگرد
درین تنگ بیدای وحشت فزائی نیارد کسی شرط خدمت بجائی
مگر آنکه از بیم یا از امید کند خدمت خواه را چون عبید
ازین هر دو وادی اگر بگذرد در اتیلم اخلاص ره بسپرد
بیابد بسر منزل قدس جای از آنجا شود پیشتر ره بگرای

ادب چهارم در امتناع سخن از دانش سوم

یکی آنکه پیرهن خوب داشت لباس گران از زم غوث داشت
ولی ضد آن بود گفتار او خلاف سراپای زرتار او
که بیصرفه و بهره کردی کلام سخنهای او چون خودش ناتمام
چو دیدش حکیم حقیقت نگر بگفتش که ای سفله خیره سر

لباس سخن گرنداری نکوی
بود هر که فرمان گزار خدای
که اندیشه پوچ و فکر زبوں
بدات وصفات جهان آفرین
که کردار آن مرد نیکو خصال
بده جامه راجامه گفتگوی
کشد سر فرمان حرص هوای
چو موز خمیر آرد از دل برون
سزود بحث کردن ببردی چنین
بود مرضی خالق ذوالجلال

ادب پنجم در بعضی از اندرزیم بزرگوار از دانشم

بفرمود سقراط عالی مقام
زرد و متبول حق آید پدید
اگر نفس تو میل باطل کند
بدانی که نفس خسیس است دوز
همانا نیاید ز نفس شریف
به علم الهی تمام آنکسی است
نیندیشد از وی بداندیش او
بود ناقص آن مرد حق ناشناس
که نفس شریف و خسیس لیام
به بیند بود هر که را چشم دید
خرد را از تمیز عاقل کند
که میلش بود بازیاں و زبوں
بجز میل با چیزهای لطیف
که بادشمنانش مدارا بسی است
چونوشی خورد از عدویش او
که باشند از دوستاں و دهراس

ادب ششم در اختیار معاش باختصار از دانشم

ازاں پیروزانه پسند گوی
که گیتی که خرم چو گلشن بود
دگر نکته میرانم ای نکته جوی
به آتش بماند که روشن بود

بگیرد بود مرد معنی رسی
 کجا بر فروزد چو مرغ مراد
 غم و محنت جانگزا ز ایدش

بقدر ضرورت از و گر کسی
 گر از وقت در حاجت بگیرد زیاد
 ز مقدار چند آنکه افزایدش

ادب هفتم امتناع بدگمانی از شخص آزموده نیکوئی از نش سوم

دلیل سبیل رضای حسد ای
 نباشد نهال بر تو اسرار او
 نکرده است ابلیس را پیروی
 کز او بدگمانی زیانی برے
 به نیک و بدش نیک دانائی
 که غالب زیان بینی ای نیکوئی

بفرماید آن مرشد رهنمای
 که هر کس که آگاه می از کار او
 تو گاهی ندیدی از و کجروی
 نباید برو بدگمانی برے
 هر آنکس که با وی شناسائی
 ز دانش نیاید گمانی نکوئی

ادب هشتم در مالش نفس کس از دانش سوم

که هنگامه نفس بر هم زنی
 ز دل بر کنی بیخ حرص و هوای
 طریق مولات را طے کنی
 به بند و به دل ریشہ آرزوی
 شوی در ره دوستی پاکشای
 برای چار کس رحم باشد بجای

در آن دم ز آزدگی دم زنی
 و نفس خود را در آری ز پائی
 سمند طمع را اگر پے کنی
 نهال طمع تا بود سبز روی
 بنقد و فنا گر نه جنبی ز جای
 بنزد خردمند بخیده رای

یکی سرفراز یک افتد ز پای
دوم آل گرفتار دام بلا
که افتاده باشد نزار و نرشد
سوم آل جگر خسته دل فگار
چهارم رفیق که اندر طریق
بماند جد از رفیق شفیق
پس از برگ و سامان شود مینوای
به غربت به بند الم مبتلا
نبرد کسی حال آل دردمند
که در تنگ حالی بود قرضدار
بماند جد از رفیق شفیق

ادب نهم در امتناع بیرون بر آمدن شبانگاه از فرودگاه در سفر از دانش سوم

الا در سفر از حد جای خویش
چون بود خبر از آن حوالی ترا
مباد که از وی زیانت رسد
بخش آن نبات از خرد کوتاهی
بکوتاهی راه نازان مشو
که آن راه شاید بود خطرناک
به قرب زنان گر بود احتیاج
بیامیز چند آنکه باشد ضرور
چومردار باید بکارش بری
که مردار خوردن ز حاجت زیاد
شبانگاه بیرون منتهای خویش
نباشد بد و نیک حالی ترا
گزند هلاکت بجانست رسد
که نبود ز کیفیتش آگاهی
بدانش بروراد نادان مشو
بر دخول ره سوی دشت ملاک
که گاهی علالت بود لا علاج
که بی زن بطبع تو افتد فتور
بقدر ضرورت از و بر خوری
صلح مزاج آورد در فساد

ادب هم در جواب سائلی از سقراط از دانش سوم

پیر سید از د سائلی نکته جوی
 بروی تو تا چشم من باز گشت
 که دانشوران کمالات جوئی
 گه از غم و غصه در هیچ حال
 ز حال چنین نادر و بوالعجب
 که انسان در دشت پرمار و گنج
 بدل هر چه باشد ز نیک و زیول
 بسبب راندانم ز بیش و کمی
 حکم الهی ز بااں بر کشاد
 که چیزی نباشد چنان دلم
 چو آزادم از فکر بیش و کمی
 صلاحیت نفس خود گر کس
 پس آں را بکاری که باید برد
 بهر کس که آں معرفت بنگری
 چنان مرد دانشور و هوشیار
 که ای دانش آموزان ز زنگوی
 نخواه بچشم دگر باز گشت
 زهر سوسوی تو آرد روی
 ندیدم بروی تو گرد ملال
 عجب گر کنم نیست جای عجب
 به بیندگی راحت و گاه رنج
 بروی افکنده عکس حال درو
 که داری ازاں روی بیغی
 بسایل جوابی پسندیده داد
 که از فوت آں چیز حسرت برم
 دگر در دلم ره ندارد غی
 شناسد بعقل حقیقت بے
 از آں نخل دانش بے بر خورد
 گر انمایه باشد بدانشوری
 حکم بزرگ است و آموزگار

ادب یازدهم در تمثیل دنیا به طومار از دانش سوم

بهر درج آن درج راز نهان	بطور پاریچیده ماند جهان
یکی رو پوشتد نماید دگر	یکی گر به پیچید کشاید دگر
خردمند مردی رموز آشای	جهان در جهان بین بنیش گرای
که در صفحه باشد ز صورت گئی	بماند بر آن صورت و پیکری
ضروری بود نشر بعضی دگر	که از لاف بعضی از آن ای پسر

ادب یازدهم در فوائد ذکر خیر از دانش سوم

کنی کلخ اخلاص محکم بنای	اگر با کسی خواهی ای نیک رایی
که پیوند گیرد و مختل مراد	بند کر جمایش کنی یا دوشاد
مواد مودت مهیا شود	هم ربط و اخلاص پیدا شود
بغیب کسی گفتش ناسر امی	خلافش بود شیوه ناروای
که غیبت بود سیرت عیب جوی	چو بد یاد کردن نباشد نکوی
نهد در دل از غصه گنجینه ها	کند تخم کین سبز در سینه ها
غم و درد دل بیشمار آورد	هنال عداوت بار آورد
کنی در دل خویش و بیگانه جای	بود ای پسر گر ترا نیک رای

آداب سیزدهم درین اوقات غذا از دانش سوم

برائے غذا وقت از خواستند	صلاح طبیعت بد و خواستند
که از وقتها وقت اکل طعام	چه شایسته باشد زبام و زشام
جو ابش بفرموده نرانه مرد	کز و متن دانش توان شرح کرد
که آن را که از مال دنیا بود	سر و برگ عیشش مهیا بود
بوقتی خورد خوردنی آن عزیز	که طبعش کند میل خوردن پیمیز
بود هر کبی مایه و تنگدست	خورد آن زمانی که آید بدست

ادب چهاردهم در معرفت حقیقت مودت از دانش سوم

بر آن خداوند فضل و کمال	کشادند جمعی زبان سوال
که از دوستان و رفقای کنی	مگر ذکر آن برمشالی کنی
بهم الفت دوستان چون بود	کمال بوالات شاں چون بود
که در دوستی با مدایج بود	بیا لاروی با مدایج بود
مودت چه تکمیل یا بد هم	که بیگانگی دور گر دوز هم
بود هر یک با دیگر متنفس	چو یک روح در قالب چند کس

ادب پانزدهم در بیان حقیقت مودت از دانش سوم

دو دیرین رفیق و دو یار تدیم	یکے چوں ندیم دیگری چوں ندیم
-----------------------------	-----------------------------

که لاف مودت بهم میزنند
 یکے شخص بود و دیگر سایه اش
 ولی بود ازین هر دو دیرینه یار
 بر آں حکیم میجا نفس
 حکیم از سردانش و رای خویش
 که دعوی این دوستی بخیلاف
 بود از خواص مودت مگر
 اگر هر دو کس در طریق وفاق
 نکر دی در بیخ آں کی مال خویش
 بشرع مودت کجا برخورد
 که باشد خود آسوده و بامراد
 اگر دوست بر ناورد کام دوست

زا خلاص دیرینه دم میزنند
 یکے مایه دار و دیگر مایه اش
 یکے تنگ دست و دیگر مایه دار
 کسے کرد مذکور آں هر دو کس
 سخن گفت بر بسته بر جای خویش
 بود محض پندار و عین گزاف
 که خواهد مساوات با همدگر
 قدم برزدی از سر اتفاق
 زیار پرانگنده احوال خویش
 که یاری بیاری چنان در خورد
 رفیقش بود خسته و نامراد
 نه زبید که بروی نهی نام دوست

ادبشان زدیم در ملامت سقراط بادشاهی از دانشم

یکے از سلاطین کشور کشای
 بنام سکندر بعالم علم
 چو یونان زمین کرد زیر انگیس
 در آمد بشهری که آں مرد را
 سرخ نشستن گهش برگرفت

به فتح ممالک علم پرکشای
 بسے ملک آورده زیر قلم
 کشتود آں ولایت بشمشیر کین
 نمودی بمردم سبیل سداد
 ره منزل مرده در گرفت

که خوابیده بود آن هدایت پناه	رسید انگی بر سرش بادشاه
برون از حد خویش بنهاد پای	لکدزد بد و خسر و تنه رای
که آوردم این ملک زیر نگین	بگفتش که برخیز و سویم بهین
بشایسته پانخ نمودش نموش	چو حرف سکندر رسیدش بگوش
بود کارش امان والاثراد	که تسخیر امصار و فتح بلاد
نباید لکد برزدن جز خزان	ولیکن بنزدیک دانشوران
نبود آن سکندر که ایران کشود	سکندر که این هرزه کاری نمود

ادب هفتم در خوانستن سقراط خواص اشخاص از دانش سوم

سوی خلق رو کرد و آواز داد	ز پشت تلی آن جهان اوتاد
چو خیل مریدان بدرگاه پیر	برو گرد گردید خلقه کشیر
به پیر اهن اطلس و دل رفت	چو چشمش بر آن مجمع خلق رفت
به فرمود دانا ای اندرزگوی	بدا خلق آدمی شکل و روی
نه بهر شما این سخن رانده ام	که من آدمی را ای خوانده ام
که دارم سر و کار با آدمی	که من خواستم زین صد آدمی
که نبود مرا با شما هیچکار	شمار انخواندم بخود زینهار

ادب هجدهم در انرجا خواص از عوام از دانش سوم

حکیمی که خود از تو دارد گریز بزن دست بردنش ای عزیز

بیا ویز خود را بفتراک او
 چنان صاحب صحبت بی غبار
 گریز از حکمی که میانش بهشت
 کند با تو چند آنکه ربط و داد
 کشد گر بخود صورت کهر بای
 بدانش بود هر که فسر زانه
 بر آرایش ظاهری پر غرور
 خورد آب از مشرب خود سری
 بکلم طبیعت ز ندرای خویش
 کند کار با جمله تا کردنی
 مگردی گراں را بزشتی رای
 بماند بکوری چراغی بدست
 زدانش بد و نفع بودی ضرور
 نیارد که خود بنگرد پشت پای
 چو شیطان زند را فزودیک دور

که اکسیر دانش بود خاک او
 گرمی بدار و غنیمت شمار
 ترا میل باوی نباشد درست
 تو بگریز چون پشه از تند باد
 چو سیاه از آتش پرواز آبی
 و لیکن به کردار دیوانه
 ز تهذیب باطن چو دیوانه عو
 ثمر چیند از نخل تن پروری
 نه در ره گرمی پای خویش
 روای دهد ناز واکردنی
 بگردار نیکو شود در هنمائی
 که چشمش نه بالا به بند نیست
 گرازش شمع روشن شدی چشم کور
 ولی دیگران را شود درهنمائی
 که بر خود دهند نام شیخی بزور

ادب و نوبت دهم در اتباع اتباع
 احکام احکام احکام از دانش معوم
 شهی را که ملکش بفرماں بود
 بزرگ آبجوی توان بر شمرد
 رعیت رضا جوئے سلطان بود
 که زاید از و آبجو های خرد

اگر آب آں چشمه نیکو بود که اصل دگر چشمه ها او بود
همه چشمه هاییکه زاید از او کف جود خود برکشاید از او
چو شیو از بانان روشن درون بود صاف شیرین درون و بیرون
مرآں چشمه باشد اگر تلخ و شور بطعمش بود چشمه ها با لعل و نور

ادب ستم در ضرورت کبریا متکبر ال از دانش سوم

درین عالم و اندازین سر مال همانست ظالم ترین مردمان
که آگه نگردد ز کردار خویش از آں در زیاں آورد کار خویش
که پیش خسیان بهمیز درون کند خویش را بی وقار و زبون
به پیوده افتادگیهای خویش شود نازل آن مرد از جای خویش
به پیش کسی سرفرو آورد سری در رکوع و سجود آورد
که اکرام اور انیسارد بجای بدو آن کند آنچه نبود سزای
ولی ساده مردانزه سادگی بدو نماند بدتن به افتادگی
سر مرد مغرور چون گردد باد بسوداے نخوت کند پر ز باد
که خود را سزاوار آں احترام شمارد مرآں مرد باطل خرام

ادب یکم میان خویش و جا بودن امر از ملوک دانش سوم

ندیمان و اعیان با آبروی که دارند در پیش شاه آبروی
ز خاصان درگاه نامی تر اند بنزدیک سلطان گرامی تر اند

که روزی پیمیند روز سیاه
ندارند آسایش یکدمی
به نزدیکی شاه کشور پناه
که سلطان چو بحری بود سهمگین
مقیم اندر آن لجه موج خیز
نباشند این بیم هلاک

ادب و دوم در گرفتن عیای حقیقت انسانی از دشوم

پس از عرض حاجت نباشد پسند
که گوید کس مشکلم برکشای
بکم طریقی مرد باشد دلیل
که هرگز تعلق ندارد دوی
زعیم و صواب کس ناکسی
ز احوال مردم ز خیر و شر
زنیک و بد خلقت آدمی
کز و فرق در قلب خالص نبی
بکاری که داری صلاحش مجوی
به نیک و بدیتش پی بری
به دل هر چه دارد نفع و ضرر

نباید که نازند بر قرب شاه
نباشند یک ساعتی بنگمی
اراکین درگاه با آب و جاه
بدانند از دانش دور بین
که مینمند خود را بادراک تیز
دی هم در آن لجه هولناک

بر آوردن حاجت مستمند
از آن پیشتر باش حاجت روی
مرا بر سیرت ناکسان رذیل
که راندن آن چیر و شئی
دگر آنکه از وی نپرسد کسی
مگر او بر مردم دهد خود خبر
چو خواهی که از طینت آدمی
ترا حاصل آید تمام آگاهی
از آن کس که حالش ندانی نکوی
بفکرش در آن کار چون بنگری
بجور و به عدل و بخیر و بشر

ادب سوم در تاکید اخای اسرار از دانش سوم

بود آدمی خلقتِ بهترین	نه گنبد آسمان برین
امین رموز الهی بود	که گنجور اسرار شاهی بود
وجودش نیز در بخار و خسی	ضعیف است و عاجز و ناکسی
نیارد که پوشیده دارد بدل	که هرگاه رازی سپارد بدل
بگیری در آن راز انباز خویش	منه در میاں با کسی راز خویش
ز گوشی بگوشی دگر در شود	سخن از لبست تا بگوشی رود
جهانی ز صوتی بود پر صدای	بر آید ز یک نای چندین نوای
بیکدم فستد عالمی از بنای	ز طوفان بادی این صورنای

ادب سبب چهارم در غالب آمدن بر ختم از دانش سوم

که بر ختم خود غالب آید بفر	قوی تر نباشد از آن کس بدهر
بر اهل تحقیق صابر تر است	همان مرد در ویش کوتاه دست
نستالد ز تنگی حال ز بون	که در فقر سازد بصبر و سکون
سر آمد بود ببنده نامراد	بسکاک قناعت گزینان راد
چو مفلوک بر نعمت بقیاس	که بر روزی خویش دارد سپاس

ادب سبب پنجم در منت گزاری ملازم آقای خود از دانش سوم

همی اگر از همت شاه که در خدمتش یافتی آب و جاه
ز تو برکشاید بسی جمیل که باشد سزای جزای جزیل
نباید که بر شاه منت نهی که سر رشته دانش از کف دهی
ترا منت از شاه باید شerd که نعمت بتو داد خدمت سپرد
نباشد که اقبال شد ستیاری نظامی نگیسرد ز تو هیچیکار

ادب و ششم در تاثیر اتفاق زبان بادل دانش سوم

سخن گر بنیت موافق بود سخنگو بگفتار صادق بود
کس را که این حرف آید بگوشت زند و دلش از سر صدق جوش
کلامش به نیت بود که خلاف ندارد اثر چون کلام گزاف
بود این شخص از اثر بارور اگر راست نبود ندارد اثر
سخن گر نباشد بسوزد دل بدل در نگیرد بچندین فسون

ادب سبب هفتم بدو مستمندان رسیدن دانش سوم
چه خوش گفت آن پیر بیدل که ریزد بدل آنچه خیزد ز دل

اگر بینی از پا بر افتاده
 بیهوشش دل را بفریاده
 به بندی که دارد کنش رشتگار
 بگرد از رشت خود و ناسزای
 چه خواهی بجال کسی پی بری
 گرش یافتی کز مدارای خویش
 نباید بر و رحم در هیچ حال
 اگر تابه آن حد کشد کار مرد
 بده دل به یاری آن گوئی یار
 چنان کس بود دوستی را بکار
 بزند آن محنت در افتاده
 بداد و دهمش هابده داد او
 که بدت کشاید خداوندگار
 در افتاده باشد بدام جزای
 که دانی از وحده انشوری
 بسازد بضم جگر خای خویش
 بود گر چه هستی بجانش دبال
 پر از جنس مردی بود بار مرد
 که در سلک مردان بود مردگار
 که مرد تمام ست و کامل عیار

ادب هشتم در کتمان اسرار از دوستان دانش سوم

ز احباب در دل اگر فتن ملال
 کند هر که افشای اسرار دوست
 مگر ضعف نفس است افشای راز
 بباطل نباید که شادان شوی
 به دروزه اقبال نماز ان مباش
 همانا که بضعف نفس ست دال
 پسندد بخود ریخ و آزار دوست
 که قدرت ندارد با خفای راز
 مگر از بطالت پشیمان شوی
 بر آن تند رهوار تا زمان مباش

ادب و نهم در پشیمان نگردیدن از کارهای از دانش سوم

پشیمان نگردی ز کار نکوی	دهد نخل این باغ بار نکوی
ز کردار و نهج بار نکوی تو	بود خلق و خالق رضا جوی تو
کسی جای گل خار هرگز نچید	ز کشت نکوی بدی ندر وید
اگر بانگویی سس و کار تست	در آب و در آتش نگهدار تست
خیانت نورزد بگفتار خویش	از و مصلحت جوی در کار خویش
ضمیر منیرش بود نکست زای	که خالی بود نفس او از هوای

ادب سیام در اختیار خطا از صواب از دانش سوم

عدالت بیک صورتی نقش بست	مگر جور را شکل بسیار هست
از پس ره گذر جور آسان بود	زدانا بود یا ز نادان بود
بود عدل دشوار بر موشمند	که اند سهو بروی نیساید گزند
هر اسد بخود مردم حق شناس	که شاید خطا سرزند از قیاس
که ماند بانگدن تیسر با	چه از کو دکان و چه از پیر با
که تیری را سازد از دست خویش	ولیکن پرور افتد از شست خویش
چو خواهد که تیرش بجای افتد	بر آماجگه بجای او افتد
بباید که این شیوه دل نهاده	فرا گیرد از خدمت او ستاده
خطا افکنی باشد آسان و بس	که حاجت ندارد بتعلیم کس

صواب انگنی با بودخت کار که محتاج مشق است و آموزگار

ادیب یکم فضل دانش و غیره بر هوای نفسانی از دانش سوم

اگر عاقلی بشنود از من بغور شوی آگه از معنی عدل و جور
خرد را شرف بر هوای نفوس چو فضل رویا بود بر مروس
از آن بر هوا فضل دارد خرد که از پستیش بر بلند می برد
تو بر جامه واسپ شگیس پهای منازای خود آرای ناسخه رای
بود فضل آن هر دو بر جنس خویش که باشد در افزایش قدر بیش
اگر مایه افضل انسان تراست تو بر نوع خود گر بازی رواست

ادیب دوم در سبب مال اندوختن دیرین دانش سوم

یکی مرد دانای دانش طلب پرسید از آن پیر و العجب
که مردم به پیرانه بیشتر چرا دل به بندند با مال و زر
بود بیشتر حرص مال و زرش بفرما چه ستری بود اندرش
حکیم از سر علم دادش جواب که باشد بر دور بنیان صواب
کردن کار که زحمت برداشتن پی دیگران مال و زرداشتن
نه در رای صاحب نماید کوی که ریزد ز بهیالگی آبروی
به پیرانه سالی غم نان خورد بنزد کسان حاجت خود برد

ادب سی و سوم در تائیکید کمال از دانش سوم

به پیوده گفتار مرد فضول	دل فیلسوفان نگرود طول
بفرماید آن فیلسوف بزرگ	کشاینده عقد های سترگ
که وز زین حرفه و دستکار	کند مرد بیامیه را مایه دار
دیرین دیر ناپایدار دور	که روزی از آن لازم آمد گداز
ز چاه فَلَاکت نماید برون	بگنج سعادت بود در سمنون
کمالی نکردی اگر کتاب	ندانم که روزی شوی کامیاب
ترا چون نماند ب مردم نیاز	که از مایه خود شدی سرفراز
بذکر تو برب درود آورند	بنعظیم تو سرفرود آورند
بدست تو ای دوست گریخت	دعایت بر خلق مقبول نیست
چه خواهی که یابی بخلق آبروی	مگر دال ز کسب کمالات روی

ادب سی و چهارم در قناعت از دانش سوم

چه خواهی که خود را تو نگر کنی	کلاه سری زینت سر کنی
سری حصیر قناعت گزینی	سرا بنجمن یا بخلوت نشینی
قناعت بود گوهر آبدار	که در درج عزلت شود تا بدار
اگر بگنج عزلت کنی اختیار	چه عشقا شوی در جهان نامدار
میسر نیاید اگر گوشه	بدست آر در انجمن توشه

منه دل درین ایرمانی سرای کزد بگری گرم ناکرده جای

ادب سی و نهم در عفو از دانش سوم

ارسطو که دانای اسرار بود حکیم گراں قدر و مقدار بود
به اسکندر اندرز فرزانه داد ز دانش بد و در یکدانه داد
بگفتش که ای خسرو جم سریر شنو از من این نکست میادگیر
که دلخواه تو در جهان هر چه بود ترا پاک یزدان کرامت نمود
بفتح ظفر یانستی اختصاص ندیده هست خصم از تو روی خلاص
تو هم عفو را سیرت خویش کن بدی را پس و نیکوی پیش کن
چو این وصف دوست دارد خدا ترا هم بدل بایش داد جائے
رضایت رضای خدا بایت پسندیده حق پسند آیدت

ادب سی و ششم در آموزش ارسطو با اسکندر از دانش سوم

ارسطو یکی گوهرین نامه رقم زد بدانش رقم خامه
فرستاد نزد یک اسکندر رش که بیند جهانباں بنشور رش
در آن نامور نامه استاد پیر رقم کرد این نکست دلیپذیر
که از اصل انسان عرفاں شجر بر آید دو شاخ دگر گون ثمر
چو دیدش بهم اختلاف مواد خرد از پی هر دو نامی نه ساد
یکی را به انجیا از تعبیر کرد دگر را به اشعار از تفسیر کرد

شریف از جیاتن بفرماں دهد
 ولیکن فردمایه مرد رذیل
 بخوف تو ای شاه فرخ نهاد
 بد اں طبقه باید که احساں کنی
 دگر طبقه را بایست که دست
 اگر مجرمی را نمائی عتاب
 سیاست بود لازم سرور اں
 هم از شدت و هم قساوت گریز
 چنان هم نباشی جلیم و عبور
 طباع غشّین بود از کسب ع
 نمائی بدرنگان زینهار
 بدست تو نقد دل و جاں دهد
 که بهل آمد اورا دلیل سبیل
 کند امر و نهی ترا انقیاد
 بلطف و عطا زیر فرماں کنی
 که از لبطش و سطوت کنی زیر دست
 غناں از ره دین و دانش متاب
 ولی خشم را ره نباشد در اں
 بد اں آبروی ریاست مرز
 که کارت نهد و بضعف و فتور
 دوم سیرت کو دکان ر ضلع
 مکن سیرت کو دکان اختیار

ادبی و ہفتم در جواب معلم اول دانش سوم

دم ہشتن این سرای دو در
 کہ بدانش خویش نازاں بدم
 چونم کنوں صورت حال خویش
 دریں دم کہ ماند وجودم هیچ
 یکی گفت اورا کہ امی اوستاد
 چو ثابت بود نزد ارباب رای
 بگفت آن خداوند فکر و نظر
 دریں عرصہ انہ پیشنازاں بدم
 فرو بستہ یا بم پروبال خویش
 بدانم کہ دانا بودم هیچ
 وجود چہاں بی وجودت مباد
 کہ زگرہ گردن نباشد روای

خصوص از حکیمان آزادغوی
 ز راند و ختن کے نماید نکوی
 عجب دارم از فیلسوفان ہر
 کہ برجای تریاق دارند نہ ہر
 حکیم این سخن را چو اصغما نمود
 جوازش بدیں لہجہ الفتا نمود
 کہ کار حکیمان صافی دروں
 ز قانون حکمت نباشد ہروں
 حکیمان از آں مال گرد آورند
 کہ پیش لیماں نہ حاجت برند

ادبی و ہشتم در جزو سرزنش ارسطو بہ اسکندر دانش سوم

اسکندر ہشہنشاہ والا نسب
 چو فارغ شد از کسب علم و ادب
 ملک زادگی با ہنر جمع کرد
 دو دولت کہ با ہمہ گہ جمع کرد
 ارسطو کہ استاد شہزادہ بود
 بسی درس دانش بدو دادہ بود
 ز دانش نہادان پوناں نژاد
 یکی مجلس خاص ترتیب داد
 سوالات ازو کردن آغاز کرد
 در آزمایش برو باز کرد
 ازو ہر سوالی کہ کرد استاد
 اسکندر جواب پسندیدہ داد
 ولی جز بتوہنہ و زجر شدید
 اسکندر ز استاد چیزی ندید
 ز جو چینس از چناں استاد
 تمام انجمن در شکفت او فساد
 بگفتند حضار آں انجمن
 کہ بودند دانشور و رائے زن
 بہ شہزادہ این قسم زجر و عتاب
 نبودہ است شایان حکمت تاب
 ز آئین انصاف دانش نبود
 کہ برجای تحسین ملامت نمود
 رہ دانش و داد بگذاشتہ است
 کہ این جور بروی روا داشتہ است

گرومی از آن مجمع بخسرداں
بدو گفت که ای فاضل نکته داں
ندانم چه دیدی مصالح در آن
مگر راه بیداد بسپرد
ارسطو که این حرف را گوش کرد
که شهزاده اسکندر زدی شکوه
بود کودی از تبار بزرگ
غم و غصه را در دلش راه نیست
درین دم که شد خسته از من دلش
چو انجام کارش بدیدم بخور
که چون پای بخت شاهی نهد
چو این زهر در کام جاننش بود
دلش چون زدستم شود دردمند
که هرگاه بر بندگان خدای
مرا این تلخکامی بباد آورد
ز بیداد روی سوی داد آورد
نقیری بر آمد ز آب و گلش
چناندم بدو طعم بیداد و جور
بستر تاج صاحب کلاهی نهد
رعیت بهمد امانش بود
رعیت زدستش نیابد گزند
بقهر و غضب آورد روی رای
ز بیداد روی سوی داد آورد

ادب سی و نهم در عیار دانش گرفتن از دانش سوم

بمکتب پس از دانش آموختن
چراغ هدایت بر افروختن
ز شهزادگان کرد روزی سوال
که داند ز مقدار فضل و کمال
بمیرد ز هر یک عیار خسرو
ز بهایه تا مایه دار خسرو

بفرد کز لطف یزدان پاک
 اگر چرخ گرد و بکام شما
 بود از میان شما هر که شاه
 چه پیش آید آن روز دولت بمن
 ز شهرزادگان هر یک در جواب
 یکی گفت دولت گر آید بدست
 مدار ریاست گز ارم بنو
 بر اورنگ خود گر ترا جاد هم
 ز حقّت نگردد رها گر دهم
 دگر گفت بختم چه گردد قوی
 شریک ریاست بگردانمت
 غرض همچنان حرف زد هر یکی
 جگم از همه امتحان برگرفت
 سکندر که بارای دندبیر بود
 بدین حرف بنجیده لب برکشاد
 تو چیزی پیرسم درین روزگار
 ز گفتار شهزاده نختیار
 بگفتش که ای نوچشمان من
 مرا بخت بختندی مدام

که بسپرد گنج نهانی بنخاک
 زند کوس دولت بنام شما
 به سر بر نهسد خسروانی کلاه
 کند تا چه رفقا نسبت بمن
 بگفت آنچه دانست نیک و صواب
 لیکن ریاست در آید بدست
 همت دولت سپارم بتو
 زمام حکومت بدستت انهم
 بساند تیر بارها گر دهم
 انهم پائی بر مسند خسروی
 مگر نه سر نفس خود و انمت
 اگر نوجواں بود اگر کودکی
 عیار کمالات شاں برگرفت
 بخردی بدانامی پیس بود
 جواب سوال از سطو بداد
 که نبود مراد در ید اختیار
 چو گل رخ برافروخت آموزگار
 سرور دل و راحت جان من
 رسیدی ز اوضلع تو در شام

ترا بخت فیروز دریافتم
نشینی بر اورنگ فرماندهی
دُربنی بهائے سخن سفته بود

ولیکن چو امروز دریافتم
که بر سر زنی چتر شامشی
پایاں چنان شد که او گفته بود

ادبِ حیل و نصیحت آں بزرگوار از دانش سوم

شود و وار دایں سرای دودر
که مانم بهماں بهماں سرای
هند دل بدان و نواز در آں
که مانم دوروزی دریں آب گل
چو بهماں بهماں سر خوانده اند
بخور آنچه در ساغر ت در دهند
بدار از طلب دست خود آشوری

کسی گر بحکم قضا و قدر
بداند دریں دار نادیر پای
ندانند که پیوسته مانم در آں
بداند بود هر که چشم دل
ز بهر اقامت مرا خوانده اند
در این انجمن ساغری گردهند
و گر بگذرانند از آن بگزری

ادبِ حیل و یکم در علاج پنجگانه از دانش سوم

علاج بدن پنج قسم است و بس
بود غرغره منصلح آں فساد
علاجش باصلاح باید نمود
به قی بایدش که دفع رعل
طریق مداد اشش باید شنید

دگر گوید آں فاضل نکته رس
اگر در سری فاسد آید مواد
فسادی که در معده گیر و وجود
اگر در فم معده افتد خلل
اگر جلد را علت آید پدید

عرق ریختن باشد آزا علاج
که آرد با صلاح سقم مزاج
اگر در عروق است سقی نهان
بفصد است اصلاح افساد آن

پادشاه دوم در کلمات طیس حکیم اردانش سوم

بها بنای نباشد اگر دادگر
بها بنای نگو بلکه سبب دادگر
وزارت نزیب بد است رای
که نبود بد و حسن نمیرد رای
بلیغی که شیو از بانه بود
سخن ران جاد و بیانی بود
گر آلوده دارد سخن با دروغ
بر سرد و انا گیسو دروغ

پادشاه سوم در بیانی لغوی اردانش سوم

بفرماید آن فیلسوف عنبریز
که باعث بود لاغری راسته چیز
یکی شرب آب است بر خفت آب
که از روی حکمت نباشد صواب
دگر خواب کردن بر خفت دگر
بجز خفت خواب ای دیده ور
سوم کثرت حرف و صوت بلند
که بر جسم انسا رساند گزند

پادشاه چهارم در اتناء کثرت اردانش سوم

امیرس که بد شاعر نامدار
بسک حکیمان عالی و ستار
بگوید که بسیار خاش مباحش
باخوان شیطان شو خواجه اش
که بسیاری خامشی ای پسر
نهالیست از گمره بارور

سخن ز ابد از قدر حاجت مگوئی	که نازل بود قدر بسیار گوی
سخن را مینالا بحرف دروغ	که در صبح کاذب نه بینی فروغ
ولی در ضرورت رواداشتند	بدفع مرض چون دوا داشتند
دو اینکه شخص عقیسم المزاج	بحکم ضرورت خورد لا علاج
نوقت صحت خوردل آمل دوا	بقانون حکمت نباشد روا

پادشاه و نجم در امتناع تاسف بملک دانش سوم

بفرمود زیتون دانش پروه	سر فیلسوفان والا شکوه
کسی را که از گردش روزگار	رود ملک و مال از کف احتیاج
ندانند از این خود آں ملک دال	که باشد پذیرای نقش زوال
بدانند که آنچیز ناپایدار	برسم امانت بدوستدار
پس از چند روزی که دارد بدست	کس دیگری را سپارد بدست
بگیرد دست یکی دیگرے	چو شاه رود اندامی دربری

پادشاه و ششم در کمالات طلب میوس دانش سوم

خداوند علم و عل بطلموس	که در ملک دانش فرد کوفت کوس
بگفتا که دانشور ذو فنون	بنور کمالات روشن درون
میان عزیزان نا اهل خویش	غریبی ست از نیش غم سینه ریش
همانا که دانش درختی بود	که اندر دل نیک بجختی بود

زبانست شیرین بر آن شجر
بود هر که طول عمر آرزوی
پی محنت ورنج برداشتن
دل خوشستن باید آموخته داشت
قدم در طریق رضا گر نهی
بهر دو جهان کامرانی کنی
دلی را که مشغول دنیا بود
در آن دل ندارد اثر هیچ پند
که از وی بود کام جاں بهره ور
کند باشکبانی و صبر خوی
پیش گنج بر گنج برداشتن
دل شیر مردان آزاده داشت
مگر تن بکلم قضا در دهی
بسر ابد زندگانی کنی
بجاه و زر و مال شیدا بود
چو بهتر خورش در میض نرشد

ادب پهلوی هفتم در اسباب و آلات دانش سوم

همی گوید آن دانش آموزگار
که ملک و ملک را زبان و زبوں
یکی قلقت استمال و سکون
که انسان ز دانش کجا برجهد
دوم بریزد از دست نقد هبی
سوم صحبت دائمی با زنان
چهارم که امساک بار او بود
بود خیمین کثرت شرب می
ششم سوء خلق است از شهر بایر
سخنهای چو لولوی شاهوار
همانا ز نه چیز نبود بر وں
بهنگام کج بازی چرخ وں
غنان شکیب از کف خود دهد
که گنجینه از مال گردد تهی
که بدر هنر نماند این رهنماں
بیاد اش پدر و زگاران بود
که طومار دولت کند زود طے
که بیزاری مردم آرد بهار

بودم شش اینکه فرمانروای
ره جور و پیدادر اسپرد
بودم شش کثرت دشمنان
ازین پس خنم صاحبان خروج
حق داوری را نیار بجای
عقوبات مجرم بپایان برد
نهال ریاست زینخ افکنان
که باشند در اتمام عروج

پادشاه و ششم در تغییر احوال عالم از دین سوم

بفرماید آن مرشد رهنمائے
یکی سایه ابر ناپایدار
دوم الفت و اتحاد عوام
سوم ایستلاف ریاکارها
نه لایق بدانشور پختہ کار
اگر باریابی در آن بارگاه
منه پاز اندازہ خود برون
پہینی اگر طبع فرمان روای
ز تہذیب اخلاق افتاده عور
که خود کار ناکارہ دارد بکار
در اصلاح او تا توانی بکوش
گراصلاح احوال آن زشت خوی
که این چیزها را نباشد بقای
که چون باد یکجا نگیرد دستار
که آنرا نباشد قیام دوام
پہنارم وجود دستمکارها
که قرب سلاطین کند اختیار
ادب را بہر حال داری نگاہ
ادب را درین رہ کنی رہنمون
اسیر دو دام حرص و ہوای
بفرسنگها از رہ عقل دو
بکار آمد خود نیار و بکار
که شاید ز بہوشی آید بہوش
نیاری از آن سفلہ دوری بجوی

پادشاه پنجم در استقامت تبدیل خلاق ملوک دانشم

نیایی اگر شاه رانیک خوی	ز خلق بد آری بحلق نکوی
به تهذیب اخلاق فرماں روای	بکوشند فرماں بر نیک رای
اگر پند و اندرز داری بکار	ببردانش و پخته کاری بکار
مبادا که گردد بجانم و پال	که خود رای از پند گیر دلال
دلی تا توان در نظر ایر بکوش	بکف دایر رشته عقل هوش
بکوشی تبریت سرور راں	بنزد کار نیک و بد دیگر اں
نباشد که عیبی از اں گفتگوی	بد و باز گردد که نبود نکوی
برای تو باشد خطر ما بس	چو آتش که افند بخار و خسه

پادشاه پنجم در تمناع کار کردن بوف اندیشه از دانشم

مهن فیلسوف زمان با سلوس	که دانش بوی بردش خاکبوس
بسی سود در حرف ناگفته گفت	چو زخند لولوی ناسفته سفت
که ملأ کشتی خود را در آب	نراند پیر تند بادی شتاب
بپای هر اندیشه چون پیرواں	خردمند خود را سازد روان
بخوش رفتن کشتی تندرو	ز کوتاهی عقل شاداں مشو
که انکه نبرد یک دانشوراں	فزون باشد اندیشه غرق آن

پنچبہاہ ویکے ناقد رانی مرا ارباب فضل و کمال او دیگر امور از دانش سوم

بگفت آن خدیو خود پرور او کہ مار اشکفت آید از سرور او
 غلامی کہ دارد جمال و ہنر خریدش بہ بسیاری مال و زر
 پسندیدہ اہسی اگر ہنر کند بصد جان بہ ارز گرانش خرید
 بیابند اگر آدمی زادہ ہنرمند مردی ادب دادہ
 باندک بہایش نہ ارزاں خرید بلی را یگانہ ہم بر و نگیرد
 ہنر دیک دانشوران سترگ ہمانا بود حسرتی بس بزرگ
 کہ نعمت ببدل کس ناکسی بروزی پیشانی آرد بسی
 کہ بومی مروت نیاید ازو در کفر نعمت کشاید ازو
 چنان کس بود بدترین ناکسی کہ نیکے نہ بینی ازو با کسی
 بر ہوشمند ان دانای راز کہ دارند چشم دل خویش باز
 ز قرب ملوک و زرو مال و جاہ مرادی نباشد دگر بہیچاہ
 مگر آنکہ از کار ہای نکوی بود ذکر شاں در جہاں چارہوی
 بگیتی نمائند کسے جاوداں کہ باید گذشتن ازین ناوداں
 بجاوید بودن نہ ارد بسیل بماند بجای وید ذکر جمیل
 بہاہیت نفس اگر پی برے ز اصلاح نفس ہوں بر غری

دهد نظم و آرائی نفس خویش
که انسان ز نظر محبت بدو
صفات جمیلی که بنود و
کز و جز نکوئی نگیرد وجود
از خجاست بود که توان فهم کرد
زند کوس رسوائی خویشتن
بر بخرداں سخت نادان بود
به مفسد که بالطبع دارد فساد
که از اختلاط بد بدسیر
بهر بطن صالح که افتد تمر
اگر نارد در بطن فاسد مواد
به وقت و هر حالت از آگاهی
زبردست باشی دگر زیر دست
اگر ناتوانی و گر با توان

که دارو شناسائی نفس خویش
که بالطبع دارد مودت بدو
گمانش برد از محبت بدو
نه بیند از حیرت بهیود و سو
که نامرد خود را بگیرد ببرد
که نازد به دانائی خویشتن
که بردانش خویش نازاں بود
میا میزای مرد نیکو نهسا و بود
نماند بتواز نکوئی اثر
کند فاسد آنرا بحکم نظر
در آید با صلاح آرد فساد
بصلح بداندیش تن در دای
مکن کوه از دامن صلح دست
چو صلح از توجید بکن تا توان

آداب پنجاه و دوم در نصیحت اسفیلسوفان

بفرموده روشن دل فیلسوف
که این هر دو کس ناکس و ناسزا
که فایده نباشد نه از تعجب

سخن گوی بنجیده اسفیلسوف
بگردند مانای خراسپای
چه شام و چه بام و چه روز و چه شب

خود از نفع گردیدن آگاه نیست
یکی عالم بی عمل اے پسر
بجاں کوشش تا بر فراید عمل
چو کردارت ازدانش آید فزون
دگر گوید آں کامل پخته رای
که پرہیز داناں بخوف علل
ز ماکول و مشروب و آنکو نہ چیز
پس آنکس کہ ترس ز روز جزای
ز کردار بد رنج نتابد چرا
کہ ادراک اور ادراں راہ نیست
دگر ز اہلے ابلہ بجنسہ
کہ بر علم تو فایق آید عمل
ز بند طبیعت نہی پاروں
کہ من در شگفتہم ازین ماجرای
ز چیزیکہ دارد زیان و خلل
بوقت عرض علل ای عزیز
کہ پرسد ز کردار مردم خدای
بہ تیرہ ہلاکت شتابد چرا

ادب دوم در پید آمدن جانوری مملکت تدبیر دفع آن از دانش سوم

بہ عہد سکندر در اقلیم روم
یکی جانور سپکرمی جانگزای
بہر کس کہ چشم خود انداختی
پی دفع آں موزی جانگزای
حکیمان بالآخر دبی خلاف
بفرجام رسطالس سرفراز
کہ مہد اماں بود آں مرز و بوم
پدید آمد و کرد محشر بہ پای
گیش بلک عدم ساختی
ہمی چارہ جوشد زار باب ای
نمودند از عجز خود اعتراف
پس از غرض بسیار و فکر دراز

بدفع چنین آفت نمود
 که آئینه ساختند آینه‌ها
 پس آئینه را پیش گردون بست
 رواں کرد گردون گزده پای
 چو آن جانور بوی انسان شنید
 نگامش بر آئینه چو افتاد
 چو بشنید این بوالعجب برای
 اسطو که گنجینه راز بود
 از آن گنج دانش درمی برکشاد
 که آن جانور بعد چندین سنین
 عفن چو شود زیر خاک آن بخار
 که هر جانور را که میند ز دور
 بسی چاره در دل برانگختم
 بدینگونه کردم بد دست برد
 حسد یک ملت بی زینهار
 حسد پیشه کس به چنین جا کند

آینه سوم از اسباب غفلت بزرگان دولت اندیش سوم

یکی از حکیمی افادت آید
 پرسید که ای فضل نمکته یاب

چه باشد به تحقیق دانشوران
 بجفت آن خداوند علم و تمیز
 نخستین بود شهوت سرخ و زرد
 کسی را که شهوت بدل جا کند
 کند خاک در چشم بینای خویش
 خلل های بسیار زاید از او
 دگر صحبت دائمی با زنا
 زنا را خدا گفته از ناقصات
 چو باشد اثرهای صحبت ضرور
 بسی ملک آباد بر باد داد
 دگر دشمن عقل شرب مدام
 طبیعت چو بر نفس غالب شود
 ز مطلوب هایش که باشد زبون
 وجود سلاطین گیتی مدار
 بود بهر آسایش و داد خلق
 نگهبانی خلق و پروردنش
 جهانها که شوریده سرافند
 بسی فتنه از غفلت سروران
 در این وقت یا بند فرصت بسی

که غفلت کند کار در سروران
 که سرمایه غفلت است این سپهر
 که آرد دل شیر مردان بدرد
 تمنای ناکره دنیها کند
 نهد پنبه در گوش شنوای خویش
 بسی فتنه بار و مناسبت از او
 که زن باشد از بدترین ثمنان
 بعقل و بدانش بدگر صفات
 به عقل ملک راه یابد فتور
 رسوم سیاست بیکسو نهاد
 که خیزد از و لغت خاص و عام
 بمطلب خود نفس طالب شود
 بود در اندن شهوت نفس و دل
 که باشند نواب پروردگار
 که آزند در گوشش فریاد خلق
 چه بارگرا نیست برگردنش
 ز کار جهان بخیب او فتد
 بزايد ز پهلوی سربازان
 کنند آنچه خواهند با کسی

دگر صورتی چند گیر و وجود
 یکی حرص باشد برای سیاه
 چو رهن که بس حیل دارد بکار
 نیندیشد از سطوت ذوالجلال
 پی صید مطلب کشاید کند
 ندارد تمیز حلال از حرام
 گرام و زور دل ندارد حساب
 مال سیتیمان برود دست جور
 ز عیب شهاں در تمامی خصال
 بخذلان و نکبت کشد کار او
 نه ملک و رعیت نه گنج و سپاه
 سوم آنکه غفلت پدید آورد
 بود شرع واجب الا جناب
 بدست از تکالیف پی خاص عام
 که غفلت بود بار آن بختبر
 بهم برزند غفلت بادشاه
 چو سلطان بکف ساغری کند
 ز تانیج با هر که دارد خیر
 که دولت ز دولت دری رخ شرافت

که صلحش از فکر توان نمود
 پراز مار و کژدم یکی تیره دچاه
 بسی فاسد اندیشه آرد بکار
 که امنت در اندیشه جمع مال
 به افسون و افسانه آرد به بند
 بسنگ افکند شیشه رنگ نام
 ندانم بفردا چه گوید جواب
 ندارد به نیک و بد شرع غور
 بود ناپسندیده تر حرص مال
 رسد موسم دی بگزار او
 نه چتر و لوا و نه تاج و نه گاه
 سر و برگ نکبت پدید آورد
 زدانش نیابد بد و ارتکاب
 پی خسرواں بدتر آید مدام
 مبادا در خسته چنان بد شر
 بیکدم زدن کار ملک سپاه
 سباط جهان داوری طی کند
 بسی نیک و بد دارد اندر نظر
 مگر آنکه غفلت برود دست یافت

الاهر که اتا جدار می دهند نختیش بد و هوشیاری دهند

ادب نجاه و چهارم در تعلیم ارسطو اسکندر از دانش سوم
 سکندر تغزیر یک مجسمی که بودش محابا به پیش و کمی
 ز رای ارسطو همی رای جست که آید بیاسای دولت درست
 حکیم نیکو رای نیکو سیر بد و گفت که ای خسرو نامور
 چو عفو است فاضلترین خصال پسندیده در گه ذوالجلال
 بودا جر عفو از وقوع خطا بود از خطا با ظهور عطا
 بچشم بصیرت کنی گزنگاه عطای بزرگ است عفو گناه
 باینکه ماند وجود و قصور که زو پر تو عفو یا بد ظهور
 ازین رو همسانا که جرم جرم هندی بار منت بدوش کریم
 کریم از کرم در ازای جزای گنهگار را شکر آرد بجای
 تو عفو خطا خواهی از کردگار خطای خدا بستد گان در گزار

ادب پنجم در آموزش ملوک ملت و مصاحبت قسمت مردم

از دانش سوم

ببا بد که سلطان گیتی مدار کند صحبت هفت کس اختیار
 بداند که این دولت معنوی به از هفت گنجینه خسروی

ازین هفت کس صحبت بادشاه
 فقیه که عالم بود با عمل
 با حکام دین نیک ما هر بود
 و گزناص مشفق و راست گوی
 بودناکس از فیض صحبت کسی
 رعایت کند وقت اتقای پند
 بخاوت دهد پند و اندرز شاه
 ز اظهار حق ناصح سینه صاف
 ریا و طمع را ندارد بکار
 چو این کس نصیحت بکار آورد
 و لیکن درین روزگار زبون
 نصیحت تلخی نباید نمود
 مگر این زمان را به پیشین زمان
 که پیشین ملوک از لب پندگویی
 شنیدند شاهان بسی سخت نرم
 از آن حکم را اندند بر خشک تر
 طبیعی نکوکار پر همیشه کار
 شفا داده باشد بدتش خدای
 بقانون طبی مدد او اکند

نباید که خالی بود هیچگاه
 بدین و دیانت بعالم مثل
 بباطن بد انسان که ظاهر بود
 بود نرم گفتار و پاکیزه خوی
 که باشد را فادات صحبت بسی
 که سلطان ز پندش شود بهره مند
 نه در صحبت و مجلس و بارگاه
 گهی خویشتن را ندارد معاف
 بود پاکد امان و پرستگار
 نهال هدایت بسیار آورد
 که شیطان نخوت بود در منهن
 که هرگز نه بیند در آن پند سود
 نباید نمودن قیاس و گمان
 چشیدند تلخی بخلق نکوئی
 ز لست و بلند و سرد و ز گرم
 چه بالا چه پست و چه بجز و چه بر
 به علم و عمل شهره روزگار
 که آن ماورایست از علم و رای
 نهان مرض آشکارا کند

شفیق مریضان بگاہ علاج
 ندیدی سخن پروری نکسته رخ
 دگر لایق صحبت بادشاه
 بدستش کلید کنوز نجوم
 که بر کوکب طالع بادشاه
 چو بیند علامات اقبال و جاه
 که آرد یجا شرط شکر و سپاس
 بجلد وی شکر و سپاس خدای
 چو بیند امارات خوف و خطر
 که خسرو بدرگاه نیردان پاک
 بدعوات و حیرات فرماں دهد
 دگر آنکه باشد بدرگاه شاه
 که در علم تاریخ و فن سیر
 ز تغیر اوضاع دین و دول
 بود مرد تاریخ داں باخبر
 بسی انقراض و بسی انقلاب
 علامات اسباب اقبال و جاه
 بیادش بود باوجه و علل
 مورخ اگر مرد دانا بود

بیارو با صلاح ستم مزاج
 ز بانش کلید و دلش هفت گنج
 منجم بود صاحب دشتگاه
 دلش گاو گنج رموز نجوم
 کند با کمال تعمق بنگاه
 بسوی سپاس آورد روی شاه
 بدرگاه حق خسرو حق شناس
 بود دولتش اقام و بقای
 بساطان دهد از نظر با خبر
 سر عجز نالی گذارد بخاک
 که از بند رنج و بلا وارده
 ز اعیان دیشان با آب جاه
 مسلم بود نزد صاحب خبر
 ز تبدیل اطوار ملک و ملل
 که جام جشش باشند از نظر
 ز روی خطا و زرای صواب
 امارات و آثار روز سیاه
 اگر درد ما غش نیاید خلل
 بحکم خرد کار فرما بود

چو آرد علامات را در نظر
 کند حکم از دانش دور پس
 ز شخصی چنین شاه جوید صلاح
 بیاید که در کلیات امور
 در آئین دانش بفرمانروای
 دهد صحبتش از فواید ثمر
 بود صحبتش کیبای فتوح
 اگر این چنین مرد کامل عیار
 کتاب سیر آورد در نظر
 دگر شاعران هر نکته سخن
 کند گرم باز از دانشوری
 سخن گر چه باشد چو آب حیات
 ز هر گونه اشعار گوهر نثار
 رساند بسیمع امایون شاه
 بگاه مناسب بتقریب خاص
 بصورت مخاطب بود دیگری
 پسندد اگر سیرت خوشتری
 بنظم آرد آن وصف را مرد کا
 اگر سیرت ناپسند آیدش

هم اسباب را بنید آن دیده و
 که پایان آن کار باشد چنین
 که رایش بود جمله رودر فلاح
 پسر سدا و تانیفته فتور
 خالف ز رایش بود ناز وای
 کز و جلب نفع است و سلب ضرر
 بحکم ریاست کند فصل روح
 نیاید بدست اندرین روزگار
 کزین نخل بسیار چنین دثر
 دلش از معانی گهر یزد گنج
 دهد داد لطف سخن گتری
 کمال دگر یابد از محسنات
 پسندیده خاطر شهر یاب
 کز و بشگفت طبع کشور پناه
 سخن را دهد پای اختصاص
 بمعنی بود شاه دانشوری
 که عادت نماید بدستوری
 بنطی که سلطان کند اختیار
 بفکر خود اصلاح فرمایدش

که ذکرش نماید در اشعار خویش
ولیکن بتذکار دیگر کس
غولیات مرغوب اشعار خوب
نه هرگونه تمهیدهای لطیف
به تهذیب اخلاق مائل کند
صفات پسندیده شهرهای
قصاید که در مدح انشا کند
بدا محمدت نام نیکوی شاه
چو سلطان کشد از فنا جام زهر
ندیمی نکو طینت بند لہ سنج
کند نقل رنگین با الفاظ چست
که آید پسندیده طبع شاه
ز نمایی و غمزه باشد زلفو

بیار و به نظم گهم بار خویش
دهد پسند تا نفع بیند بے
پرازد محسنات و بری از عیوب
اشارات تغز و نکات شریف
مهیای کسب فضایل کند
بنظم آورد از پی اشتها
همه سیرت راست امل کند
بماند درین دار تا دیر گاه
بماند بدان نام نیکش بدهر
کز آئینه دل برد زنج رنج
به هنگام خاص و بوضع درست
ولی از ادب نگزد بهیچگاه
بماند بدور از ره مکر و دزد

اذبحاه و شتم در نصب عمال از دانشم

سخن بر طرازم زیونان زین
که هر کس بحکمت سرآمد بدی
بتاج حکومت شدی سرفراز
دگر آنکه محکوم حکم حکیم

که بودی چنین توره آں زین
بشغل حکومت مقرر شدی
که بودی ز دانش درواستیا ز
پسندیده رای مرد عظیم

که تا بدبرد و پرتو صحبتش
 شود و نا کس از فیض صحبت کسی
 اگر کار روان مرد دانشوری
 بدادش کند خلق را یاوری
 نه لغزاند از منج عدل پای
 کند کسب دانش ز تنمیش
 که دیدند تاثیر صحبت بسی
 بقومی شود حاکم و سروری
 بجا آورد خدمت داوری
 رضا مند از و بنده و هم خدای

پادشاه و مفتی درین لقمان بفرزند خویش از دانشم

بفرمود لقمان به شاران را د
 ببايد بهر ديقين ساختن
 بجنّت زبون کردن نفس دو
 بود هر چه شايسته اجتناب
 همانا درين دارناپايدار
 بود بر تو چندانکه دشوارتر
 دگر از نسيم جهان دگر
 بر زق مقدار تقامت کنی
 دگر چشم چون چشم تن پرور
 ز دام ره نفس درنده خوی
 انديں دارناپايدار غم دور
 بر اندک رضاده ز بسیار آں
 گرامی گهر پور و الا نژاد
 دل از غصه و غم پیردختن
 ترا بردهد خصل صبر و سکون
 نبايد که آنرا کنی از تکاب
 کنی بی ریا زهد را اختیار
 مصیبت بود پیش تو خوا رتر
 نباشد برت هیچ محبوب تر
 تو بر آرمند اں شفاعت کنی
 مینداز بر روزی دیگر اں
 سلامت بمانی بخوی نکوی
 چو خواهی روی در سرای سرو
 که بر تو نگر دگر اں بار آں

بر آئی گرا ز پنجہ نفس دہل
سرا ز کام اثر در بر آری بول
ہتی دار طبل شکم را بجوع
کہ گوید بنام تو طبل خضوع
ہا سرا حکمت شکم پر کنی
ہر پردازی از شہ پر در کنی

ادبِ باہ و شتم در قبح تذوکی ز دانش سوم

در شستی مکن در سخن با کسی
کہ روزی دلت خستہ گردد بسی
بہمانی سر اندر گر میان فکر
مدہ از کف خویش دامن فکر
تفکر در آلائے پروردگار
کند بر تو راز نہان آشکار
اگر باعث خندہ نبود مخند
نیاید چنین ہرزہ از ہوشمند
نہ جہی از جای خود ای باشعور
ولیکن چو بینی کہ باشد ضرور
اہانت بتوازد ز بانٹ رسد
اہانت چہ آفت بجانت رسد
بفرمایند از امروزہ کار
کہ شاید بفر دانیاری بکار
زہر کس کہ آید خطا در وجود
لب طعنہ بروی نیاید کشود
کہ خود مطمئن نیستی اے پسر
بہ عبرت نظر کن بہر پرد
گر آید خطا از تو ہم دور نیست
کہ حفظ تو در لوح مسطور نیست

ادبِ باہ و نہم در کجایارگانہ لقمان از دانش سوم

بفرمود لقمان حکمت مآب
کہ گرداندم اوراق چندین کتاب
از ان نامہ با بہرہ برداشتم
کہ مقصود خود در نظر داشتم

از آن نامه ها نکته های بکا
دو باشد از آن قابل یادداشت
یکم گر نکوئی بکند با تو کس
دوم آنکه گر بد کنی با کس
ز خاطر ده آن بد خویش را
دو باید فراموش کرد ای عزیز
که بد چار صد الف اندر شمار
ملک گردد آن هر کسی یادداشت
فرامش مکن تا دم مرگ بس
بود نا تو او یا تو انا کس
که روز نهی مرهم آن ریش را
بد دیگر و نیکی خویش نیز

ادب اول در جواب کوی مرث از دانش چهارم

یکی از کوی مرث کرد این سوال
درین مدت زندگانی خویش
چو آنچو به دیدی ازین روزگار
جوابش بگفتا برای رزین
که هر روز انسان همی بسگرد
به بیند ز بیگانه و آشنای
چه خرد و کلان و کهان و مهال
ولی آدمی زاد خاکی نهاد
مگر خویش را داند از ضعف رای
که ای خسرو باشکوه و جلال
بناکامی و کامرانی خویش
که نبود بیک حالت و یک قرار
که امری عجب تر چه باشد ازین
که جمعی ز دنیای دوں بگذرد
که گردد بسوی عدم رهگرای
به بندند رخت سفر از جهان
ز مرگ یکی هم نداند بیاد
که جاوید ماند بغانی سرای

آدبم اندر زینبشک از دانش چهارم

ز گفتار پور سیامک همشگ
که فرمود آن خسرو نیک رای
اگر مورد لطف سلطان شوی
خصوص اندراں حالت خطرناک
که اعیان و خاصان نزدیک شاه
فتشاند در دام افسانه ها
به افسون و افسانه دلپذیر
ز تو پر خبار و مکر رکشند
چو از بد سگالی تو دم زنند
دم فرصت آن بد سگالان تو
هم از جان هم مال و هم آبروی
دگر آنکه چند آنکه بالاروی
که هنگام بالاروی ناگزیر
و گرنه نسر و اوفتی بالضرر
فرامش کن حال پیشین خویش
به نیک و بد خود بخلاق نگوئی
منازی بر آ میزش کینه کوش

ببفرایمیت پایه هوش و هنگ
حکیمانه اندر ز دانش فزای
نباید که بر خویش نازان شوی
نباشی دی فایغ از بیم و باک
نباشند از دل ترا نیک خواه
پی صید مقصود خود دانه ها
مزلج خداوند تاج و سریر
بتقصیر خدمت مقصر کنند
ز تو شاه را طبع بر هم زنند
گزندی رسانند بر جان تو
بآب غم و غصه با دست شوی
بحکم خرد کار نسر ما شوی
بباید که چشم تو ماند بریر
بر اهل بنیش بمسانی بکدر
که داری بکفند دولت دین خویش
بساز و ره کارانی بسوی
که هرگز نسا زد بهم نیش و نوش

ادب سوم در سوال جواب و سپر از دانش چهارم

بگفت این طاهر بفرزند خویش
که بودی بقبل از پدر دست پیش
ندانم که دولت درین خاندان
بود تا کی پایداری جوان
پسر گفت تا فرش عدل شای
مرا این کاخ دولت نیفتد ز پائی
عدالت چراغی بود از طلسم
در ایوان دولت چو جانی بحکم
چراغش دهد تا ضیای بقای
شبهستان دولت بماند بپای
نیفتد مکان تا نمیرد چراغ
پرده هوش از سر چو ریزد دماغ

ادب چهارم در انداختن و پیر از دانش چهارم

منوچهر و شاه فریدون تبار
بلب داد حرف جوهر نثار
که از بادشاهان پسندیده تر
بود آنکه بر خلق دارد نظر
نکویان از دور مقام سپاس
بدان را بگردن گنبد هراس
بعفو قصور آن که دارد قصور
ز نزدیکیش بایست بود دور
بیندیش و بصیرت چیز مجوی
که نباید بدست نواز جستجوی
رعیت بعد رعیت نواز
بگهواره امن در خواب نواز
نوازش بیکسان بغیب و حضو
حقوق رعیت بود چند چیز
یکی آنکه ز جسد بمال قرار
نخواهند فرماندهان زینهار

دگر تازه آئین و رسم جدید
چو بینی شود سوداں اندکی
نیارند اگر اندراں سال و ماه
نرمی ستانند از بلج خویش
نیارند میاں رعیت پدید
و بالمش بود بیشتر بیشک
بباید نبوت بگیرند باج
که تنزی نشاید بختلج خویش
رسانیدن مال دیوان بشاه

پادشاهم در عفو از دانش جهانم

زیند فریدون فرخنده را می
که فرمود آن خسرو خسرواں
شهاں را بپاید که اندر نهاد
بغوشش گر آید خطا در وجود
اگر در عقوبت خطای رود
ندارد علاجش کسی ذوقش
دگر آنکه پاداشش کردار او
بوقت غضب گر تتبع جفا
بگاه عقوبت گر از تیغ تیز
ازاں پس که خشم از تو بیرون رود
چو جاں دادن از تو نگیرد وجود
چه سنجیده گفت آن سخن سنج مرز
بگوش آور و چشم دل برکشی
بگوشش منوچهر روشن رواں
بود وصف عفو از عقوبت زیاد
تدارک به آساں تو اند نمود
که بر خطای جفای رود
مگر باشد از حد امکاں بروں
بود بیش از کار و هنجار او
سندیده را در آری ز پا
تن بگینا ای کنی ریزد ریز
به تیغ ندامت دولت خویش شود
ندانم در اں دم چه خواهی نمود
که نتواں سرگشته پیوند کرد

ادب ششم در انبیا انقلاب انتقال دولت و نشیمن

ز موبد پیر سید نوشیرواں
 چه باشد ز اسباب نقل دولت
 بفرمود موبد که ای شهریار
 سه چیز است کاین دشمن دولت است
 یکی تخم بودن بادشاه
 دگر تربیت کردن ناکسان
 سوم ظلم باشد سرفتنه با
 بفرمود اورا خداوند داد
 همین موبد دانش آموز کار
 که هر گونه اخبار ملک و سپاه
 ز هر چار سو فتنه ها سر کشد
 فرومایه هر پایگاه بلند
 کشد از تن آدمی زاد پوست
 بزرگان دل از شه دگر گون کنند
 رعیت چو بیداد بیند ز شاه
 ز سلطان چو بیند رای دگر
 چو آوازه غفلت شهریار
 که ای دانش آموز پیر و جوان
 که ز ملک و دولت پذیرد غل
 بود بخت و دولت ترا ساز کار
 مگر آتش خرمن دولت است
 که پوشد برو حال ملک و سپاه
 که جویند بالاتری باکسان
 که هر سو کشاید در فتنه ها
 که اسباب آن بابت شرح داد
 بدو عرض نمود تفصیل دار
 چو پوشیده مانند بر بادشا
 هماں جامه سوگ در بر کشد
 به اشراف و اعیان رساند گزند
 ز کوری نه دشمن شناسد نه دوست
 بخوناب دل دیده پر خوں کنند
 بسال بدرگاه پاک آید
 بجویند فرمانروای دگر
 رود از دیاری بدگر دیار

شود دست شاهان بگلش در آن
 کند هر کسی تیز دندان آن
 مباد چنین مرد فرمانروای
 که دارد سبک مایه ظلمی و وای
 چه عمال بینند از و همچو طور
 که سلطان بر آورد دستی بچور
 ز پهلوی آن دست آموزگار
 بر آرند دست ستم صد هزار
 ز هر دست صد خانه ویران کنند
 شبان گر نهند سر بهالین غاب
 بسی جمع دفتر پریشان کنند
 چو غافل شود نو ذر تیره بخت
 شتابند بر گله گرگان شتاب
 بد ریافت آن حال افراسیاب
 ز دستش بنود چه بیداد رفت
 بجند بشکر چه دریا بوج
 مر آن تخت و آن تاج براد رفت
 کند قصر تنخیر ایران شتاب
 در آید با قلم ایران بوج
 ز دستش بنود چه بیداد رفت
 مر آن تخت و آن تاج براد رفت

ادبم و صایای هوشنگ پسر خوش اندیش پیام

هوشنگ بن طهورس دیوبند
 شد دادگر خسروا رجبند
 همی آورد در و صایای خویش
 بتعلیم فرزند دانا ی خویش
 که ای راحت جان و نور نظر
 ز روی تو روشن دو چشم پر
 بر پر هیز از نقص پیمان بسی
 درین جنس سودی نه بیند کسی
 به پیمان شکن زشت کار و غل
 رسد زود تر شامت این عمل
 که بد عهد راز و دکیفر دهند
 جزای عمل در کنارش نهند

ادب ششم در نکوی کردن دانش چهارم

دو حرفی نگارم که آمد بباد	ز لفظ فریدون سرخ نژاد
که از روز و شب دارد آبی بروی	که این صفحه روزگار دوروی
نماید ز نیزنگ نوپیکری	ز احوال مردم بود و فتری
ز نیک و بد کار و کردار او	چه دفتر ز احوال و اطوار او
بتاب و توان در نکوی بکوش	دریں حال باید که ای مرد بهوش
نکوی بمساند ز تو یا دیگر	که در دفتر استر روزگار
نشانت بماند اگر خود روی	کند خلق خالق ترا پیروی
دعا و ثنای تو گوید کسی	نکوی کاریت بشنو و چون کسی
ز نامت شود گوش مردم نفور	ز بد سیرتی های تو بالظهور
ازاں به که بعد از تو نفرین کند	بدنبال تو خلق تحسین کنند

ادب هفتم در پاس داشتن وقت فرصت دانش چهارم

که در هیچ کاری نباید درنگ	دگر نکته ها آورم از هشتنگ
دی هم بغفلت نباید نشست	بده ای پس وقت فرصت دست
پی رحلت آماده باشی و بس	غنیمت شمر مهلت یک نفس
که بانگ رحل نیک آید بگوشش	بزاد سفر تا توانی بکوشش
کجا فرصت بار بستن دهد	سحر کار و اں چوں بره پانهد

مگردای پسر گردناگردنی که باشد بسی کارها گردنی
 اگر کار دنیا بود یا که دیں بیاید در آں اہتمام گزین
 فراموش کردی اگر کار دیں معاذ اللہ از باز پرس چہیں
 اگر غفلت از کار دنیا کنی بسی ناگوارا گوارا کنی
 اگر خصم بیند بغفلت دی کند کی بقصد تو فکر کمی

ادب ہم در تکیہ نکردن بر ملک و مال و دل بستن ز خا دنیا

از دانش چہارم

بفرمود ایرج دم واپس بنودر کہ بود از پدر جانشین
 کہ عاقل نباید کہ در بیج جال کند از نابہودہ بر ملک و مال
 درین یکصد و سبت سال شہی کہ بودم بر اورنگ فرماندہی
 بسی ساختہم قصرهای منیع برافراختم کلخ و طاق رفیع
 بآب دم خنجر آبگوں بداندیش را غوطہ دادم بخوں
 نہادم بسی شہر ہارابنائی فلگدم بسی قلعہ ہار از پای
 جہاں پاک کردم ز جور و فساد بفریادم مردم رسیدم بداد
 درین دم کہ وقت رحیل من است اجل اندرین رہہ دلیل من است
 بدانہا کہ از مسکن قدسیاں نکردند روی سوی این خاکداں
 برابر شدم با ہمہ چند و چون مگر بطن مادر نہادم بروں

ایزدیم محض کردار و رفتار عال با رعایا از دانش چایم

ز بهمن بهماندار فرخنده خوی
 چو سالی زدورش بسر آمدی
 در آغاز آن سال فرخنده فال
 رعایای آن ملک از جای
 چو گرد آمدی جملگی آن گروه
 بخلق نکوی شاه و الاجناب
 که سالی زدوران من در گذشت
 که نواب من باشما هر چه طور
 کنید آگه من از سر استی
 که یابند پادشاه کردار خویش
 ز سلطان چو این حرف جانورش
 ز رفتار حکام خود بهیاس
 از آن پس که تحقیق بروی بکار
 خدو بستم دشمن عدل دوست
 کسی را بتلج و کسی را بدار
 روایت کند راوی راست گوی
 همانا که سالی دگر آمدی
 که ملک ملک را بادی نیک حال
 طلب داشتی خسرو نیک رای
 بدرگاه آن خسرو جم شکوه
 بهر کس از آن جمع کردی خطاب
 پیرسم کنون از شما سرگذشت
 نمودند رفتار از عدل و جور
 که نبود برون از در راستی
 سزا و جزای سزاوار خویش
 شنیدی رعایای فرمانبرش
 نمودی بدرگاه شه التماس
 برو حال پنهان شدی آشکار
 که مغز حقیقت کشیدی پوست
 نهادی جز او سزا در کنار

ادب از دهم در شاعرت غمز و نای از دانش چهارم

یکی از خواشی که غماز بود	بدانجام بود و بد آغاز بود
یکی را که بد بود یا نیک بود	نیز دیک کسری سعایت نمود
بفرمود کسری شیرین یار	که تحقیق غمز تو سازم رواں
اگر راست است آنچه گفتی بمن	که گفتی بد آن اعتماد این سخن
بگیرم ترا دشمن ای سفله خوی	که غماز مردم نباشد نکوی
گر از صدق حرفت ندارد فروغ	حقوبت کنیت بجرم دروغ
گر از غمز تو به نمائی کنوں	ز تو بگزرا نم درون و بیرون
چو بشنید آن ساعی رو بیا ه	بلرزید از حرف تهدید شاه
ز نمای و غمز تو باه کرد	زبان را ازین هرزه کوتاه کرد

ادب سیزدهم در مهت ملوک از دانش چهارم

فریدون در آغاز فرماندهی	که بودش بکف نقد کار آگاهی
به اعیان درگاه عالم پناه	بکنش بزمی بهار است شاه
که اندیشه و فتح دیگر بلاد	همیداشت آن شاه و الا نژاد
بد و عرض کردند دانشوران	که ای در گهت قبله سروران
ز ملکی که داری منتح بری	که باشی ز انگیزه دشمن بری
فساد آور و کینه ای بگختن	بسی فتنه زاید ز خون برختن

هنوز است در نشو و نما
خدیو جهانگیر مالک رقاب
نباید که دیرش افتد فساد
تقاعت که وصف بهائم بود
ز عزم ملوکانه دادش جواب
شهاں را نباید که در پیش حال
به طبع شهاں کی ملایم بود
بکنجی نشیند چوں پیر زال

ادب چهارم در عدل از دانش چهارم

بفرمود شاه شهاں اردشیر
بقای ریاست ببلشکر بود
که از صیقلش رو بهی کرد شیر
ولیکن ز آید ز آباد بوم
نگهداری لشکر از زر بود
شود کشور آباد از داد شاه
نه بینی بویرانه جز بوم شوم
چو خواهی که دولت بیاید بتو
تباہی پذیرد ز بیداد شاه
زد دولت بجز داد چیزیجوی
مهمات مشکل کشاید بتو
که ماند بخلق از تو نام نکوی
شود دولت از داد و دین بای
چو سد سکندر خنجر زجائی

ادب پنجم در عزم ملوکانه از دانش چهارم

در اندم که اسکندر نامجو
امیری ز اعیان درگاه او
باشنیر ایران زمین کرد راوی
چو دیدش همای آن کارزار
بد بسگال و نکو خواہ او
خداوند عالم تر ایار باد
بد و عرض کرد ای خداوندگار
بکار یکہ داری مددگار باد

حن او ندگیتی سراسر شوی
 تو فرمانده هفت کشور شوی
 سریر کیو مرث جای تو باد
 سر سرور او زیر پای تو باد
 اگر چند حرفی درست است
 که فتح و بهریت بدست خلاست
 ولی مرد دانشور و نیز هوش
 که بخشید نژاد بدو چشم و گوش
 پیمید چپ و راست و پیش و پس
 که نبود بدو خصم ادست رس
 شنیدم که دارای ایران زمین
 که داری تو با وی سر رزم و کین
 سپاهی که دارد پی کارزار
 ز روی شمار ست سی صد هزار
 درین صورت ای خسرو نامدار
 بری دانش دور بینی بکار
 جهاندار بیدار کشور کشای
 بفرمود که ای خلص صفت ای
 چو غزم ملوکانه آرام بکار
 مرا جز بخون ریختن پیشه نیست
 که قصاب با یک تن مستمند
 نترسد ز بیاری گو سپند

ادبش نزد هم در حد کردن از سه هزار دانش چهارم

ز چنگیز خاں این دو حرف آورم
 ز دانش نکات شگرف آورم
 که فرمود آن قهرمان زمان
 سه چیز است کز وی نباشد مان
 یکی آنکه دریا چو آید بوج
 به پستی کشد سر کشاں راز اوج
 دوم آنکه سلطان چو آید بقهر
 به زهر آورد خاصه ناد زهر
 سوم آنکه چون آتش سر کشد
 در آغوش خود خشک و تر کشد

ادب هفتم در رحمتن آیین پنج خیز از دانش چهار

بر هو شمنان دانش نهاد	نباید برین پنج چیز اعتما د
نخستین بود آن دد جان شکار	که گردیده از دست تو زخم دار
دوم جا کم ظالم تنبند خوی	دل آزار و غارتگر و کینه جوی
سوم دشمنی که تو باشد نفور	کند با تو عجز و تعلق بزور
چهارم زنی که ز لادم زند	جهانی بدین شیوه بر هم زند
از آن چسبیس مروغلا زداں	که با تو بود محرم و رازداں
پنی سود و اصلاح کار خود ش	بآرامش روزگار خود ش
چو دیوان رساند ب مردم گوئند	دل عالمی را کند دمنده

ادب هجدهم در بزرگداشت استاد دانش چهارم

یکی از سکندر سوالی نمود	از و خواہش کشف حالی نمود
که سلطان چرا حرمت او ستا	بجای آورد از پدر هم زیاد
چو روشن بود بر تہای شہریا	که بعد از وجود خداوند گا
ندارد کسی اینچنین آبروی	که دارد پدر ای شہ نیکوی
ز نادانی خود ندانم مگر	که استاد فاضلتر است پدر
امیدم کہ سلطان عنایت کند	بتوجیہ فضلش ہدایت کند
شہنشاہ کشور کشالہ کشاد	بسایل جوابی پسندیدہ داد

که از منصب او ستاد و پدر
که او ستاد آب جیاتم دهد
پدر از فلک بر زمین آورد
بر داد ستاد سعادت قرب
کنون در میان چنین دو مقام
که از روی حقیقت نداری خبر
پدر هستی بی شباهتم دهد
فرو داد مقامی چنین آورد
نه سطح زمین تا بحسب برین
کند فرق مرد حقیقت مقام

ادب و هم در نصیحت آر د شیر بابکان از دانش چهارم

من از آر د شیر آورم این سخن
کیستم تازه گلزار دیرین سخن
ریاست باجرای احکام دیں
قوی گردد و پا بدارد مستی
ببند آن چنان دل بنیای دین
که آن پیر زالی بود پرفسون
نباید مرا و را بدل داد جای
که با کس نسا زد مرا این نثرای
مگر میل کلی از و هم بدست
بیکبار از و بر مدارید دست
که بس مرد در ملت و اعتقاد
ز انبساط فقر آید اندر فساد
بساکس که از تنگ حالی ببرد
ز بی تو شکی ره بجای نبرد
بساکار نما کردنی کرده اند
بر آوردنی نابر آورده اند

ادب بستم در عجز و افتادگی از دانش چهارم

سری را که سرز تیراج آیدش
رفیقی چنان مهربان بایدش
که وقتی که آن سرور سرافراز
کند گرم هنگامه خسر و ناز

سغن را انداز هستی آدمی
که خاکست در خاک جایش بود
نباید پسندیده عقل پاک
زمانی که آن خسرو بختیار
بگوید که ای سرور از جمنند
نباید ز انسان خاکی نهاد
گه شاد مانی و سوز و سرور
بیادش دهد حال اندوه و درد
بپایان درین دیزنا دیر پای
بتوفیق لطف جهان آفرین
ماند جهانبا نشین برقرار

ز بالای و پستی آدمی
اگر آسماں زیر پایش بود
که چون باد سر بر کند مشت خاک
شود صاحب قدرت اختیار
بعبرت چو مینی بر پست و بلند
که موی ز خود کم کند یا زیاد
که باشد دلش از غم و غصه دور
که انجام گرمش بود جمله سرد
شود خانه عیشش با تم سرای
کسی را که باشد رفیق چنین
رعیت بود جمله فرمانگزار

ادب یکم در فوائد صحبت دانشمندان از دانش چهارم

بیارم ز شا پورا الفاظ چند
بآرایش شاید عقل و هوش
که سرمایه خدمت عاقلان
مشو همدم همنشین با کسی
میامیز با خود سر کج نهاد
نگشتی اگر خاک هم بباد

که عبرت پذیرد از دوهوشمند
گهرهای معنی کند زیر گش
بود بیشتر سودمندای فلان
که بر عقل خود نمازد آن ناکسی
که چون شعله دارد سری پر زبانه
نکردی چنان سر کشی گردانه

که بی بهدی بر نیاری می	اگر مونسى باید و همدمى
نکو کار و دیندار و افتاده	به صحبت گزین مرد آزاده
بر دسر کشتی های نفس از نهان	که تاشیر انفاس آن مرد راد
که بد ز اید از بد نکو از نکو	بصحت اثر هاست نکته جوی
دهد سیرت خاک را سر به باد	اگر آدمی زاد خاکی نه باد
نه خود بیتی مرد و ما و منی	که افتادگی باشد دقن زنی
دم آتش و باد استاد گيست	که خاصیت خاک افتاد گيست
چو چو اں نه چو اں که شیطاں بود	گر انساں نه برو صفا انساں بود

ادب و دوم در کلمات بهرام شاه ابن بهرام شاه از دانش چهارم

بود این سخن بر کمالش گواه	ز بهرام شاه ابن بهرام شاه
بود نام او دار ناپا دار	که گیتی سرای بود بهیدار
که باشد ز زاد گیرى عیب جوی	تو عیب کسی تا توانی مجوی
ز بار اں بود بیشتر سودمند	سخنهای بنجمیده و دلپند
ز یا نکار تر از دم تیغ تیز	بود برخی از حرف الماس ریز

ادب و سوم در کونی گردن بایکها از دانش چهارم

ز شا پور شاه ابن شا پور شاه	که بوده است دارای ابرای پناه
حکیمانہ حرفی در آور بگویش	که فرمود آں خسرو تیزهوش
که بهتر از احساں دگر چیز نیست	به نیک و به بد هیچ تمیز نیست
که هر کس سزاوار احساں بود	عطای تو چون ابر باران بود
مگر آنکه باشد بد اندیش خلق	نمک پاش زخم دل ریش خلق
به پرهیز از کیسه هر کس	و لیکن ز فرمانروایاں بس
ز نعمت بود شکر نعمت زیاد	بباید کف بذل نعمت کشاد
همانا که اخلاق شر و فساد	بود آدمی زادرادر نهاد
طبیعت اگر غالب آید برو	که دست تسلط کشاید برو
کند آں فساد و بدی آشکار	دگر چشم اصلاح کارش مدا

ادب چهارم در احتیاج این چیزها از دانش چهارم

گهرهای گفتار نوشیرواں	برون آرم از گنج طبع رواں
که فاضلترین مشهوان از وزیر	بند بید دولت نداند گزیر
بود گرچه زن زیرک و باشعور	بیشتر هر بود حاجتش بالضرور
بود گرچه رهوار چون برق و باد	بپنجی بود حاجت آں جواد

استنجم در طلب انوشیروان نکات جامع از نشیروان

انوشیروان خسرو دادگر
 بفرمود روزی بدانشوران
 که خواهم گزین نکته از هر یک
 که باشد بدولت مفید و صلاح
 حکیمان آگاه بیدار مغز
 سخن را اندر دست خود هر یکی
 خردمند دستور بوزیر جمهر
 چونوبت بدان مرد کامل رسید
 که بعد از شناساد غای بقای
 ده دو سخن میکنم بر تو عرض
 نخستین که پرهیزگاری بود
 دوم صدق حرف و وفای عهد
 سوم در قضا یا ای فکر آزمائی
 بسی کار دشوار آسان کند
 چهارم نگهداری آبروی
 با کرامت ارباب فضل و کمال
 بود پنجم نکته ای مرد رای

بداد و بدانش بجیتی سمر
 که بودند اعیان فرمانبرار
 بمعنی بسیار و لفظ اندک
 برای رعیت رفاه و صلاح
 کشادند لب با بگفتار نغز
 گهرها بر آند زهر در چلی
 گزین حاصل گردش ماه و مهر
 گرانبار کشتی بساحل رسید
 بدو گفت که ای شاه کشور کشای
 که تعمیل آن بر ملوک است فرض
 که خضر ره رستگاری بود
 که باید بدین هر دو معتاد بود
 بود رای حجتین زار باب رای
 بسی شام را صبح خدای کند
 ز هر گونه مردم نخلق نکوی
 هم اعیان و اشراف بر حسب حال
 بنصب قضات عدالت گرای

که پاداشش کرد از پنج بارها
 بود فرع این اصل نظم بزرگ
 همانا خبر داری از کارها
 که اعمال عمّال فرمانروای
 هم احشام و ایلات فرمانبران
 ششم از اسیران خبر داشتن
 گراز حال بندی پیرسد کسی
 نگارشش کنم دفعه هفتمین
 که تصفیۀ مسلک رهروان
 که بازار گانان نزدیک دور
 زارزان و از زنده هر جنس چیز
 ز بازار و بر زن خبر داشتن
 بود هشتمین حسن تدبیر و رای
 نظر داشتن بر حدود و قصص
 انهم جمع اسباب و آلات جنگ
 دهم باقر بیان خود شهریار
 بر اندازه قدر و مقدار خویش
 بقدر مراتب گرامی کنند
 ز عرض دهم چوں فراغت نمود

بسر دم دهد در خور کارها
 کند گله را پاسبانی ز گرگ
 تفحص نمودن از اخبارها
 بفرا ببران هر چه رسم ست رای
 چه رفتار دارند با حکمران
 بر آن درد منداں نظر داشتن
 ستم باز دار و غنیمت بسی
 از آن سود و نکتۀ های متین
 بود لازم همت خسروان
 چو بینند راه روان بی فتور
 از آن ره برند و بیا روند نیز
 بسنگ موازین نظر داشتن
 که شرط سیاست بیارد بجای
 که مجرم زیاسانیا بد خلاص
 که ناید در آئینه ملک زنگ
 سلوک ملوکانه دارد بکار
 کند بذل الطاف در کار خویش
 بتزبیت خویش نامی کند
 بشرح یکم بر دهم لب کشود

که صاحب خبر باشد آن پخته رای
که اخبار هر گونه از هر دیار
برای مشیران بنجیده رای
ده و دوم از نکته های گزین
که سلطان بارکان دربار خویش
بقدر زنگه خد متیبهای مرد
چو کسری شنید این نکات بلند
بفرمان آن شاه الا صفات

بار سال جاسوس ها جای
رسانند در حضرت شهریار
کند دفع گرفتنه گردد بهای
بفرمود دستور دانش گزین
نوازش نماید مزار او خویش
نواز د که ماند بجای پای مرد
پسندید دارای دانش پسند
نوشتند با آب ز این نکات

بست و ششم در موعظه کسری بهر مزار دانش چهارم

ز نوشیروان شاه دالا گهر
بهر مزارین پسند داد شاه
چو خورشید روشن کنی نام خویش
ترا چون بسرا و فتد بار خلق
بهت ز خورشید کمتر مباش
رضای رعیت بجو تا تو او
رعیت با نعام سلطان خویش
جو تا بدست مهر انور بنور
رعیت بملطف و عطایای شاه

زمان حیاتش چو آمد بسر
که چون تو پس از من شوی پادشاه
با حسان کنی خلق را آرام خویش
نباشی دمی غافل از کار خلق
چو گوهر توانی شدن زرباش
که جوید رضای تو پیر و جوان
رساند بهم برگ و سامان خویش
کند روشن از نور نزدیک دور
دهد در دل خویش تن جای شاه

که پیوسته گردد بگرد جهان
 دهد تن بجهنت پی کار خلق
 بچشم بصیرت اگر بنگری
 چو تابنده گردد رخ آفتاب
 کند سروری خسرو از جبهند
 مکش گر کشیدن بسرنواری
 کند آشکارا آنچه باشد نهان
 کشد بر سر خوگرانبار خلق
 طفیل رعیت کنی سروری
 شود خلق عالم از دو کامیاب
 که باشد رعیت از دو پیرمند
 که بار گرانی بود داور

ادب و مفهم در خبرداری سپاه از دانش چهارم

قباد این فیروز ساسان نژاد
 پیرسید از موبد مرد رای
 که فرماندهان را بنظم جنود
 بدو گفت موبد که ای شهریار
 ز کار دگر گرتو غافل شوی
 خداوند بتان که هر صبح و شام
 گیاهی که خود رسته باشد بباغ
 نوبخش بر آرد بکلم خرد
 به لشکر بود لشکری اگر هزار
 بر احوال هر یک از آن لشکری
 بزن نقد کردار هر کس بنگ
 سرتاجداران ایران نژاد
 که در دین دولت بدشاهنمای
 چه تدبیر شایسته باید نمود
 بیایا بمساند جهان پائدار
 نباید که از فوج غافل شوی
 کند فحص احوال بتان مدام
 برد از گیاه دگر هم مساغ
 بجایش گیاهی دگر پردرد
 نباشند مجموع بر یک قرار
 بچشمان فکر و نظر بنگری
 بود ننگ آن کوشش نام و ننگ

بر آید ازاں هر که کامل عیار
ز پروردنش دست کوتاه مدار
بخاکش وفادار مرد لیس
که تازد بدشمن چو برگ گل شیر
توقیر و تربیتش بر نژاد
که شرط نگو خدای کرد بجای

اوست و ششم در سیاست دی از دانش چهارم

بذکریات طمع جاح خاں
یکی نقل دیدم عدالت نشان
که در عهد آل شاه بادی داد
که میباید داد کسری بیاد
جوانی بدزدی گرفتار گشت
همیای پاداش کردار گشت
جوان بود بسیار صاحب جمال
بصاحب جمال ندیم المثال
نگندی نظر هر که بر روی او
شدی خم مجرب ابروی او
جوانرا کشیدند در بارگاه
که حکم سیاست دهد بادشاه
چنانچه از طمع جاح بادی داد
که بر تربیتش بارش نور باد
بفرمود تا بر سر چار سوی
به برزند دستی از ان شت نجی
چو صادر شد اینگونه فرمان شاه
فغان در گرفتند اعیان شاه
بهم عرض کردند فرمانبران
رحیمی بر این کس بر حمت نگر
که امی داد گرداورد اوراں
بفرمود سلطان دانش پیچ
مگر از سر بر سر او در گذر
که دخی ندارم درین کار پیچ
خدا را است فرمان و فرمان برم
دهد هر چه فرمان بجای آورم
سپس عرض کردند که ای بادشاه
زماهی رود حکم تو تا بمآه

بریدن بتو کے گوارا بود
بفرمود طمناج بنجیدہ رای
تبرہ روزگار ان باطل پڑوہ
شمارا بنیاد شدن تنگدل
کہ این دست کالای دشتش ر بود

چنین دست نازک کہ اورا بود
برایں التماس سماجت گرای
کہ ای تیرہ رایان دانش شکوہ
برتریدن دست آں سنگدل
بدرددلش دیدہ باید کشود

آب نہم ہر نغمہ پریوں تاتار در عدل از دشن چہام

جہاندار سنجیدہ اطوار بود
کہن عدل نوشیراں تازہ گشت
ز طرف دگر آفریں از خدای
گنم وصف اندازہ دین و داد
کہ دادی بفریاد مظلوم گوش
گرانی گرفت از پس شور و شر
بدفع گرانگوشتی شہر یار
دوا ہا بہم دیگر آمیختند
خواص دوا ہا نمودی نکرد
بحالی کہ او بود بگذاشتند
دم از در آید دم عیسوی
بہمیای خضر گم رہ شوی

ز پیو کہ سلطان تاتار بود
چو دادش گیتی پر آوارہ گشت
بیک سوز مردم دعا بعتای
ازاں داد گر شاہ نیکو نہاد
کہ چون گوش آں خسرو حق نبوش
نیاورد کتاب تحمل دگر
طبیبان دانا دل و پنختہ کار
بسی حیلہ تازہ اینگینختند
بحکم قضا، هیچ سودی نکرد
بہیچارگی دست برداشتند
ندارد اگر با قضا پیروی
خلاف قضا اگر براہی روی

که آن علت آمد عیبر الصلاح
 همی گفتی و زار بگره یستی
 ندارم غمی از گرانگی گوش
 که گوشتم بفریاد مظلوم نیست
 که فریاد مردم نیارم بگوش
 بیچارگی چاره تازه حسبت
 که مرد ستم دیده داد خواه
 بیاید بدیوان من سرخ پوش
 باحوال مظلومیش پی برم
 که با خلق چون بود رفتار وی
 اصم به که گوشتش بفریاد نیست

چو دریافت آن صاحب تخت قاج
 بحسرت سوی خلق نگرستی
 که از بهر این نفس بهبوده گوش
 دلم جز بدین درد مغموم نیست
 بدل زحمت نیش دارم بنوش
 چو باز وی تدبیر ما دید سست
 که در کشورش چار زرد بادشاه
 پی داد خواهی زبیداد گوش
 بشکل چنیں هر که ا بسنگرم
 ازاں داستان میتوان برد پی
 خدیوی که در سیرش داد نیست

ادبی ام در تاکید مولفیت یگر از دانش چهارم

کنم داخل این کتاب شگرف
 ازاں رو بود خلق را نهیهای
 کند بر برایا پے آگاهی
 شه دادگر خسرو نیکوای
 چکمانه حکم نگار دایمی
 بجا اُنس گیرند با همدگر

ز منشور فقور چین چند حرف
 که هزانم و عامل و کتخدای
 که تبلیغ یرلیغ فرماندهی
 ختار اخدیو عدالت گرای
 دران نامه این نکته آردایمی
 که باید که انفراد نوع بشر

نیک مادر و یک پدر زاده اند
 اگر در نزاع برادر بود
 که با جنس خود او فتد در نزاع
 که کم علم و کم زور و کم زر بود
 چشم حقارت بر او بسنگد
 که این خابین کینه بار آورد
 مریض تب حسرت مال و جاه
 بر اقبال و بر دولت منما
 به بهیر فکی غصه غم خوردند
 نهال مروت در آید زبای
 بر آماید از کینه ها سینه ها
 کشد کار مردم به بغض غناد

گراستاده اند و گرافتاده اند
 بشراز دوا هم زبوں تر بود
 زبوں تر بود آدمی از سباع
 کسی را که در قدر کم تر بود
 نباید که چون مردم کم خرد
 نشاید که سخت بکار آورد
 دگر نام برادان کم پایگاه
 نباید که بر نعمت منما
 ز کم بینی خویش حسرت برند
 ازین سخت و حسرت جانگوائی
 کند جابدل و حشت و کینه ها
 رود از میان الفت و اتحاد

ادبی و کم در سبب سمرن ای از دانش همام

ز شاهان آفاق گرفت باج
 بر کی غلامان بسی داشت
 شده تنگ بر خلق بغداد جای
 که می بود از مدنی در کمین
 گرفت از پی داد خود راه او

چو شد مقصم صاحب تخت و تاج
 دگر بند با خیل و خیل داشت
 ز انبوه آن فرقه تنه داری
 یکی از اهالی آن سرزمین
 به پیش آمده در گذرگاه او

بگفتش که ای شهریار جهان
 بهجوم سپاهان دترکی غلام
 ره دانش و داد اگر بسپری
 و گرنه کنم با تو جنگ و تیش
 چو بشنید از مقصدم همچو لاف
 بگو با کدای سپاه و تو او
 دلیرانه دادش جواب آن دلیر
 که ای نامور خسر و خسر او
 چه پرسی ز مرد و زینروی من
 کشایم بتو این معسای را از
 که از جور مرد ستمگار
 بهیمی ز شب بادل دردمند
 بنالده بزاری و سوز جگر
 شبی چند چو ز از نالی کند
 کند لطف یزدان بدو یاری
 که ظالم سزای سزاوار خویش
 چو این حرف را معصوم گوش کرد
 برفت و مدار اسخنها براند
 دل وحشی مرد را رام کرد

ز دست تو نالاں کهان جهان
 درینجا نماده است جای قیام
 ازین شار سناں رخت یژن بری
 چو دشمن برویت کشم تیغ تیز
 بگفتش که بربل میارای گزان
 بمن جنگ خواهی نمود ای جان
 که تپتش قوی بود چون زره شیر
 کراں تا کراں باد حکمت رواں
 ز تیغ من و ز در بازوی من
 که این راه کوتاه نگر دد را ز
 گر آید بجاں خلق بیچاره
 بنطالم کند دست نفرین بلند
 که دادش دهد داد و دادگر
 دل از درد بیداد خالی کند
 کشاید برویش در دادری
 بیاید ز پهلوی کردار خویش
 ز سرمستی سلطنت هوش کرد
 بزخم دل خسته مرهم فشاند
 بدان دانه آن مرغ در دام کرد

برای خواصان و خدمتگراں
 بنزدیک آن شهر مینو فضای
 چه معمور شد آن همایون مقام
 چه از بندگان و چه از چاکراں
 بنا گرد معموره و دلکشای
 شد آن جای را ستر من ای نام

ادبی و دوم در اعتماد کردن بر عون عنایت الهی

از دانش چهارم

زمانیکه اسکندر فیلقو س
 ز ملک قدیش که موروث بود
 یکی از ندیمان به عرض کرد
 عطای تو از مملکت هر چه بود
 نبردی از آن بهره بهر خویش
 بفرمود سلطان که ای بواهوس
 مرا تمکینه باشد باطن خدای
 توکل کند گر کسی بر خدای
 چو امید الطاف پروردگار
 بر ای خود آنرا نهند اشم
 گر ای دو گوهر که اعلیٰ تراست
 یکی باشد امید کو رہنماست
 بکشور کشائی فرو کوفت کوس
 به اعیان درگاه قسمت نمود
 که ای لطف تو داروی جمله درد
 بمابندگان جمله قسمت نمود
 فراموش کردی مگر بهر خویش
 بهیمن بهره ماست امید و بس
 که در دست من داد طبل دلوائ
 پی چاشت چیزی ننماید بجای
 بود بهترش بخش امیدوار
 دگر از پی خلق بگذاشتم
 پی صاحب تلج زیبا تراست
 دگر همت سست آنکه مشکل تراست

کلید در مدعا هست است دم تیغ مشکل شاهست است
ادبی و موم در ستر گذشتن و گذشتن این عالم از چشم

علا بانی دولت به سنی
طلب کرد اولاد در ادحضه
دو پور گرامی دو نور نظر
جهانبا از آن هر دو نور نگاه
مگر سوین پور محمود نام
پیر سید شه چون نفس کرد است
بمقتضی حضار خدمت پرست
طلب کرد شهزاده را شهریار
بز اول نشانیش خدیو زمان
پیر سپید از و خسرو نامور
ملک اده گفت ای پدر اینان
بفرمود سلطان بفرزند خویش
که امره از آن نام نه نامور
ملکه اده خواند آن حکایت بیاد
شنیدم که جمشید فرخ شریست
بر این چشمه چون ماسی مژدند
دم چند پیش از دم جانمی
که گیر ددل و دیده نور و سرور
رسیدند در پیش چشم پد
جهانمین خود کرد در و شش ماه
ندید اندر آن فرصت تیز گام
که محمود فرزند من در کجاست
که شهزاده محمود در مکتب است
ز مکتب رسید آن همایون تبار
بیدار فرزند شدش دماں
چه خوانی درین روزهای سپهر
بخوانم همی نسخه بوستان
که دریابد از علم و بلند خویش
چه خواندی بخوان پیش من ای سپهر
که استادش آنروز تعلیم داد
بسر چشمه مر بسنگ نوشت
برفتند چون چشم بر مسم زدند

گرفتند عالم بهمردی و زور
چو این بیت بشنید فرمانروای
دگر گونه کرد این سبق حال او
ولیکن در آندم ز حسرت چه سو
د کار و دگر کارگر کشتکار
اگر گوشه داری زمین شنوی
ولیکن نبردند با خود بگور
بسی گریه فرمود باهای های
که بوده است مصداق احوال او
که آندم دم کار کردن نبود
بوقت دروگریه آرد بیمار
که نمی که کاری همان بدروی

ادب سیاهیام دریندارا با سکنه از دانش چهارم

بفرمود دارا دام واپسین
که از بازی دهر غافل مباش
تو دیدی که بامن چه کج باخته است
بعبرت نظر کن بدنیای دوز
تن نماز پرورد مارا به بین
مباش ایمن از حادثات جهان
تو تا باش بر خود هراسنده باش
با سکنه از پند های گزین
ازین مار پر زهر غافل مباش
چه تیغ بلا بر سرم آخته است
نپاید بکس مهر این پرسوس
که افکنده از پشت این زمین
که دارد بسی فتنه بادر نهان
سراخام گیتی شناسنده باش

ادب پنجم و در وصول سکنه بشهری نادار احوال از دانش چهارم

سکنه در در آشنای طوف بلاد
در آن دانش آباد دارا سرور
بشهری نصیحت گری اوفاد
بدی بر در هر مکانش قبور

مکانات آن بلده دلکشائی
نه قاضی بدش از پی داوری
چو آگاه گردید ازین ماجرای
که من اندرین شهر بنیم سه چیز
خست اینکه بچساں بود خانها
دوم حاکم حکمران شما
سوم گورهای بدره سرای
ازاں قوم چوں خسرو با تمیز
مرآں قوم پاشخ گزار آمدند
که در سینه ها کینه با هم در
مگر اندرین قوم با دین و داد
ترفع تجوید کسی بر کس
چو انصاف و زرمیم با هم در
دگر گویمت باعث خضر گور
نباشم دی غافل از مرگ خویش
دگر گویمت موجب این بنای
چو زقار این قوم دانش نهاد
از انیم بی داور و داوری

همی کرده بودند کیساں بنای
که بی یا و راں را کند یاوری
ازاں قوم پرسید کشور کشای
و جو همش نیاید مراد نمیسند
بدانساں که در رشته باد آنها
نباشد چسرا در میان شما
مهیما بود بر کدای بنای
پرسید اسباب این هر سه چیز
ز درج دهاں در نشا آمدند
بوجه ترفع بود بیشتر
که داد و هم الفت و اتحاد
براه تساوی رود هر کس
نداریم از اں حاجت دادگر
که پیش نظر با بود آں قبور
بمانم بفسر سر و برگ خویش
که نبود درین قوم فرمانروای
بقانون عقل است و آیین داد
یکی را کند دیگری یاوری

ادبی ششم در کلمات نخستین خلیفه ز آل عباس از نثر چهارم

ز سفاح قوی نگارش کنم
 که باشد بدلت می پشت من
 نزدیک که از خان احسان من
 دگر گوید آن خسرو نکته سنج
 که چون قدرت مرد گیرد کمال
 ز خیل بخیلاں بود بد نزدیک
 که امساک را آل تنه کار دوں
 دگر سیرت بر دبار می مسرد
 یکی التماسی نگارش نمود
 بدست یکی از خواصاں سپرد
 پس از خواندنش خسرو قی شاکس
 ازین ره مجترب درگاه شاه
 رود هر که راه خلاف حنای
 پسندید ه حق بود عیب پوش

ادبی هفتم در کلمات ابو جعفر منصور و ابی بنی از نثر چهارم
 نگارم ز منصور الفاظ چند
 پسندید ه مرد دانش پسند

که شاهان بدی گز کس ننگند
توانستد گز جرم او بگز رند
مگر زین سه جرم سیاست نثر
نیارند بخشیدن و در گز ر
یکی قسرت ملک و فرماندهی
نتابد شکوه و جلال شاهی
بود و دین جرم آفتابی راز
که ابر از یادزدانای راز
که سلطان سپارد بدور از خویش
در آن راز خود سازد و بنا خویش
قصور سوم پرخطر در برم
خطای خیانت بود در حرم
مروت بود هر که بیشتر
کشد باز تکلیف با بیشتر
مونت بگذرد دست نگر
که باشد بمقدار سرد در سرد

ادبی و هشتم در قبح نامی و غمز از دانش چهارم

جیشی که غمز کسان می نمود
بحکم قضا قاضی بصیر بود
بدرگاهش از سید حمیری
شکایت نوشت از سعایت گری
چو دید آن خباثت از آن ناپاس
نوشت این جواب متانت ساس
که کار قضا من ترا داده ام
نه بهر سعایت فرستاده ام
تو از خدمت خویش غافل باش
مکن سیرت دیگران را تلاش

ادبی نهم در تو گز حتمی معصم عباسی از دانش چهارم

یکی از خواستی که غماز بود
بسکندریان سرفراز بود
ز بد نفسی خود سپه دست مرد
برداری بر معصم عرض کرد

که ای شهریار خلافت پناه
فلاں مرد تاجر که زرد آنته است
ز اولاد او هر که باشد کنون
بفرمانبران گرتوفد ماندی
کز آن مال بعضی بضبط آورند
بگوش دل این عرض گرتنبوی
خلیفه چو این حرف را گوش کرد
که آنرا که ایزد نواز دستاج
چوشیراں بود شیر چشم و غنی
بود صید او روزی دیگران
مگر دیگران از طفایش خوردند
نگردد بشا نهشی هر که سیر
ز مال یتیمان که گیرد بزور
وجود تو زینده تاج و گاه
گذشت و بی مال بگذشته است
هنوز از حد اشته نیامد بروں
منافی نباشد بفرماندهی
بگنجینه خسروی بسپارند
بدان ز رشود پشتت قوی
ز بانس بدین حرف خاموش کرد
دهد افسر و سرفراز دبتاج
نه چون روبرو تنگ چشم و دنی
نگاهش نیفتد بر این و بر آن
ز پس خورده او شکم پرورند
که باشد ز روی زمین بلج گیر
شکبده کجا خسرو ناصب
ادب چلم در کلمات ابو جعفر منصور از دانش حرام

جهان دار منصور کشور پناه
که دارم بدین چار کس احتیاج
که باشند ارکان درگاه من
کزین چار کس تخت ماند بجای
بروزی بفرمود در بارگاه
بود هر کی درد مارا علاج
فرو زنده شمع گزرگاه من
نماند بجا تخت بی چار پای

نخستین بود قاضی دادگر	که جز راستی ره نپویددگر
دوم کار فرمائی شوکت پناه	برای ضعیف از قوی دادخواه
سوم باج گیر عدالت نهاد	که گیرد خراج از رعیت بداد
سخن چون بدینجا رسانید شاه	بمالید دست و بگفت آه آه
یکی از خواشانی آن بارگاه	پدو گفت که ای شاه عالم پناه
مرا چارین کس که باشد بگوی	که باشد بگیتی بدو هم نکوی
جهانناں بسا سخن زباں برکشاد	زباں حقیقت بیباں برکشاد
که آنکس بریدی بود درستی	پسندیده گفتار و سخن ده خوی
که تا من رساند خبرهای راست	ولی اینچنین کس بعالم کجاست

ادب پهل و حکم در عفو از دانش چهارم

یکی را که بر کوه جاداشته	لوائ بغاوت برافراشته
بهنگام فرصت زدی دست و پا	که او رنگ ملک آورد زیر پای
گرفتند و بردند مردان کار	بدرگاه فرمانده روزگار
که یابد مکافات کردار خویش	کند هستی خویش در کار خویش
بتهمدید در موقف بازخواست	پی کشتن استاده کردند راست
پدو گفت سلطان که ای تیره رایی	چرا ایند فرمان کشیدی ز پای
گر سطر تم را نکر دی خیال	سرت کرده در سر ملک مال
جهان سوزد از آتش تهر من	چشد چشمه زندگی زهر من

من اینک کنم پیکرت ریز ریز
 جزای غل در کنارت انهم
 بهتسدید سلطان خطا کار مرد
 چه خواهم ز تو غدر تقصیر خویش
 بخشای بر بندگان خدای
 چو کردار من در غور هر جزاست
 جهان باں چو این حرف را گوش کرد
 ز ایند بامید عفو خطا
 بر سر سرت را بشیر تیسر
 وجودت به باد فنا در دهم
 دلیرانه در خدش عرض کرد
 که باشم سزاوار تعزیر خویش
 که بخشد خدایت برو و جزای
 کنی هر چه خواهی که فرمان تر است
 ز غفلت بخود آمد و هوش کرد
 رها کرد و خلعت نمودش عطا

ادب جاهل دوم در نهان فرصت و دن از دانش چهارم

زاندر ز اشک ابن اشکان شنید
 که نه اوقت فرصت که آید بدست
 بده آشتی و مدارا کنی
 چنان در کینش بیاید نشست
 چو هنگام فرصت بدست آوری
 برو تا خن آری و بشکری
 چو دشمن در آید بستا بوی تو
 می گرد در نگی بکار آوری
 بسا کار که غفلت یکدمی
 جهان داوری از جهانباں شنو
 که نتواند از دست تو نصیب دست
 چو داوری تلخش گوارا کنی
 که نتواند از دست تو باز دست
 بده از دل اندیشه داوری
 چو شیرال درنده از هم دری
 بچوگان مقصد فتد گوی تو
 درخت ندامت بهار آوری
 بته گشت چون زخم مرز بهی

ز غفلت بسی قصه کوتاه گشت گد اشاه گشت و گد اشاه گشت

اوپل سوم در عفو کسری نوشیروان ز دانش چهرم

بدوران کسری نوشیروان هماندار بیدار روشن روان
 یکی را بجرم بغا و تگری که خاریدی آنرا سر سروری
 گرفتند و بردند در بارگاه مگر حکم یاسا دهد پادشاه
 خدیو خداترس عاجز نواز در عفو او بر رخ جرم باز
 بلطف از جرم او در گذشت ز خوش بخوی نکو در گذشت
 چو دیدند اعیان آن بارگاه بر آن خیره شرفقت پادشاه
 ز خصم ربوب عفو باد سترس نیاید پسندیده هیچ کس
 که ابقای شخصی چنین فتنه جوی برهوشمندان نباشد نکوی
 یکی از بزرگان که روداشتی که روی سخن پیش او داشتی
 زمین ادب را بهو سپید گفت که ای دین و دولت برای تو هست
 یقین گر بجای تو من بودی خطای چنین کس نه بخشودی
 چو کسری شنید این سخن لب کشاد جوابش هم از گفته او بداد
 که چون جان داری تو بر جای من نداری دل جرم بخشای من
 بود عکس حال تو کردار من خلافت تو باشد سزاوار من
 از آن عفو کردیم در کار او گزشتیم از کار او که دار او
 یقین گر بجای تو من بودی خطای چنین کس نه بخشودی

مگر آنکه باشد بدانش تمام
 نهال سیرت خود پدیدار کرد
 و گر طینت صاف آئینه داشت
 نیاید مگر از خداوند رای
 که بر زیر دستاں نیار دگرند
 که هنگام قدرت بخش گناه
 طبیعت بود و تابع رای تو
 که بخشش بقدرت بکار آورد
 که ره پدید این هر دو بر حکم تو
 ز درگاه حق هر چه خواهی تراست

مرا این نکته نباید بفهم عوام
 که هر یک بطون خود اظهار کرد
 یکی کینه در سینه گنجینه داشت
 بقدرت بود و لطف عفو از برای
 بود پایه همتش بس بلند
 کرم باشدش بر بزرگی گواه
 خرد تابو و کار سرمای تو
 نهال کرم را بسار آورد
 اگر خشم و آزار است در حکم تو
 حکم و عرفاں پناهی تراست

ادب چهارم در لیری و مردانگی از دانش چهارم

ز مردان میدان مردی طلب
 به پیکار دشمن همی شد سوار
 رکابش بدو دیده بوسید و گفت
 سرانجام احوال معلوم نیست
 بحکم قضا بر من آید شکست
 کجا جویمت ای شه نیک خوی
 که ای بخیرم در دور از صواب

یکی از ملوک دیار عرب
 در آن دم که آن خسرو مبادار
 دزیرش که دانش بدو بود جفت
 که سر رشته کار مفهومی نیست
 مبادا که دشمن شود و چیره دست
 در آن دم که بباد انصیب عدوی
 ملک از سر خشم دادش جواب

برو چشم تو کنده و کور باد
 که جوید مرا زنده بعد از شکست
 کنم جهد تا پی کنم پای خصم
 اگر فستج باشد ز خصم زبون
 دهم داد مردی بمیدان کین
 کنم جهد چند آنکه در کارزار
 بفرجام با پیکر چاک چاک
 بصد جان کنم سر بفرمان خویش
 بچوگان دانش برد هر که گوی
 ببردائی نام من یادگار
 بچوئی مرا پیکر چاک چاک

هم از جنت این روی دور باد
 از آن هستم نیستی خوشتر است
 ز نم بر سر خاک بالای خصم
 قدر ایت دوستم سرنگون
 نیایم فرود از سر پشت زین
 دو دستم می باز ماند ز کار
 در انستم ز رهوار و غلتم بجاک
 بمیدان چو مردان دهم جان خویش
 نخواهد در گرسنه بنام نکوی
 بماند بر این صفحه روزگار
 بمیدان ته پای اسپاں بجاک

ادب پل و نیم در غیب ند میان با سکنه بزن خشتن از دانش چهارم

ندیمی نکور ای نیکی اساس
 که ای دادگر باد شاه بزرگ
 بپاید که ز نه با بغد آوری
 که اولاد بپار گیر دو جو د

حضور سکنه نمود التماس
 بهد تو شیر و شکر میش و گرگ
 که پایید بد و دتو این داوری
 قبا ی شهی را طهر از خاود

نشینند بعد از تو بر جای تو
 بود هر یکی دارش تخت و تاج
 نژاد بزرگ تو ای شهر بایه
 بفرمود سلطان که ای نیکوای
 دلیر کیه غالب بر دال بود
 نگو نامی و معدلت در جهان
 کشایند چتر فلک سای تو
 دهد سکه دولتت را رواج
 بماند ز تو در جهان یا دگار
 جهان دیده گرم و سرد زمای
 بخواری ز بون زنان کی شود
 بود بهترین یا دگار شهاں

ادب ششم در آینه جمال الدین محمود غازی اردن ششم

چو محمود غازی ششم دادگر
 بسیار است باغی بهشتی بهار
 بهشتی بروی زمین طرح کرد
 نهالان موزون و آراسته
 تماشا لیال را دم سیر باغ
 چه سبیل که زنجیر تبار نظر
 بچشم آمدی عکس گل که در آب
 دل نماند از گهتش سبج خوں
 نوا سخی غنای لیسان باغ
 روان هر طرف چشمه بانی و ال
 تصور نگارین نبخش و نگار
 بشهرادگی در زمان پدر
 چو رخسار زیبای گلزن گیار
 مگر متن خلدیرین شرح کرد
 بهالای خوبان نو خاسته
 ز سیرابی گل ننگ تر دماغ
 چه ریحان خط عارض سیمبر
 ننگ غوطه خوردی بخوض گلاب
 پرانگندگی بردی از دل برون
 ز دل رنج می برد و فکر از دماغ
 بنزه و لطافت جو نوشین دال
 چو از خال و خطاروی خوب نگار

هوا همدم فیض باد مسیح
 سوادش سواد ریاض جنان
 لمو کانه اسباب سامان نمود
 چو فارغ شد از خوردن و سیر باغ
 به پیش پدر ناز پرورد پور
 که این دلکش باغ ز بهت فزائی
 بعد اهتماش بیاراستم
 درین چارگلزار با فروشاں
 گمانم که این باغ را پادشاه
 چو شهنزاده این حرفاء ضد
 که ای نامور پور و الاکبر
 بنامی چنین باغ دشوار نیست
 مرا بندگان گاه دل خواستن
 بر این بوستان دست بایستند
 که باشد همیشه بهار روان
 بود پسر تخیل این باغ لغز
 ز هر چشمه بخشش شهریار
 چنین بوستان بایست ای پسر
 ازین خوبتر باغ ما در جهان

علیلان غم را علاج صحیح
 بهین سرمه دیده و روشنائی
 پدر را در این باغ همان نمود
 دل و دیده را شد فروغ و فراغ
 نمود التماس از وفور سرور
 که از مقدمت گشته مینو فضائی
 با سباب شایسته پیراستم
 نباشد چنین باغ مینو نشان
 پسندد که خوش آیدش در نگاه
 پدر در جواب پسر لب کشاد
 بر نورس خانه باغ پدر
 بکاری که نازی چنان کار نیست
 ازین به توانند آراستن
 ازین خوبتر باغ باید نشانند
 زمینش بود دولت خسرواں
 ز صاحب کمالات بیدار مغز
 ببايد بهتر بخشش آبیاری
 که یابی از و در دو گیتی ثمر
 همیاشد از پاتسانی شهبان

که گم گشته آن باغ بار مقام
 هر آن میوه کوزندگانی دهد
 نباشد بجز فضل و دانش دگر
 افادات دانش بود بار او
 چه پر میوه با باغ دانشوری
 چه محمود بر تخت شاهی نشست
 پدی هر که ادر فنی دستگاه
 برو با هنر مرد جمع آمدند
 حقیقت که از قدر دانی او
 بدرگاه آن شاه فرخ نهاد
 سخنور چون دوسی و غصری
 دگر فرخی بودی و عسجدی
 بنام همایون آن شهرای
 بدار ابقا گام برداشتند
 خصوص آن چمن بند باغ سخن
 بمیدان معنی یل نامدار
 که در نظم شهنشاه آن نامور
 در آن نامه از خامه گوهرشانند

شیمی نیاید از آن در مشام
 تراستی جاودانی دهد
 مرا این باغ دایم بود پر ثمر
 بجا ویدماند سر خوار او
 که در هر دو عالم از و بر خوری
 بشاهانه پندید رکاب بست
 ز اطراف عالم طلب کرد شاه
 چو پروانه برگرد شمع آمدند
 تبرهت خسروانی او
 عجب مجمع کمال دست داد
 خدیوان ملک سخن گسری
 نگار شش گردن ترنجردی
 به بستند بس نامه تونگار
 گذشتند و آن نامه بگذشتند
 که گوشت روشن چراغ سخن
 توانائی خامه کرد آشکار
 بنظم بیای داد داد هنر
 که و نام محمود جا ویدماند

باب پنجم بنای تخت طاوس و تزیینات آن

بحکم همایون شاه جهان
سریری مرصع بسیار استند
چو آمدن چشمش همایون سریر
بسی سیم و زر در تزارش فشانند
یکی خسروی بزم ترتیب یافت
چنان حشمت و شوکت بارگاه
پیشیناں کی بهم بوده است
نومناں که حاضر بخدمت بدارند
چو سلطان خرامید در تختگاه
ده تخت را پای پاسبان
در آن عالم شادی و خرمی
دور خسار دستور آصف مکان
درین حال سلطان فیروز بخت
بشکرانه نعمت کردگار
بدل بودش اخلاص بر لب سپاس
در آن جشن شاهنشہ جم سریر
چنان درست جویش گہ بارگشت

که درهند بوده است شاه جهان
بانواع جوهر به پیراستند
بسی پید سلطان گردون سریر
مرآن تخت را تخت طاوس خوانند
بدان تخت آن اجمن زیب یافت
و نور تجمل بدان دسترگاه
اگر بوده بسیار کم بوده است
چو آئینه با محو حیرت بدارند
که در ساعت خاص و مختارگاه
کند سر فرازش بفر جلوس
که دل با بدی همدم بنمی
شد از ارغوان صورت زعفران
مصلابگستر دپهلوی تخت
دور کنت ادا کردیمتی مدار
برآمد بر او زنگ گردون ساس
زر افشانند و جوهر جواهر طسیر
که دوش ایل با گرانبهار گشت

چنان غفل عیش انگند شور
 چنان چاره کار در کار بست
 چنان ز دگیتی صلائی شاط
 زمانی که سلطان درویش غمی
 از او هر دو صورت که بگوده بود
 که اول در اندوه بودی چرا
 بمن راست گو باعث این حال
 امیر مخظم وزیر بزرگ
 بدرگاه خسر و نمود التماس
 کزین خوشنما طمراق جهان
 مبادا که شاهنشسته از ره رود
 چو فرعون لاف خدائی زنی
 چو این عقده افتاد در کار من
 چو دیدم ز سلطان سرافکندگی
 بدرگاه بیزدان نمودم سپاس
 بگردون سرافتخارم بود
 رسید بر سر آسمان پائی من
 ببايد دل مرد خد مستگزار

که در خنده افتاد لب های گور
 که در دزدل بیدلاں بار بست
 که شد خابن گلبن انبساط
 ز ایوان بخلوت سرگرد روی
 ز دستور اعظم نفخ نمود
 در آخر مسرت نمودی چرا
 که بوده است وجه سرور و طلال
 که یکجا بهم داشته میش دگرگ
 که اول مرا بود در دل هراس
 سزاوار درگاه شاهنشهاں
 عنان خسر و از کف شه رود
 ز نخوت دم کبر یائی زنی
 دگرگونه شد رنگ و رخسار من
 بدین خواجگی اینچنین بندگی
 که دادم ز رهای زبند هراس
 که چون تو خداوند کارم بود
 که چون تو بود کار فرمای من
 بود اینچنین با خداوند کار

ادب‌الہشتم در ہزار و پنجاه و ہجتم

چو شد ناصرالدین محمود شاہ
 ز بس در رہد چالاک بود
 کینہ و خواصان دولت سرای
 برای رضای حق آزاد کرد
 بفرجام دولت سرای شہی
 بجز بانوی شاہ دیگر نبود
 مرآں گوہر درج نیکانتری
 بروزی بسطاط نمود الماس
 خداوندی از تو ز ما بسندگی
 چہ باشد کہ از بہر خدمتگری
 نخواہم کہ باشد پرتار من
 چو این عرض بشنید کشور خدای
 ز ایام عمرت بسی برگذشت
 تخل کنی چند روزی دگر
 گر آسایشی خواہی از کردگار
 کہ در مزد رنج و غم روز چند

بہند و ستاں صاحب تختگاہ
 ز آلودگی دامنش پاک بود
 بر آورده از خانہ فرمانروای
 دل بندگان خدا شاد کرد
 شد از خیل خدمت پرتاں تہی
 کہ خدمتگری شاہ را می نمود
 ز بس خستگی با بخدمت گری
 کہ ای دادگر خسروی حق شناس
 سراں را بی پایت سرافکندگی
 ز مال خودت گر کینہی خری
 کہ باشد بخدمت مددگار من
 بگفتش کہ ای بانوی نیکرای
 زمان تن آسانیت درگذشت
 کہ ایام عمر تو آید بسر
 تن حلیشتن را بجهنت سپار
 تو از رحمت حق شوی پرہمند

ادب سل و نهم در سیاه ملک شاه از دانش چهارم

بروزی ملک شاه والا تبار
 بیک مرغزار می لب نده رود
 یکی از غلامان با آب و جاه
 یکی گاو سر به که در مرغ دیده
 بجو ریش گرفت و کبابش نمود
 عجز بیکه آبی گاو بودی از دو
 بنفس خود دو چار طفلان زار
 ز شیر بهمان گاو کردی معاش
 چو آگاه گردید ازین ماجرای
 ز آب دو چشمش و آن گشت جوی
 پس از گریه و ناله دل شکن
 به پشت پل داد جو کرد جای
 بگهای که زان پل گزر کرد شاه
 زن از حای خود چون شرر گرم است
 همان گاو کش خاجب رویاه
 بروبانگ زد شه کز و در گزر
 چو بگرخت شیطان ز لاول شاه
 ز سلجوقیان خسرو کا مگار
 پی صید افکندن آمد فرود
 که بد حاجب خاص آن پادشا
 که گاه چسرا گاه را میجوید
 مگر خوف روز حسابش نبود
 غم تنگ عیشی ربودی از دو
 صغیر و پدر مرده و هیچ کار
 ز پیری دگر ره نه کردی تلاش
 گرفتش غم گاو سرتا بیای
 زد و دفعتش فلک تیره روی
 چو آمد بحال خود آن پیر زن
 که بودی گزرگاه فرمانروای
 که در انتظارش بودی ادخا
 که دامان سلطان بیار د بخت
 بهمخواست تاراند از نزد شاه
 که این پیر زن داد خواه
 بدامان شه دست زد و ادخواه

بزاری گفتش که ای شهریار
 معاش من بیوه بهیچکار
 بشیرهاں گا و وابسته بود
 هیں کس که می راندم از نزد شاه
 که آن گا و راکشت کردش کباب
 چو اکنون ممر معاشم نماند
 ز تو داد خواهم بده داد من
 جو اہم بده ای سرسرو راں
 بر این پل نیام اگر داد خویش
 شهنشہ کہ این حرف را گوش کرد
 چو آمد بخود گفتش ای پیر زال
 من اینک برین پل دہم داد تو
 مرا ہول آن پل گذارد چنان
 ہما نجا بیاید شاہ ز من
 بدال قصہ پی برد فرما زوای
 شد آن ظلم ثابت بر آن خیرہ سر
 عوض گا و راکشت داد و دادہ
 تہمگز ز کشت عمل خوشہ چید
 پس از مدتی چون ملک شاہ مرد

بگیتی یمانی تو گیتی مدار
 کہ دارم پدر مرده طفلان چہار
 برویم در فکر در بسته بود
 نشانده است مارا بر و ز سیاہ
 زد آتش بجان من دل کباب
 ز ماں و تو اں تلاشم نماند
 بدہ گوش اینک بفریاد من
 بر این پل بدادم رسی یا براں
 بر آن لب نہ بندم ز فریاد خویش
 تو گوئی کہ خود را فراموش کرد
 ازین پیش بر ظلم حاجب منال
 ہنم گوش دل را بفریاد تو
 کہ ریزد ز تن روغن استخوان
 رسد تا بدرد دل پیر زن
 کہ دریافت سرتاپہ ماجرای
 بیا سارساندش شدہ دادگر
 بدال پیر زن داد ہفتاد و دہ
 ز خود دید آن کور دل انچہ دید
 بسوی جناں از جہاں خست برد

غریزی پس از مرگ دیدش بخواب
بمن آگهی ده ز پایاں کار
بگفتش دعا زن داد خواه
ز چنگ عقوبت خلاصم نمود
بگفتش که ای شاه عالی جناب
که چون گشت حال تو ای شهریار
که روزی رسیدم بدوش براه
نجات چو من ورنه ممکن نبود

ادب پنجاهم در بند منصوصی از دانش چهارم

بفرمود منصور کشورکشای
که در گوش کن این گهرهای پند
خلافت شریعت خلافت مآب
زید بسر شاه را افسرش
زند سروری سکه سروری
نیابند مردم اگر داد خویش
چو خواهی که آرامش آید پدید
بود محض ناچیز آن مرد چیز
بفرمود زنده خود دهدی نیکرای
که از عمر و دولت شوی بهره مند
کنند خانه ملک و ملت خراب
که فرمانروا نیست در کشورش
که او را کند خلق فرمانبری
بگردون رسانند فریاد خویش
بفریاد مظلوم باید رسید
که با کمتر از خوین جوید ستیز

ادب پنجاه و یکم در انقلاب حوال مردم از دانش چهارم

ز مهدی خلیفه کی پور بود
همی چند روزیکه مقسوم بود
در آن دوره خود که نرمان براند
بنام برابریم مشهور بود
تخت خلافت تسکن نمود
بفرمان نفس تبسم کار ماند

ز حد عدالت بروں کرد پای
 نه خوضی در انجم بیداد کرد
 چو بد شد بد و اختر یادش
 از ان بخت برگشته برگشته بخت
 چو چشمان اقبال بی نور گشت
 عصا بر رفتی بکف چو گدا
 بصیرت برو هر که نگرستی
 کسی پرده غفلت از برد
 که در غم کوتاه خود یا در از
 ز اقبال داد بار و شادی و غم
 درین پیکر خاک ظلمانیست
 به بیند اگر چشم دریافت است
 نترسید ظالم ز قهر خدای
 نه از انقلاب زمان یا د کرد
 نه اختر خدای جهان داورش
 کشید از سرو پای او تیاج و تخت
 بیایاں جهان بین او کور گشت
 بدریوزگی یا شدی جا بجائی
 بر احوال آن کور بگریستی
 به نیزنگ احوال خود بنگرد
 چهار دید در خود نشیب و فراز
 ز ربخوری و تندرستی بهم
 که از کس نیاید نگهبانیست
 بسی نقل و تحویل ره یافته است

ادب و دو در کلمات سرزنش بنماز از دانش جهانم

مظفر که بود ابن محمود شاه
 چو بزنگیه سلطنت پشت کرد
 ز خواجہ سرا یان درگاه او
 بزعم غلط مخلص شاه بود
 بدستور روزی بدر بارشاه
 ز شاهان گجرات باد شدگاه
 بگین سعادت در انگشت کرد
 بداندیش خلق و نکو خواه او
 بتحقیق بد خواه درگاه بود
 برای سلام آمد آل روسیه

یکی بدره زر که همراه داشت
 پیرسید سلطان از وحیست این
 محنت که بود از خدا بهر اس
 که این مال از ملک سلطان بود
 خبیث گدا طبع معروض داشت
 که از وجه جاگیر آن بهرواں
 بدی در کف و ارث هر یکی
 من از قبضه آن خیانت گراں
 مراں در بود حاصل آن یقول
 چو در گوش سلطان رسید این صدا
 بر افروخت رخسار خود را بقهر
 ز روی غتابش نمود این خطاب
 نه مردی که نامرد نخواهم ترا
 نمائی بمرد نه مانی بزنان
 بامر کدامی پلید خبیث
 ازین پس نباید چنین کار کرد
 اگر مرد صاحب قول ای فضول
 پسر گر نباشد بود دختش
 اگر دخت نبود غلامش بود

پس از کورنش پیش سلطان گذاشت
 بگفتا که زر گفت از کیست این
 بدرگاه سلطان نمود التماس
 بگفتش بگو بر چه عنوان بود
 بنای سخن برخبات گذاشت
 که گشته ازین دار فانی رواں
 بزعمش چو میراث بدیشکی
 بر آرد دم و دخل کردم بر آن
 ز بسیار آن اندکی شد وصول
 گرفت آتش خشم سرتاپای
 تو گوئی بکامش کسی ریخت زهر
 که ای نامز ابنده بے حساب
 که در جنس مرداں ندانم ترا
 تو داری بخود سیرت اهرمن
 بدین کار کردی عل ای خبیث
 بگرد چنین بجیبائی میگردد
 پسر باشدش وارث آن بول
 شود مالک ملک و سیم و زرش
 مراں بنده قایم مقامش بود

زهر کس که این زر گزفتی بزور
 سپس آن خدیو منظر لولای
 دل بندگان خدا شد کرد
 بدستور آبای ذیشان خویش
 بهر کس که در قبضه خویش داشت
 بفرمان والا که صادر کرد
 کزین بعد هر کس که باشد خیل
 بهدار البقا چون شود رهگرای
 از دهر که ماند چه اصل و چه فرع
 بدیوانیاں گرد دست دغن بسی
 بر این نامه نیک نامی شاه
 بر دوزی رود هر که آید بدهر
 کسی نچست و کس بنجانی شود

بدو بازده ای سگبنا صبور
 که مشمول بادا بلطف خدای
 ز زندان اندوه آزاد کرد
 رواں کرد دریای حسان خویش
 زمین نیز موال را و رگداشت
 مرا بر حکم را نیز اظهار کرد
 بر اقطاع خود از کشیر و قلیل
 ازین محنت آباد اندوه زای
 برد پره خود بفرمان شرع
 کزین حکم من سزتا بد کسی
 نگردد بفر سودگی با تنباه
 ز دست اجل در کشد جام زهر
 خاک آنکه با نیک نامی رود

ادب پنجاه سوم در کلمات اعتبار گرفتن از دانش پریم

ز آل منظر دو محمود بود
 کنم ذکر محمود ماضی کنوں
 که از یورش سند و دیگر بلاد
 پس از مدت چار سال دو ماه
 که در ملک گجرات شاهی نمود
 که آینه گاه را بود در مهنوں
 چو فارغ شد آن شاه و الا نژاد
 خرامید سلطان سوی تختگاه

از اا پس که قطع مرا عل نمود
 هما بنجا بغراما نسرانروای
 چو سلطان در آنجا فروکش نمود
 بزرگان درگاه گردون مماس
 که در موکب خسروی هر که هست
 چه سر کرد و لشکر و لشکری
 پس از مدتی باز گردیده اند
 کنون شوق دیدار فرزند وزن
 بدین قرب از خانه ماندن بدور
 جهانباں بپاسخ زباں برکشاد
 جاسخت بندی فلکندم بپای
 بساکس که در ظل رایات من
 که در وادی نیستی پاکشاد
 بتاج طفل چون سرافراز گشت
 کسی از مرض از جهان رخت برو
 بساکس که فرزند وزن داشتند
 کسی را برادر کسی را پسر
 بیا دآید و در دگیر و دلش
 دل بیدلاں تا نیارم بدست

بیک فرسخ شهر آمد نسرود
 سراپرده سلطنت شد بپای
 زمیں از فلک گوی رفعت ربود
 نمودند در حضرتش التماس
 چه تا جیک ترک چه هتیار دست
 که بودند با ما بپا لشکری
 سواد و یار دین دیده اند
 بود هر یکی را بدل معجز زن
 تن آدمی را رساند بگور
 چه سازم که بندی بسایم قنار
 که جنبیدن از وی نیارم زجای
 بچالش خرامیده بود از وطن
 اجل فرصت باز گشتن نداد
 در گور پر روی او باز گشت
 کسی آب شمشیر خوں ریز خورد
 غرنیان خود در وطن داشتند
 کسی را پدر شوهر آن دگر
 کشد شعله ها سر ز آب و گلش
 بنجسم که از رم پایم بست

بروز دگر بادشاه و لے
 رواں کرد سرچشمه جو د خویش
 دل ریش آل در دمنان زار
 بجایگز و روزینه با شاد کرد
 ز تیار مردم چو فرصت نمود
 پس آنگاه سلطان فرخنده خوی
 بغیر و زمندی پس از دیر یاز
 ز محنت دل شاه آزاد گشت
 پی تهنیت مردم خیرجوی
 چو نوبت بصدر معظم رسید
 بدیدار سلطان مسرت نمود
 جهانباں چو لفظ مبارک شنید
 بگفتش که ای صدر دیوان قدر
 مرا این سفر شد مبارک بسی
 که دار و بدل داغ مرگ عزیز
 نگنجد بمنزله انصاف سنج
 چو ابر بهار اں ز دریاد لے
 رسیدند مردم بمقصود خویش
 برگ عزیزان خود سوگوار
 خراب دل خسته آباد کرد
 بدرگاه منعیم سرشکر سود
 سوی مرکز دولت آورد وی
 بدولت سرای خود آمد فراز
 بدیدار فرزند وزن شاد گشت
 بدرگاه شاهمی نهادند روی
 بخدمت بسی شاد و خرم رسید
 بلفظ مبارک زباں برگشود
 جگر سوز آهی ز دل برکشید
 بخرج صدارت فروزنده بدر
 تو این بمنیت را بیرس از کسی
 جہاں تیره باشد بردای عزیز
 که من شاد باشم و مردم برنج

پادشاه و چهارم در زهد و تقوی از دانش چهارم
 رزاهدان ناصرالدین بنام بسالی دو مصحف نوشتی مدام

بهایش صمین بدی کم نه بیش
گرفت و خط شاه معلوم کرد
ولی بر بهای مقرر فرزد
بیاورد و در پیش سلطان نهاد
بفرمود سلطان بسوزد رو
بخط منش یا در دی مگر
خطت را اندام نشان ز بهای
بوسیدش و درز جاں ساختش
بدست فرو شدند باز داد
بود خوشتر از گنج باد آورم

پی هدیه دادی بخاصان خویش
پس از روزگاری یک نیکم
بوسیدش و درز جانش نمود
فروشنده را مشتری هر چه داد
زمن معین چو دیدش فرو
بهای کتایم نبود این قدر
فروشنده گفتش که ای شهریار
ولی خود خریدار بشناختش
بهای مقرر گرفت و زیاده
بگفتش که دانگی محنت برم

پادشاه و نجم در نصیحت پادشاه وزیر از دانش چهارم

خودی دشمنی از خدا و دشمنان
کزین پیش کلم نگارش نمود
بجز کار عقیقی انیسر داختی
نبودی دمی فالخ از ذکر او
بفرمان او ملک دنیا و دین
نیکن خلافت بدستور داد
که ای باز و تویی دولت پناه

ز فرمانروایان هندوستان
همان ناصرالدین محمود بود
شب و روز باز در حق ساختی
بحق جمله اندیشه و فکر او
سیلماں نیگیں بود و سلمان نقی
بشوق عبادت خدا تند داد
چو بسپرد خاتم بدو گفت شاه

هیں چشم دارم ز تو ای فلاں
 کہ فردا به پیش خداوندگار
 که امروز کاری مکن آنچنان
 تو از من نجل من از و شرمسار

ادب و ششم در وصیت سلطان ناصرالدین زبیر از دانش چاه

چو شد ناصرالدین ازین مکنائی
 دم جان سپردن بجال آفرین
 همبای رحلت بد بگره سرای
 جبین نیازش بروی زین
 بدستور و انا وصیت نمود
 بر آید زن جان شیرین من
 که روی ندادم در آن بارگاه
 به پیچی تنم را بجائے کفن
 بدان رسیانم بقاری نکلن
 که میرانم امروز در کار خویش
 غم خویش امروز کی خوردی
 که از توشه دارم تہی دست خویش
 بروی زین به کہ زیر زین
 چو چوں بینی ای یار دیرین من
 بزمک دلم کن تو رویم سیاه
 به پیراهن من کہ دارم بہ تن
 چو حیوان بہ بندی بپایم رسن
 چنان شرمسارم ز کردار خویش
 چو دیروز من کار خود کردی
 مرا منزلی سخت آمد بہ پیش
 سزای سبہ کارم دے چنین

ادب و ہفتم در تعلیم پادشاه سلطان جلال الدین ملک شاہ

سلجوقی از زور ویشی از دانش چہارم
 ملک شاہ سلطان کشور کشائی
 زاپ ارسال پور دانش لای

دو حرف از کتابی نگارش کنم
 ز درویش بروی نگاهی فقاد
 که ردش بمومن خدا فرض کرد
 که بودی لبش وقف ذکر خدای
 جواب سلامش بدینگونه داد
 بگفتش که ای شاه عایجناب
 سر از بار سنت رها ساختم
 ره چهل بر خود کشادی چرا
 مگر در جک درفشان بر کشاد
 ندادم ازاں پاسخ ناگزیر
 بجز نعمت او گزاردم سپاس
 که شکر که میگفتی ای بادشاه
 که باشد که شکرش بیارم بجای
 ز مال و ز جان و ز تن داداوست
 که چون آوری شکر حق را بجای
 که آگاه گردم من را از جوی
 جواب سواش بدرویش داد
 سپاسی ازین به ندا نمایی
 بدو گفت سایل که ای هزده کوش

از و ما جرای گزارش کنم
 که روزی گزارش بر ای فقاد
 سلامی بسنت برو عرض کرد
 ز سلطان بیاسخ نیامد صدای
 بجنباند سر شاه و الا نژاد
 چو درویش بشنید از و این جواب
 بدست آنچه بر من ادا ساختم
 تو فرهن خدا ترک دادی چرا
 شهنشه بیاسخ ز باں بر کشاد
 که مشغول بودم بشکر ای فقیر
 چو دارم از تو نعمت بقیاس
 بدو گفت درویش فرمان پناه
 بگفتش که جز ذات پاک خدای
 مرا هر چه باشد ز امداد اوست
 پسید سایل ز فرمانروای
 ز کیفیت شکر حق باز گوی
 خدیو ز ماں شناده و الا نژاد
 که الحمد لله خوانم همی
 چو این حرف سلطان رسیدش بگوش

نه راهی بود این که تو میروی
 حق شکر حق را نیاری بجای
 که از روی تحقیق بیدار مرد
 بود بهر هر نعمتی شکر خاص
 بدو گفت سلطان گیتی مطاع
 به تعلیم آن شاه پاک اعتقاد
 که آنرا که دولت کند یاوری
 بخلق و بلطف و بانعام خویش
 دگر هر که را خلق ذوالجلال
 بشکرش خدیو زمان هست آن
 نخواهد عوض در عطایای خویش
 بشکرانه تندرستی خویش
 دل دردمندان زار و نزار
 شفا بخش از روی قانون داد
 بشکرانه از دام سپاه
 که اسلا میاں را بفرج گراں
 بشکر عمارات عالی بنای
 مکان رعایای خود بادشاه
 چو ذوق نغمهای آل مرد پیر
 که از جاده راست کج میشود
 بهر نعمتی هست شکر خدای
 بمقدار نعمت تو آن شکر کرد
 که گرداند از بند کفران خلاص
 که مار بغیر باران اطلاع
 موارفت پناهی ز بار برکشاد
 بود شکر آن نصفت داوری
 کشد خلق را در ته دام خویش
 که امت کند وسعت ملک مال
 بمال رعیت سازد دراز
 گراں بار سازد مطایای خویش
 بچاقی و تیزی و چستی خویش
 که از درد بیدار اذنا ننداز
 مداوا نماید لمجون داد
 بود مرض بر ذمه بادشاه
 نگهدارد از صدمه کافراں
 دل افروز باغات و بتاں برای
 صیانت کند از زول سپاه
 شهباشاه را شد بدل جایگر

همخواست سلطان عالجناب
 زمرب کب فرو آورد و خویش را
 ولی چوں نظر کرد اورا ندید
 که گنج سعادت کند دستیاب
 ز بارت کند مرد درویش را
 چو گنجی که ناگه شود ناپدید

ادب و نیمه سوال از دانشمندی دانش چهارم

پرسیدار از دانشوری
 که پیرایه دولت سرور او
 سز مایه مسرود گرامی زاد
 که با آب و زیتن در جهان
 بجفتش نگه داری آبروی
 بنرمود دانای دانش گهر
 کسی را که خوارست ز روز نگاه
 کند جای خود در دل هر کسی
 ز رومال را هر که دارد عزیز
 ز دانش دلش گنج باد آوری
 چه باشد بنزدیک دانشوران
 بد نیلونه پانخ زبان بر کشاد
 بود زمینت تخت و تاج شهبان
 چه اسباب خواهد بین بازگویی
 حق و زور و داشتن مال ز
 چشمش بود کوه زر کم زگاه
 نماید بد او مرد دیگر کسی
 نسخند مردم ز رش با پیش

ادب و کلمات فیانی هنرمندان از دانش چهارم

ز ابجای تو شهر یار بزرگ
 نگارم سخن های سخیده
 که زبید سری را کلاه شاهی
 ز چنگیز خاں تاجدار مترگ
 ز دانش کلام پسندیده
 سزد در بر اوقبای مهی

که پروردگار سهرورد بود	خدا پوسه سهرمند پرورد بود
سهرمند مردم بدوران او	برد ز که از خوان احسان او
نباشد کسی لائق سروری	که نبود بدو چشم بینشوری
که در دو لکش ناکسان بر خورند	کسان لذت تلخکامی برند
هنرمندی قدر و خوار و نژند	بود بی هنر مقبل و ارجمند
بسم گر نه تلج اسکندری	نزیبید برو جامه سروری
زنی که زند تیغ چو لشکری	بر دل نماید از عهده شوهری
هنر بی نباشد اگر چشم شاه	هنر را کجا باشد امید گاه
بود از تش من درین روزگار	که این سایه رحمت کردگار
هنر پرور است و هنر نندیم	هنر پیشگان را خداوندیم
الهی بود تابعی هنر	درش باد حاجت روای هنر

باب اول انواع حکایات اقسام کلمات پشیمان

از طبقات مردم از دانش پنجم

زیجی بر یک زخم چند حرف	که باشد از ذکته های شگرت
که از هدیه و ناسر و ناسه بر	ز حال فرستنده یابی خبر
فرستاده چو فرستند کسی	بود ذکته دان و حقیقت رسی
سخن بخ و آداب دان و غریز	خداوند ادراک و فهم و تمیز

ره عرض مطلب بپوید دلیر
 ادیبی لبی چها دیده نیز
 برافزایش و کاهش قدر و جاه
 یکی خسل نخوت بسیار آورد
 دگر اینکه بیلک بود از جبهه
 که بیننده بیند چشم قبول
 نگارنده نامه سرور او
 به الفاظ داد فصاحت دهد
 نه در نامه آن قدر بتایدش
 نه این حد که از قدرش آرد فرود
 نگار و چنان نامه دلپذیر
 اگر نامه دوستی و ولاست
 کشد صید دلهما سطورش مدام
 گر آن نامه عکس وفاق و وداد
 بمضمون صف آرا بد از بطش و با
 ولی باشد از نخوت و کبر دور

نترسد ز جاں صورت زه شیر
 هم از دودمان کریم و عزیز
 کند جانب هر دو جانب نگاه
 دگر دانه کیس بکار آورد
 بسی نادر و نغزک و دلپسند
 نه از دیدنش طبع گردد ملول
 بود کاملی از سخن پرور او
 معنی اساس بلاغت نهد
 کز او وصف نخوت پدید آیدش
 کز او در دلش کینه گیر و وجود
 که لطفش بدل با بود جاگیر
 که عالم بجزب محبت بپاست
 بهر نکته صد دانه ریز و بکام
 بود مشتمل بر شقاق و عناد
 که خواننده را فکند در هراس
 که بر خاک غلطد کلاه غرور

ادب و ادب زیارت و نشان از دانش خبم
 بدرگاه درویش چو رو نهی
 خیالات عالم بکسو نهی

طهارت کن و جامه پاک پوش
 بروں آرد و دغور از دماغ
 کنی بر زخ شیخ را خضر راه
 بدل فکر معبود و بر لب درود
 پس آنکه قدم نه بیای ادب
 بکف نقه خالص بند از خلوص
 بحسن ادب از همه پیش باش
 بود مجلس عارف دیده دور
 درین بیم پرودن جاں بود
 زهر نیک و بد بند کن چشم و گوش
 بنور خسر دبر فروز این چراغ
 نیار می جز او دیگر می در نگاه
 که و سواس شیطان نگیرد وجود
 کنی قطع ره با عصای طلب
 خو اتم اعمال را چون نصوص
 هتخی از خود و پر زرویش باش
 ز در بار شاهاں خطر ناک تر
 در آن خطره سلب ایماں بود

ادب سوم در ثوق اعتماد بر پیر از دانش نجم

چو سلطان تغلق پس از قطب دین
 بسلاطین ملک ولایت نظام
 یکی را فرستاد پیغام داد
 بدل از تو دارم بسی آرزوی
 تمنای دیدار دارم بے
 نیم گرچه شایسته در گشت
 بهزم خودت که مرا جادے
 قباي شرف افکنی در برم
 بسر چیز گرفت و در گف انگیس
 که و بود در دین و دولت نظام
 که ای هادی راه صدق و سدا
 که در یابم از فیض تو آبروی
 ز لطف تو امیدوارم بے
 کشم سرمه چشم خاک ریت
 مراد دولت دین بدنیادی
 کلاه سعادت نهی بر سرم

چو بشنید شیخ المشایخ نظام
 فرستاده را گفت از من بشاه
 ز تشریف آوردن خسرواں
 هماں به کبی دیدن روی تو
 فرستاده در حضرت شهریار
 چو بشنید پلای ز روی ادب
 بخسرو یکی روز فرمود شاه
 من از شیخ رخصت نخواهم دگر
 ولیکن تو ایس راز با کس گوی
 گر ایس راز من از لبش گشت
 امیر ملک سیرت خوش نهاد
 ولیکن در انجام ایس هر دو کار
 ز فیضان آں خسرو ملک دین
 در اندیشه سلب ایمان خویش
 بدرگاه شیخ معارف پناه
 مرا ایس راز چون بر ملا افتاد
 ز خسرو بنجید فرمانروای
 چو خسرو در آمد بدرگاه شاه
 پیرسید سلطان ز روی عتاب

ز سلطان پیام ارادت نظام
 بگو ای شمشاد او گردین پناه
 زیانی بدرویش آید رواں
 بغیب تو باشم دعاگوی تو
 گزارش نمود این سخن شرمهوار
 شهنشہ نیا در دحرانی بلب
 که ای مخلص خاص ایس بارگاه
 در آیم بدرگاه او بنجبر
 که افشای اسرار بنود نکوی
 مهیا بود بهر توتیغ و طشت
 به تسلیم آں تن به تسلیم داد
 بس اندیشه آورد بدرویش کا
 چو بود استوارش اساس یقیں
 نترسید بگذره بر جان خویش
 شد و آلهی داد از غم شاه
 که در گوش شاه و گدا و فقرا
 بپاداش که داشت آورد رای
 بچشم غضب کرد بروی نگاه
 که اینک سوال مراده جواب

چرا از تو سر ز چنین کجروی
 چه سلطان بخسرد نمود این خطاب
 که فرمان سلطان عالم بجاست
 ولی فکر کردم من بوالفضل
 همانا که اندیشه جان بود
 مبادا اگر مرشد و پیر من
 نباشد مرا در دو عالم پناه
 سلامت بماند گرایان من
 بدینگونه پانچ چوبشنید شاه
 گذشت از سر حرم و تقصیر او

نترسید از سطوت خسروی
 ز روی ادب و ادشانی جواب
 بخونم اگر دست شوی رو دست
 که از امر سلطان کنم گره دل
 مرا این قضیه را مرگ پایان بود
 کند قهر بر من بتقصیر من
 شود کشتیم در دو گیتی تنباه
 چه باک از بر آید زن جان من
 بیزان انصاف سنجید شاه
 بیفزود در جاه و توقیر او

اچام طلبد شستن سکن حکمای را از رای هندیان

جهاندار اسکندر نامجوی
 دو کشور در آرد در زیر نگین
 بهر جا رسیدی سم مرکش
 ز هر کس که دانای دانش بدی
 برافراخت چو قبر بارگاه
 طلب کرد از رای دانش گرای
 کسی لایق بارگاه شهبان

ز تعلیم دانشوران کا مجوی
 یکی ملک دنیا در ملک دین
 ز دانش بدی خواست مطلبش
 جهاندار جوای دانش بدی
 هندوستان تا سر مهر و ماه
 که فتونج را بود فرمانروای
 فرستد بدرگاه شاه شهبان

چو در موقف عرض کشور کشای
 سکندر که جویای دانش پدی
 بگفتا نیارم چنین کار کرد
 خود اینک شستا یم بیای نیاید
 یکی را طلب کرد از نزد رای
 جدا گشت از موکب خسروی
 خردمایه مردی ز روی گرده
 از آن پس که گشتند بامون نورد
 که جاداشت در دامن کوهسار
 مبارک میر پر روشن روان
 لب آبجیواں گر خضر بود
 خمیر تنش جوهر جان پاک
 به تن فہر دفر لاغری
 رخ آہیسنہ دار جمال کمال
 رگ و پی ز جسم نزارش عیاں
 حد آنجا قلاووز راہ مراد
 کہ اکنون بیاید بسپای ادب
 دریں منزل آداب دامن بیشتر
 کسب بی ادب از در داصلان

ہمی عرض کردند معروض رای
 بدانش بر مرد دانا شدی
 کہ آید دل پارسایاں بدر
 بر آن حکیمان دانای راز
 کہ اوراد راں رہ بود رہنمای
 دو کس برد با خود دران رہری
 دیگر آن قلاووز دانش پڑوہ
 رسیدند نزد یک آن راورد
 بفکر دہد کہ خد او ندگار
 نشسته لب آبجوی روان
 کہ ایثار عمر ابد می نمود
 نہاں بود گنج نہانی بجاک
 برخ حیرت نقش صورت گری
 لبش خوانا لار ذوق وصال
 در انبان تن مشتی از استخوان
 غماں بر کشید وز باں بر کشا
 شدن قطره زن در طوق طلب
 شود و اصل از ہر ماں پیشتر
 برود دل غصہ سر چو بیجا صلاں

شهنشہ کہ یابخت بیدار بود
 بجام جنیبت شہ ارجمند
 بہم پائی رہبر نیک پی
 فتلاؤ ز ہندی کہ ہمراہ بود
 فراپیش بردش ز کار آگہی
 کہ نور بزرگی بسپاہدش
 بہ پیش حکیم از رہ اعتقاد
 حکیم الہی کہ بیدار بود
 پس از ساعتی دیدہ را باز کرد
 بگفتش فتلاؤ ز ہندی نژاد
 سکندر بود نام نامی ایس
 چنام سکندر رسیدش بگوش
 کہ با من چہ کارش بود باز گوی
 کہ او پادشاہی ست کشور کشای
 فتلاؤ ز گفت از لب پادشاہ
 بہ پیش تو دانش طلب آدیم
 نہ بہر دگر مطلب و آرزوی
 زدانش برویم درمی برکشای
 بغرمای پندے کہ بندم بکار

سعادت مراد را جلو دار بود
 بشاخ یکی خابرن کرد بند
 بیای خود آں راہ بنود طی
 ز رسم ورہ کشور آگاہ بود
 سکندر چو دیدش بجاں شد ہی
 شکوہ کمالات پیدا ہدش
 خمید و بیای ادب ایتاد
 بچشمان دل محمودیدار بود
 ز روی کرم پرسش آغاز کرد
 کہ ایست سلطان بادین داد
 کہ روی زمین کرد زیر نیس
 بغرمو آں ز اہد ز ہد گوش
 شهنشہ چہ اسویم آورد روی
 منم مردی بیسچ و مسکین گدای
 کہ ای بنیش اندوز دانش پناہ
 پی کسب علم و ادب آدیم
 بسوی تو بخت من آورده روی
 کہ آید بکارم بہر و سرای
 منم نونسیار و تو آموزگار

حکیم الهی بدادش جواب
تو خواهی گر آسایش و جهان
رضای خد اگر بجوید کسی
بحرفی که سازند از دصد کتاب
ره عدل گیر آشکار و نهان
رضا مندی بنده خواهد بسی

اوپنیم در عطایای الهی از دانش پنجم

نگارم یکی با جسر ای عجیب
یکی سیدی بود عالی مقام
تقاعت گزین مرد نیکو خصال
بنزدیک پانی پت آن نیک مرد
به بسیاری خرج اهل و عیال
مقیم حرم توکل بدی
نکر دی بروں از در خانه پای
خدا هر چه دادی بدال ساختی
گذشتی برو فاقه با پی به پی
زفتی ز منز لگه خود بروں
بریں صورتش چند روزی گذشت
چو ماه محرم نمودار گشت
چنان تنگدل شد ز تنگی حال
چو روز دهم از محرم رسید
که در دولت شاه او رنگ زیب
زا ولاد اجماد خیر الا نام
ز تنگی روزی بسی تنگ حال
بسر بردی اوقات باریج و درد
کفیلش بدی قادر ذوالجلال
بنازد و نیم توکل بدی
نظر داشتی بر عطای خدای
بد رویو ز گیها نپس در اختی
ولی آن جو امر دفر خنده پی
ندادی ز کف نقد صبر سکون
بسازدی گذشت و بسوزی گذشت
ز عسرت هر و کار دشوار گشت
که شد ز ندگانی بجانش دیال
صبح عزای شهید الومید

سحر در غزا جامه بر تن درید
 ز بیطاعتی طاقش طاق شد
 ولی آن جگر خسته سینه ریش
 طول و مکدر نخلوت سحر
 بدش دختر خسرو جان پدر
 چو از شدت جوع بیتاب گشت
 بنالید و غلطید در پهلوش
 قضا را بچشمش بخاری رسید
 که از گوشه چادر نیک مرد
 بخاری که سی داد بوسی طعام
 پدر راز حالش خبردار کرد
 پدر چون نظر زیر چادر نمود
 دو چشمش بنفتاد بر چار قاپ
 بشکر عطایای یزدان پاک
 سپس خورد با جمله خویشان خویش
 بفر دای آن روز عشرت سحر
 مگر مورد لطف دادار گشت
 برنج سفید از عطای کریم
 ز گندم بسیارید بعد از برنج

ز چشم فلک اشک انجم چکید
 تخیل بر این مینو اشاق شد
 بتغزیت ماتم جد خویش
 تلاوت نمودی کلام خدای
 بدو شاد بودی روان پدر
 دلش در تمیدن چو سیاه گشت
 به پیچید بر خویش چو گیسویش
 بخاری چه ابر بهاری رسید
 برآمد ریاض امل تازه کرد
 چه بونیکه کردی معطر مشام
 ز بیداری بخت بیدار کرد
 عطای نهان آمده در نمود
 پلاوش معطر بمشک کلاب
 بمالید سیمای خود را بر خاک
 از ان خوان احسان یزدان خویش
 سحاب کرم سایه کردش بسر
 بروابر رحمت گهر بار گشت
 که در وزن بدینج آثار و نیم
 که بدینج آثار و نبی بسنج

از آن روز روزانه معمول گشت
چو این نادر افسانه افسانه گشت
ز خردان بگوش بزرگان رسید
تجیق و تنقیح این ماجرای
ز ستاده رفت و نقص نمود
چو برگشت و معروض سلطان نمود
بجرت فرومانده فرمانروای
بقدر کفایت که در کار بود
از آن پس که از شاه روزینه یافت
که روزینه مرد مقبول گشت
که ذکر لب خویش و بیگانه گشت
پس از چند روزی سلطان رسید
یکی را سرستاد فرمانروای
چشمش بدید آنچه بشنیده بود
ز اصل حقیقت که خود دیده بود
پس از برای رضای خدای
بادار رسید مقرر نمود
ز بخت غیب روزی نیافت

ادب ششم در دانش آموزان اسکندر از اسطوار دانش چیم

بوفتی که اسکندر رزم جوی
نورانی از سوط که استناد بود
با فر خودش چاره جوی نمود
بگفتن که ای دانش آموز من
مرا ندین سیر و چالشگری
بسی دشمن دوست آید به پیش
حکیم و قیاق رس غیبه کار
در گنج و دانش پرورش کشود
برای جهانگیری آورد روی
که کارش همه پند و ارشاد بود
بدو عرض انداز گویی نمود
کلامت چرخ دل افروز من
فتد کارها مشکل و سه سری
چه سازم بدان هر دو رفتار خویش
بعلم و عمل پیر آموزگار
سخنهای سنجیده القا نمود

تخت آنکه خود با مقدمه و زویش
 چو دل در خیال دگر بسته
 شود ناگزیر تو جنگ و ستیز
 ولی تا توان جنگ با کس مجوی
 لوی عدو چون کنی سیرنگوں
 در صلح برو می او برکشای
 تو بر حیر گیها مکن خیبرگی
 مباش ایمن از دشمن جاں خراش
 مشغول بر کثرت مرد کار
 توان رخسار دشمنی بند کرد
 نداری روا خواری دوستان
 دل مخلص را بدست آوری
 کرم کن که باغ دل دوستان
 مہمی کہ یابد بہ نہ می کشاد
 چو کاری توانی بتدبیر کرد
 گرفتار بتو حاجت تیغ تیز
 یکی آنکہ داری بر زمش تو غم
 دریں ہر دو حال از رہ آگہی
 ہر آن کس کہ بر جنگ عازم شود

مکن خاطر هیچ مخلوق ریش
 بشو رکشائی کمر بسته
 کشیدن بمیدان کیس تیغ تیز
 جو جستی رہ آشتی ہم پھوی
 اگر صلح جوید بحال زیوں
 بو ضعی کہ باید باصحاب رای
 کہ آن خیبرگی می برد چرگی
 بود گرچہ اندک تو غافل مباش
 بود گرچہ بسیار اندک شمار
 رنہ دانا بود دشمن انگیز مرد
 کز و خار زاری شود پوستان
 بحاجت روائی کنی یاوری
 زہم بشکفد چون گل بوستان
 درشتی در آن کار زاید فساد
 نشاید تجر یک شمیر کرد
 نباشد برون از دو حال آن تنیز
 دگر آنکہ اد بر تو آید بر زہم
 نباید کہ سر رشته از کف دہی
 برو حبلہ این شرط لازم شود

نخست آنکه بنود غرض جز بنیر
 رواں کردن سکه عدل و داد
 دوم یاوری غواستن از خدای
 باخلاص روپیش صاحب دلاں
 براد حسد اصدقه بی ریا
 سوم حرم چند آنکه امکان بود
 خبردار و جاسوس بارگمار
 کم و کیف حال و رجال عدوی
 چهارم بغوجی به چالش درآی
 دگر اتفاق اکابر بجوئے
 بود شرط پنجم نوید عطا
 که امید بخشایش خسروی
 سپاهى بامید سر میهد
 ششم شرط هر کس که باشد زین
 نیار دبر و تیغ خود از غلاف
 ندارد کسی علم پایان کار
 نیار دکی گفتن این حرف است
 اگر بادشاهی در آید محرب
 بحکم قضاگر شکست آیدش

تبصیفه مسلک حق نه غیر
 به برکندن پنج ظلم و فساد
 که باشد مددگار و مشکل کشای
 که یاری دهد بهمت مقتداں
 بیاری گرفتن سپاه دعا
 که متازم عقل انسان بود
 که باشند باراستی پنجه کار
 بطوری که داند کند جستجوی
 که باشد بدل با تو یک عزم و رای
 خصوص اقربای بدل خیرجوی
 باشکری با ایشا ر سنگیس بها
 کند مرد را پشت بهمت قوی
 سر خود پی مال و زر میهد
 نه جنگ و دشمن نبض نفیس
 نبض خود آنکس نجوید صاف
 بود غیب داں ذات پروردگار
 که فتح از که هست و هزیمت گرا
 نماید بذات خودش طعن و ضرب
 بداندیش او چیره دست آیدش

شکستی که از وی نگردد و برست
 بود نهفتن شرط ای ناجوی
 که آنرا که سالار لشکر کنی
 بدین وصف بایدش امتیاز
 نخستین شجاع قوی دل بود
 بند پیر و جرأت برآورده نام
 سپیدار فیروز نصرت رکاب
 در دهرها صولت نام او
 بود شرط هشتم که کارزار
 بجلد و کار نمایان او
 سخن با که خواهی در او صفات راند
 ولی خشک مدحش نباید نمود
 چو بینند مردم عطا های تو
 ز جود و شنای تو خوش دل شوند
 نه هم آنکه در عرصه کارزار
 بسا افتخندان دیرینه سال
 بدادند نقد طغر از دست
 ز شرط دهم گویم ای ناجوی
 مرود در تعاقب که گردند باز

کس آنرا نیارد و دگر چاره حبت
 بند پیر دشمن کشی کا نجوی
 کلاه سری زینت سر کنی
 بسر لشکری تا شود سرفراز
 در آداب پیکار کامل بود
 بردانگی شهره خاص و عام
 حاشمش کلید در فتح باب
 ز ندر برق دولت ز صمصام او
 کند گر کسی جرأتی آشکار
 ستایش کنی در جوشان او
 بسر حد تبلیغ باید رساند
 که باید بر آن خلعت در ز فرد
 بگوش آوردند آن شنای تو
 بحکم تو در آب و آتش روند
 موزر اندکی غفلت ای شهریار
 که گردند غفلت می در قبال
 بدل شد مگر فتح شاهان شکست
 که چون دشمن از جنگ برافتاد
 ترا کار کوتاه گردد دراز

بسا دیده ام تا گریزان سپاه
 دلیرانه برگشته کردند جنگ
 زدند و فکندند و کردند پست
 ز اسب و سلاح و ز مال و متاع
 از این فتح چون تقویت یافتند
 بفرجام بر عکس شد ماجرای
 اگر دیگری با تو جوید نبرد
 دلی تا توان فکر باید نمود
 اگر صلح صورت ندهد بدیهه ای
 شروطیکه من پیشتر گفتم
 بدان شرط باید رعایت نمود
 اگر عاجز آئی تو در کار او
 بسی دید بان و خبردارها
 گزر باو در بازهر سو به بند
 بیاید کنی شهر بند و حصار
 اگر خصم باشد ز تو صلحجوی
 لجاجت میر تا توانی بکار
 که دیدم بسی عاجز صلحجوی
 چو بینی که از دست ایشان مال

چو دیدند پایان ز در اقبال
 پیری رفتگان عرصه کردند تنگ
 پس از فتح دادند شکنج شکست
 گر انبار گشتند و شکنج متاع
 غنائ جانب خصم بر تافتند
 که مغلوب شد غالب بست رای
 ترا دفع او باید البسته کرد
 که با همه گر صلح گیر و وجود
 چو مردان بمیدان مردی در آئی
 گهر باسلک بیاں سفتم
 که گوی سعادت توانی ر بود
 که نبرد و نداری به پیکار او
 همی بر گماری به اخبارها
 که از دست دشمن نیایی گزند
 پر آذوقه و محکم و استوار
 تو هرگز طریق لجاجت میروی
 لجاجت کند مرد را خوار و زار
 ظفر یافت بر غالب تندهوی
 کشاید تر اعتقه های محال

که گنج مراد آوری زیر پای
نباشد ازین بهتر آموزگار
بکام تو گردد سپهر بلند
نشود نام تو شاه کشور کشائی

دو دست عطا و کرم برکشای
سخنهای که در پند بروم بکار
بدین نکته ها اگر شوی کار بند
سرزنا جدار اس کنی زیر پای

ادب هفتم در محاش سلطان غیاث الدین لوی از دانش مخم

چو در مالو اگشت فرمانروای
بسر حیطه خورشید سیمیا گرفت
بپا کرد من گامه افساط
چرخشی که هم جلوه نو عروس
گشود در گنج ایشار بود
چه ابری که ابر کف شهر پای
ز گوهر تخی ماند بطن صدف
شد از گنج ایشار شده کامیاب
دی چند فرصت غنیمت شمر
بدست ابراکین دولت نهاد
امین و بھی خواه آل خاندان
سرود سرور و طرب ساز کرد
غلب کرد سلطان عشرت طلبها

غیاث ابن محمود کشور کشای
بجای گرامی پدر جا گرفت
به بسط بساط بسیط نشاط
چو فارغ شد از جشن عام جلوس
تختیس همی که سلطان گشود
گهر بار شد ابرو گوهر نثار
جهان دار در یادل ابر کف
از ان پس که خلقی برون از حساب
بکار خود اندیشه در کار برد
ز نام نظام بلا دو عباد
که بودند فرمانبر و کاروان
در عیش بر روی خود باز کرد
ز هر جا سر و برگ عیش و طرب

ز اقام را مشگر و نغمه سنج
 مغنی و مطرب ز هر چار سوی
 حد اگان یک سلطنت اندرون
 بدی هر که از خاندان بزرگ
 منفسر محدث مورخ ادیب
 ندیده کس آنگونه دولتشرای
 دگر منشی و شاعر و خوشتولیس
 وکیل و وزیر و خداوند بار
 دگر ناظم و عامل و چکله دار
 دگر عارض و محسن و کو تو ال
 ز هر صنعت و حرفه از اوستاد
 بهر صنعتی اوستاد آمدند
 فن نیزه بازی و ناولک زنی
 دگر طبع افکنند بازار علم
 چه از عهدہ داران چه اصحاب فن
 ببازار شهر آنچه پیدا بدی
 امارات دولت که بودی برون
 بپا لصد کنیزان ترکی نژاد
 نبطنی که آئین دربار هست

بشکوی شه جمیع شد گنج گنج
 بدرگاه سلطان نهادند روی
 بنا کرد سلطان صافی درون
 شده نصب بر عهد های شترگ
 ندیم و مشیر و حکیم و طبیب
 ز نال جای مردان گرفتند جای
 هم افسانه خوان و جلسین انیس
 سپهدار و جاندار و دفتر نگار
 دگر عهدہ داران حصن و حصار
 دگر میر سامان و گنجور مال
 خواص حرم را دها نید یاد
 بل از اوستادان زیاد آمدند
 دگر اسپ تازی و صید افکنی
 دکاندار با از پرستار با
 درون محل جسمه بودند زن
 دران قصر دولت هبیب ابدی
 بدان نظم ترتیب داد اندرون
 سلاح و سلب های ترکانه داد
 صفت آراستی جانب دست راست

بدال توره پانصد کنیزان ننگ
 چو سلطان بدیوان گرفتگی قرار
 نمودی زن کیم وزشت روی
 ولی با چنین عیش و جشن دوام
 که نرد هوا و هوس باختی
 به اعیان دولت که بیرون بدند
 جهانباں بتاکید فربوده بود
 از آن آگهی بایدم ناگزیر
 دگر چو عرایض رسند از بلاد
 فرستند نزد فلاں در حرم
 نباشد که این کامرانی من
 ازین پاسبانی که دارم می
 ز من باز پرسند روز حساب
 بهفتاد زن که خواصاں بدند
 می بود حکم شه حق شناس
 که میخواند هر یک کلام خدای
 جهاندار بیدار صافی درو
 که از غیر حق چشم بر بسته بود
 ز اوقات طاعت خبر داشتی

بیاراست با ساز و ماں چنگ
 رده بستی بر دست چپ روز بار
 بدی اگر نگشتی بد و روبروی
 مه و سال و روز و شب صبح و شام
 بحر عیش و عشرت نپسداختی
 بفرمان حکم هما یوں بدند
 که در ملک من هر چه گیرد وجود
 ز درد و ز درماں ز سهل و عسبر
 ز حکام یا مردم نامسرا
 که سنجیده پاسخ بکاغذ برم
 بود مانع پاسبانی من
 اگر غفلت آید ز من یکدمی
 بدیوان محشر چه گویم جواب
 خوش الحان حفاظ قرآن بدند
 بهنگام تبدیل و خلع لباس
 و میدی برو بادعای بقای
 بدرجسته از بند نفس زبول
 بفرماں داور کمر بسته بود
 عبادات شب و دست ترواشتی

چو محکم پدارکان ایمان شاه
 که چون دور افتم ز راه صواب
 در آندم نباید که دم در کشند
 عبادات شب و دست زداشتی
 چو پاسی ز شب باز ماندی شتاب
 نماز نهجده بسوز و گداز
 بدرگاه حق دست برداشتی
 مراد خود از بارگاه خدای
 دگر بود فرمان فرمانروای
 که در عین هنگامه انبساط
 کفن یا بود هر چه مشل کفن
 در آن حال بر حسب فرمان شاه
 نظر چون بر آن جامه انداختی
 بعبادت از آن بزم برخاستی
 چو در گوشه رفتی بسوز و گداز
 چو مجرم کی یاسش بود از خلاص
 مصلاً که سلطان برو بر شدی

بفرمان بر آن بود فرمان شاه
 که وقت نماز آید و من بخواب
 بگیرند دست من و بر کشند
 که زود نفع بسیار برداشتی
 همانند از بیدار گشتی ز خواب
 نمودی ادا با هزاران نیاز
 سر عجز بر خاک بگذاشتی
 بدر پیوزده درخواستی چون گدای
 بخدمت گذاران طاعت گرای
 که مشغول باشم بعیش و نشاط
 به پیش می آید در آن مجلس
 شدی حاضر آن چیز در پیشگاه
 دل از عیش و عشرت پر داختی
 بخلوت دگر مجلس آراستی
 نشسته بصدعجز بر جانماز
 دهد تن بر زش ز بیم قصاص
 ز آب و چشم ترش تر شدی

ادب شتم در بزرگ ایشار آن بادشاه از دانش پنجم

نگارم ز ایشار آن شهر بایه
که هرگاه آن خسر و دوست گام
بر آورد نام از نشار درم
بامید ایشار آن بادشاه
دارباب حاجت یکی نامراد
پس از منج محنت که در راه دید
بر شیخ محمود لقمان رسید
چو دلی هم اورا بده زاد جای
در اینجا ز اعیان درگاه بود
بد و عرض بنمود احوال خویش
دگر گفت اورا که ای دست گیر
که نون ختم مرا هست ناکتخدا ای
بریدم از آن این ره و در دست
بد و شیخ لقمان بگفت ای عزیز
بگیر از من آن وجه و دل شاد کن
ترا کار دشوار آسان کنم
چو این حرف بشنید لب بر کشاد

که آمرزدش لطف پروردگار
روان کرد سر چشمه فیض عام
کجا تا کراں رفت صیت کرم
که دست عطایش بر آرزو چاه
زم ملی سوی مالوار و نهاده
چو در شادی آباد مند و رسید
که در دش تو اند بدر ماں رسید
بد و بود این کس کهن آشنای
ندیم شمع چرخ سرگاه بود
خبر کردش از تنگی حال خویش
درین تنگدستی مراد دست گیر
قریب بلوغ و منم بینوای
که آرم بکف مایه عقد بست
ز انجراح حاجت ندارم گریز
دل از بند امده آزاد کن
با صلاح دردتو در ماں کنم
که من بنده مغلس و نامراد

بامید فیض از در شهر یار
 نیارم عطای کسے در نگاه
 ولیکن ز لطف تو دارم امید
 که مارا بدرگاه سلطان بری
 بدو گفت آن مرد صافی نهاد
 که ذکر تو در حضرت شهر یار
 بود ذکر شخص از حسب یا نسب
 تواز هر دو تقریب شایان ذکر
 بگفتش که در خاطر نکته یاب
 بنزد تو خود را رسانیده ام
 چو این حرفها از زبانش شنف
 چو روز دیگر رو بدیوای نهاد
 چو بنهاد پایا بر در بارگاه
 که بر مردم بیسوا و گدای
 بدو گفت لقمان که ای دوستدار
 به ارشاد شیخ آن کس نامراد
 مرا این هر دو کس اندر آن بارگاد
 چو فرمانروا دے بیگانه دید
 ز لقمان پرسید که این مرد کیست

ز دھلی شدم وارد این دیار
 بود روی من سوی ایثار شاه
 تراض برآرد برآرم امید
 بمنزل رسانم بدین سبب
 که مارا درین کار مشکل فتاد
 کنم برچه اسلوب ای دوستدار
 یکی باید البته زین دو سبب
 یکی هم نداری کنم تاچه فکر
 بیندیش فکری که باشد صواب
 دل از فکرها و آریانیده ام
 خموشید لقمان و چیزی نگفت
 گرفتش بهراه وره بر کشاد
 بر انبار گندم فادش نگاه
 شدی قسمت از حکم فرمانروای
 ازین توده مشتی بگیر و بدا
 کفی برگرفت و بدا ماں نهاد
 رسیدند در حضرت پادشاه
 که گاهی چنین صورتی را نه دید
 درودش بدرگاه ما بهر صیت

ندیم نکورای نیکو نهاد
 که این مرد آواره رود گار
 ز جور خلک رنج بسیار دید
 که از فیض سلطان شود کامیاب
 ولی هم بد بخسرو حق پرست
 چو شنید احوال آل بینوای
 از آن پس به لقمان در روی غائب
 که ای شخص بسیار بد کرده
 به بنیم شایسته شان خویش
 ندیم نکو خود بد و خسرو کرد
 بفرمود سلطان که ای همنشین
 تو خود داد من ده در روی تمیز
 بگو تا چه آورده پیش آورد
 مقرر چنان شد بپایان کار
 که در روز آدینه بعد از نماز
 در آن روز سلطان بادین داد
 ز بالای منبر بفرمان شاه
 به انعام آل هدیه کم بها
 بمکین عطا کیه در نمود

ز نیک نهادی بد و عرض داد
 و درگاه فضل تو امیدوار
 بپایان زوای بد بخار رسید
 بتباد برین ذره هم آفتاب
 ندارد و بجز مشتی گندم بدست
 بسی شاو مان گشت فرمازدای
 بفرمود سلطان عالی جناب
 که اورا بنزد من آورد و
 که خود در قمتی نزد مهران خویش
 نبوده است شایان این رتبه زد
 گراور انبودی مقامی چنین
 که در نفس خود بدیده باشد عزیز
 به پیشم رده آورد خویش آورد
 میال ندیم و شهنشاه
 مسجد و ده هدیه بان نیاز
 بتعمیل فرماں بد و حکم داد
 فرو رخت گندم بد اماں شاه
 گرانبار کردش بنگین عطا
 بد رتین و امنش پرمود

بچشم مهنرین اگر نگری
که با آن چنان قدر و مقدور خویش
بخلق چنین زندگی کرده اند
با خلاق پیشینیاں پی بری
دل کس بنحوت نکرده اند ریش
دل عالمی در کف آورده اند

ادب نهم در تریب و ادب و غیره از عطاء الله

بروز سواری و دربار عام
بافسزایش پایه اعتبار
بر اولاد خود یا بار باب جاه
شده شکرین لب بشکر خدای
بشکرانه لطف پروردگار
گداز ابراهیم بنان غلجی نژاد
بهر کس که سلطان شدی مکرلام
بد و لطف کردی درم صد هزار
چنانچه چون بر فکندی نگاه
شگفتی چو گل طبع فرمانروای
که جاری شدی بر لب شهریار
پنجه در هم می کرد شاد

ادب هم در رعایت و تقوی سلطان مغفور از دانش نجم

یکی طرفه بمعون چون کیمیا
در آن رفت اجزائی نا در بکار
به پیش می آورده کردند عرض
شد از فکر بسیار و صرف کثیر
بفرمود تا جمله اجزای آن
چو یک جزو اجزای آن جز بود
مرکب شد از بهر فرسوزا
درم صرف شد اندراں صد هزار
که صلاح جسم آدمی راست فرض
پیولای این نسخه صورت پذیر
بخوانند در خد متش حاضران
همی نام آن را که سلطان شنود

در اصلاح عالم نیاید بکار
در آتش اگر افکنم خوش بود
که بردین مردم رساند گزند
کسی را عنایت کنش از کرم
ز سر منزل دانش افتاده در
نیارم بکاری دگر بردنش

بفرمود که این داروی نابکار
مگر در خور طبع آتش بود
مر این دم بساید با تش فکند
یکی گفت که ای خسرو محترم
بفرمود سلطان که ای بی شعور
ندایم بر خود را خور و تش

ادیان دهم در مباحثه و فنادان بر خود غلط مغرور از دانش نجم

خودی دوست دشمن خود ستای
بصهبای پندار پیوده مست
هنال سر بوستان رسول
که سرتاج ارباب ایمان بده است
که بوده است شاهنشاه جم کلاه
که نازد بران سفلای ادب
بهم بحث باد اشتند و نزاع
ز قدیة طاهر احمد
مرا هست نام و نشان بزرگ
شفاعت به پیمان جدم است
که از دوده احمد و حیدرم

دو نادان بر خود غلط خود نمای
عنان خرد داده هر یک ز دست
یکی بود از خاندان رسول
ز اولاد قدسی زردان بده است
دگر بود از نسل تیمور شاه
بدعوی بی سود فخر نسب
ز هم گفته علم و ادب را و داع
یکی فخر کردی که من سیدم
که دارد چو من خاندان بزرگ
که لولاک در شان جدم است
گزشت از فلک پای بر نرم

دگر گفتی از غایت ابله
 خدیو جهانگیر تیمور شاه
 چه هند و چه روم و چه ایران
 دگر ملک هانآ ورم در شمار
 گرفت آل شهنشاه بیدار بخت
 چو کردند آن تخت بار اشمار
 ملوک جهان بندگانش بدند
 پس از وی در اولاد آل بادشاه
 کسانیکه سیر سیر کرده اند
 کسی را نسجند هم سنگ او
 ز عالم برفتند شاهان بسی
 منم یادگار تبار بزرگ
 که جوید ز من برتری بر زمین
 چو آن برزه لافان پهلو ده چای
 ز پیوده گفته را بالا و پست
 ز پیوده گوی ستوده آیدند
 که آن مرد پیر خردمند بود
 برو هر کی دعوی خویش گفت
 چو پیر جهان دیده نکته یاب

که هست انتسابم بشاهنشاهی
 شهنشاه جم جاه انجم سپاه
 چه مصر و چه قیاق تاج چین
 که باشد بتایبخ تفصیل دار
 ز بسیار فرماندهاں تلج و تخت
 ز روی شمار آمده بست و چار
 زین بوس بر آستانش بدند
 جهانداوری ماند تا ذرگاه
 بتاریخ شاهان نظر کرده اند
 نگیرند شاهای هم اورنگ او
 بنیاد در اسلام چو او کسی
 نیایم بود شهریار بزرگ
 چه قیصر چه خاقان چه قفقوز چین
 سخن پروران نکو هیده رای
 یکی هم از آن هر دو لب لبست
 بر مردانش پروه آمدند
 سخن سنخ و گنجینه پند بود
 چه دعوی که با اهل بی بود جفت
 شنید این دو دعوی دور از صواب

بخندید و فرمود من زانه مرد
 که ای بخیر و مردم تیره رای
 شما هر دو از عقل بیگانه اید
 بکفت نقد مطلب نیاورده اید
 بسید بگفت ای سپا و تناب
 طریق کرامی سپاری بگوی
 علی و تنو بی است گرام دباب
 به جد تو بوده است سنجی ستری
 بذات تو فضل و هنر بایست
 چون بود کسالی ترا در وجود
 پدر عالمی را نظر باز کرد
 پدر عالمی را بصیرت فرود
 ولای تو فرض است بر مومنان
 ثوابی نباشد ترا در بدل
 اگر از تو پرسد رسالت تاب
 که ای بخیر و دنگ اولاد من
 تو از مسلک من بروی تا ختی
 ننگدی به پشت خود اطوار من
 چه داری جواب نبی و علی

در دانش و معرفت باز کرد
 ره راست گم کرده بی رهنمای
 که بر شمع تصویر پروانه اید
 ره گنج مقصود گم کرده اید
 سوال مراده بدانش جواب
 ز فضل بزرگان چه داری بگوی
 ترا چیست حاصل زان انتساب
 بود منصب ذات تو خود سری
 کمال بزرگان چه کار آیدت
 ترا از کمال بزرگان چه سود
 نیار و بسر چشم خود باز کرد
 پسر دیده خود نیارد کشود
 ترا زین چه حاصل بگوی فلاں
 برد حاصلش عامل آن عمل
 سوالی کند گرز تو بوزناسب
 بر خیم چو آئی فرایاد من
 لوی بنیاد است بر افراختی
 ز رفعت دو گامی بر فستار من
 نیاید ز تو پاسخی بخیلی

مگر آنکه در عرصه داوری
 سپس پیر دانشور با تمیز
 گرفتیم که خود بوده بادشاه
 چو امروز بر تارکت تلج نیست
 نزیب بود بر تو نام شاهی
 نه لایق که گویی منم بادشاه
 ز تخم کیو مرث تا شهر یاب
 نزیب در این همه فخر و ناز
 کجاست تیمور و شاهنشاهی
 کمالی که آخر زوالش بود
 اگر خواهش سروری در دل است
 علم برکش و چتر بر سر بزن
 بکش زیر را ادا هم باد پای
 بکشو رکشای کمر چست بند
 کسانیکه بچو هرا فتاده اند
 بنازند بر فضل آبای خویش
 ز راه ادب دور افتاده اند
 ندرند جز خسر در بار خویش
 نرشد اگر تیغ تو در مصاف

ز روی بزرگان خجالت بری
 بشهرزاده رو کرد و گفت ای عزیز
 ز روی بر سرست خسر دانی کلاه
 بدست تو سر رشته باج نیست
 که بر خود نمی از ره ابلهی
 که امروز محرومی از تلج و گاه
 بسا کس که نارد کسی در شمار
 که کوته شد آن داستان دراز
 کسی را نباشد بدان آگاهی
 نه جای بچشم کمالش بود
 که از دل بر آوردنش مشکل است
 بکفت تیغ الماس گون قن
 بزن چوب بر کوس نصرت ای
 باهنگ شاهان بعزم بلند
 ز مادر به بیداشی زاده اند
 نیابند بر آسمان جای خویش
 غنا در کف رهبران داده اند
 از آن گرم دارند باز از خویش
 کمش تیغ تیز زبان از غلاف

خود از انبیا بیش کم صد هزار
 که البته فرزند و زن داشتند
 از آن خاندان با هزاران هزار
 کسی را نداند کسی زینهار
 گزشتند ازین دارنا پایدار
 گزشتند و اولاد بگذاشتند
 پراکنده با سفند در روزگار
 که اینکس بود از کد امی تبار
 گز و نیست آگه کسی در جهان

ادب دهم در ننگی این عالم نیزنگ از دانش نخبم

جهان دیده مردی سفر کرده
 بهی که نقل بصیرت فزای
 بحکم ضرورت که پیش آمد
 بکشتی نشستم در رود گنگ
 بکشتی من چندی جاشو بدند
 در آن جاشو آن نوجوانی بده است
 بکار خودش گرم و چالاک بود
 از آن هر کی حرمش می نمود
 پرسید از مهتر جاشو آن
 بگفتا که هم پیشه و قوم ما است
 بگفتم که در حالت همی
 بگفتا که از نسل شاهان بود
 به نیزنگ عالم نظر کرده
 بعیرت جهانین مردم کشای
 بروں من نزدنگاه خویش آمدم
 روان گشت کشتی سوی ملکبانگ
 بگو خدمت و هم نگو بدند
 بتاب دلتوان پهلوانی بده است
 جوانی جوان مرد و بیباک بود
 عزیز دل و جان آن قوم بود
 چرا میکنی حرمت این جوان
 بدین کس مراد بط و پیوند ما است
 چرا میبدهی بر خودش بتری
 ز خشم حکومت پناهاں بود

نیاگان او پارسد و فرهی	به بنگا که کردند فرماندهی
چو بربیک روش نیست و در سپهر	سعادت ازاں دوده پیرید مهر
کسی را که اخترنه یاور بود	ز امر و ز فرداش بدتر بود
بتدریج نوبت بدینجا رسید	که امروز دیدی بحیثمان دید
ز شاهسی و سرداری و مهتری	کشیده است کارش بجا شوگری
ازین قصه معلوم شد اصل حال	که اصلی ندارد نسب جز خیال
ندانند مردم پس از خند لشت	که از اصل نرمست یا از درشت
بود خاندان تا به سال و کمال	بزرگی آن دوده ماند بحال
ازاں پس کز و دانش و مال رفت	نخوست خرامید و اقبال رفت

ادب سیزدهم در ترک غفلت از دانش پنجم

دیر مدت عمر شصت سال	بسی دیده ام از کمال و زوال
که بسیار سامان پریشان شد است	پریشان بسیار سامان شده است
ز لست و بلند و عروج و نزول	ز اوج و حضیف و زرد و قبول
ز پیش نگاهم ازین پهن دشت	سوار و پیاده بسی برگزشت
بسی دوستان و عزیزان من	گذشتند از پیش حشمان من
ولی اندرین عرصه دارو گیر	نباشد مرا چشم عبرت پذیر
اگر چشم عبرت کشاید کسی	ز نادیدنیها نه بیند بسی

ادب حاکم در الم عارفان از دانش پنجم

برسم هدایت بکاغذ بر م
نگردد دل شاں چنان در موند
تو گویی در دبر تن زنده پوست
که پوشیدنی راز کرد آشکار
ز اهل عمایم ز اصحاب دلق
بفتوای شرع خدا میزدند
بر آں ضرب با اعتنائی نکرد
بحال بدو نیک ناظر به است
که جاداشتند در آں تیره جائی
بنیگند شبلی بر آں حق پرست
کشید آه سرد از دل پر ز درد
بجرت فرو رفت مرد خدای
سبب را بمن گوی بر کنده پوست
دل در دمنده نیا مدد درد
کشیدی ز دل آه سردی چرا
بگفتش که ای مرد با عقل و هوش
نباشد که از حرف فرزانان

من از عارفان نکته آ در م
زیبیکانه یا بسد اگر صد گزند
که از خرد و ضربت دست دست
چو رفت این منصور بالای دار
بخشش گهش گردید خلق
زهر سوخت و سنگها میزدند
ولی بر سر دار بیدار مرد
در آں جمع شبلی که حاضر به است
به تبعیت بندگان خدای
گلی تازه را که بودش بدست
بر آں ضرب گل آں بخادیده مرد
ازین بواجب حال عبرت فری
بگفتش که ای محرم راز دوست
بداں سنگها ای جگر دار مرد
بقراب گم نامه کردی چو را
چو این حرف شبلی زبانش بگوش
گزند من از سنگ دیوانه با

دل آزار حرفی بگو شتم زد دست
کسی را که در باطنم راه نیست
ننالم اگر سنگسارم کنند
هر آنکس که دانای عالم بود
بحسب فی دلم را بدر دآورد
بنای سرورم بگرد آورد
برو آرد دمنغ جانم ز پوست
ز نقص و کمال من آگاه نیست
ز نجم اگر سر بدرم کنند
شناسای نقص و کمال بود
بنای سرورم بگرد آورد

ادب پانزدهم در یقانی دستان یا کار از دانش پنجم

زمانی که بی غم بسر بردی
بنا که ز نیسنگی کار چرخ
دگر گونه شد صورت حال من
چو کجادی چرخ رقرار دوست
بنا سازی روزگار ز بول
در آن چند روزی که بودم در آن
یکی آنکه تقدیرت نماید
خرد اگر گفتم بیاری خویش
بتد پیر من شد خرد کار بند
ره راست پیش نظر داشتم
که با وصف چندین طریق گزین
ز صد بر یکی هستم نکردم عمل
نگشته پیرا من من غصه
که بر یک روش نیست رقاد چرخ
نماند آنچه بدین روی بال من
ایسری آزادگان کار دوست
بنا که قدام بندگان در دوان
و و امر بزرگ آزمودم در آن
دگر گون نگردد بست بدو رای
بحسبم از در تنگاری خویش
همی باشد اسباب رستن ز بند
ولی یک دو گامی نبرد داشتم
ز منکر متین و زرای ازین
بحکم قضا کس نیارد خلل

ز دم اندراں جابسی دست پای
 ولی فکر من ره بجای نبرد
 بدریافت این حال دریافتم
 قضاگر نباشد بد و سازگار
 اگر بجنب سردور بود هوشمند
 کنون امر دیگر نگارش کنم
 که وقتیکه بودم زندان ایبر
 اجبای اشتقاق فرمای من
 در آن فرصت بیغنی های من
 ز روی ریالات یاری زدی
 چونیسروندی ند در بال من
 اداں جمله احباب گر یکد کس
 پی دیدم آمد و دید رفت
 بر اخلاص او اعتمادم بودی
 یکی زان دوسه بندگان خدای
 که دعوی اخلاص من داشتی
 بفرجام دیدم خلافت مراد
 نیامد از آن کس مددگاریم
 درین چار گلزار بنی آبروی

که پیروں بر آرم اداں بند پای
 بصحرای ناکامیسم ره پیرد
 که بوده است تفصال بدریافتم
 نباید ز تدبیرها بهیچکار
 کسی سر نیار دبروں زین کند
 دگر سرگزشتی گزارش کنم
 نبودى مرا خبر خدا دتگیر
 چوپروانه بر شمع شیدای من
 جلیسان بزم طربزای من
 دم الفت و دوستداری زدی
 نگشتند پرسان احوال من
 که بودش به بهبود من دترس
 ز احوال من باز پرسید و رفت
 امید حصول مرادم بودی
 همی بود با من کهن آشنای
 مگر سیرت اهر من داشتی
 نهال امیدم بر عکس داد
 نکرد اتفاتی بغض خواریم
 نیابم ز مهر و وفازنگ دبوئی

کسی را بسر شور اخلاص نیست کسی را بدل نور اخلاص نیست
 چهاں مسکن دیو مردم شده است کز و مردم و مردنی گم شده است
 بهمت مشکل که پیش آید است کسی عقدۀ کار نکشاید است
 راکن بلطف خدا کار خویش که جز وی نیابانی مدد کار خویش

ادب نرزد هم در ثمرات همت از دانش پنجم

ملک زاده از تبار بزرگ همی رای جست از حکیمی سترگ
 که ای دانش آموز حکمت مآب ز بابت کلید در فتح باب
 در انم کز اندیشه و رای خویش به صدر سعادت کم جای خویش
 بمال و منال و بجاه و جلال بملک و سپاه و بفضل و کمال
 میسر شود پایۀ برترم ز امثال خود گوی سبقت برم
 بود فیض عام تو ابر بهار که بار د بگلزار و هم خارزار
 کشی گوهر رای در گوش من گر انبار منت کنی دوش من
 که آید غنان مرادم بکف رسید تیر تدبیر من بر هد ف
 حکم این سخن چون از گوش کرد در حکمتش گوهر گوش کرد
 که امی مرد بیدار بیدار بخت ز تخم شہاں و ارث تاج و تخت
 گر این دو دچ پیچیدہ اندر سرت که چتر شہی بر زنی بر سرت
 ز دانش کم نمک نشین که بر پشت یکر اس همت نشین
 چه ملک و چه مال و چه قدر و چه جا چه علم و چه فضل و چه تاج و چه گاه

اگر شاه دگر مرد درویش یافت	پیامردی همت خویش یافت
سکندر که او همت کشور گرفت	بهازاکراں تا کراں بر گرفت
چو همت به تنجیر عالم به بست	در آورد نقد سعادت بدست
کسی گر همت بکار و بخت	ببار سعادت شود بار و ر
اگر جفت همت کنی رای خویش	هنی بر سر سرور اں پای خویش
کسی را که همت کند رهبری	کند بخت اقبال فرمانبری
کسی را که گنج سعادت دهند	تختیں بکف نقد همت دهند
گدایان همت بدولت رسند	سیفهاں بهمت بجکت رسند
سعادت که وابسته همت است	به بی همتاں کی در آید بدست
چو دامان همت بدست آوری	کند بخت و اختر ترا یاوری
کسی را که یاری کنند این دویار	فقد بخت و اختر بدو سازگار
کسا نرا بود نسبتی با کساں	نباشند جنس کساں ناکساں

ہفتدہم ذکر انقلاب بعضی از خاندان بنگالہ از دانش چم

ز تارنج بنگالہ آرم ہے	خوش افسانہ بر نگارم ہے
کہ چون شمس دین از جہاں رخت برد	بخردی بملک عدم رہ سپرد
کہ از تخم شمس دین بزرگ	بدو ہم از دجالشین بزرگ
بدی کنس نامی یکی چاکر کش	زمیندار ہند دی فرمانبر کش
اگی صولت شیر نر داشتی	چو روبہ گی مکر برداشتی

گهی صورت شیر غراں بُدی
 بزور و بزور آں نکو هیدر ای
 چو کرد اختر طالعش یاوری
 به عهد خود آں کافر پر عناد
 ز مسلم به دل کینه هاداشتی
 پس از مرگ آں هندیو نیزه را
 تبر بیت قطب دور زماں
 چو اور اسعادت بُد اندر نهاد
 مسلمان شد آں مرد نیکو مال
 چو از دور او دوره بادر گذشت
 پس از وی پسر جای او گرفت
 شه بنجر د احمدش نام بود
 سر و کار بودش معشوقی نمی
 چو سلطان به پیوشی از داد رفت
 چو دیدند ارکان فرصت طلب
 بهر سر سر سوری او فتاد
 غلامی سیاه کار و گم کرده راه
 بدرگاه شه آید و داشتی
 چو صیاد هر دم بدی در کیس

گهی شکل روبه گریزاں بُدی
 ز فرمانبری گشت فرمانروای
 بر آمد به تخت چاں داوری
 در جور بر روی مردم کشاد
 برو ظلم بی حد و ادا شتی
 حد و پورا و گشت فرمانروای
 که او قطب عالم بدی بیگماں
 نکو هیده کیش پدر ترک داد
 بدل گشت نامش بنام جلال
 بفرجام ازین تنگنا در گذشت
 که بر تخت فرماندهی جا گرفت
 مدتش می عیش در جام بود
 نه کاری به اُردی نه پروازدی
 بر دم بسی جور و بیداد رفت
 ز سلطان چنان غفلت روز و شب
 که هر کس بعنک سری او فتاد
 که ناصر بُدی نام آں روسیاه
 بدل تخت و تاج آرزو داشتی
 که بُردش به بشیر کیس

بوتقته که ششمست مدهوش بود
 بنجر جدا کرد از تن سسرش
 از آن خاندان هر که بوده است مرد
 پس آن بنده دودمان شاهی
 چو دو ماه بگذشت ازین گزشت
 نیاورد تاب تحمل دگر
 بزرگان دوست پی انتقام
 چو آن تابکار تبه روزگار
 در آن دوده از دست آن تیره
 که بر تخت شاهی هند پای خویش
 از اکیں دولت ز روی وفاق
 که بی بر شد آن خسروانی دخت
 مگر آنکس از تخم شاهان بود
 خصوص از سلاطین پیشین بنگ
 پی جستن وارث تخت و تاج
 براه طلب گرم بشتافتند
 که در روستائی در افتاده زان
 بیاری اقبال و تائید بخت
 بسی سال فرماندهی کرد و رفت

بسر اندر شش باده در جوش بود
 سپرد آن سیه رو بخاک اندر ش
 غلامش ته تیغ بیداد کرد
 برآمد بر او رنگ فرماندهی
 بر دآب شمشیر از سر گذشت
 به بستند مردم بکینش کمر
 کشیدند شمشیر کیس از نیام
 بپاداشش کرد ارشد همکنار
 نبوده است کس ارث تاج و تخت
 زند تکیه بر جای آبای خویش
 نمودند باهمدگر اتفاق
 یکی را بپایند نشانند به تخت
 ز انبای کشور سپاهان بود
 کند نو کهن رسم و آیین بنگ
 که بزمام او سکه یابد رواج
 در آخر ز ناصر خبر یافتند
 نمودی بسر عمر ناپایدار
 بر رسم نیاگان برآمد به تخت
 دمی چند گوی بر آورد و رفت

پس از وی در اولاد آن بادشاه
 چو امروز جویند جویندگان
 از آن خسروان از آن خسروی
 از آن دودمان بزرگ شهری
 اگر مانده باشد کسی فی مثل
 بکار خیزی در افتاده است
 همین حاصل این حکایت بود
 که داننده تابساند بجای
 شناسنده هر کسی تا که هست
 چه مردم شناسا ز دنیا برفت
 نیارو کسی باز نامش بیا د
 خطاب شهری ماند تا دیرگاه
 ره خوش پویند پویندگان
 و زان شوکت و حشمت دنیوی
 که بوده است با فرماندهی
 ندارم که دارد چه شغل و عمل
 که بر خود در فضل بگشاده است
 بدانند که آنرا درایت بود
 ای می باز داند ز شاه و گدای
 بیاد آورد آن شناسا که هست
 شناسایش با شناسا برفت
 تو گوئی که او خود ز مادر زاده

ادب بیچیدم در حرمان مقصود از دانش پنجم

کنم نقل فخر زمان خسر از
 که پیرانه سر پیر دانش نهاد
 که از دست یاری خود یاری دل
 کند مرکب سرکش نفس پی
 ولی رهبر کاملی ناگزیر
 بجویائی آچینان ره نمای
 کشایم در گنج پنهان راز
 در اندیشه علم باطن فتاد
 بروں آرد از کنده آب و گل
 نماید مقامات توحید ط
 درین ره بر هر و شود دستگیر
 بیاد در شرط تقص بجای

بهماں پیشوا نجم کبریٰ بنام
 پی رہنمائی خلق خدا کے
 کمالات اور از مردم شنید
 رسانید در خدمتش خویش را
 بدر دلدل فخر پے برد شیخ
 برای قیامش پی چند گاه
 کہ از وی دہد کار خود را نظام
 بقبولہ سپر مبارک وجود
 بتصفیہ قلب ظلماتش
 کہ از زنگہا سادہ گردانندش
 ہی بردل آں نکو بیداری
 بسر آندش چند روزی براں
 بروزی سیہ با سری پر ز باد
 دو کس دیدن آں پیر دانش متاع
 دی اندراں جا یگہ ایستاد
 بفہمش نیامد از اں گفتگوی
 کہ خود اندراں دانش دلکشائی
 پس از غور بسیار و فکر دراز
 کہ از عقل و نقل آنچه در سینہ بود

کہ آنروز ز خوارزم بودش مقام
 لصد رہدایت ہی داشت جای
 رہ دور در اشتیاقش برید
 پی نوش نزد در جگر نیش را
 بد و خدمت و لک بسیر دشیخ
 اوقات پی دوداد در خالفتاہ
 مگر کار خود را دہد انتظام
 ز ماینکہ پہلو بدل می نمود
 کہ بر تابدا نوار انسانیش
 غبار تعین بر افشانندش
 بفرصت رساندی نزار گشت پائی
 کہ بودی بخدمت چو خدمتگراں
 بآموز گاہی گزارش فناد
 کہ بودند با ہم بہ بحث و نزاع
 بتقریر آں ہر دو کس گوش داد
 از اں رومالی بدوداد روی
 کتابی از بود و دانش فزائی
 برو کشف شد این معمای راز
 مگر سینہ از علم گنجینہ بود

چو آگہ بد از درد آنمرد شیخ
 پس از آگہی فخر ازین سادگی
 کہ نفس زبانش بر و چیرہ گشت
 چو اورا نبود این سعادت بہ نخت
 گمانش کہ علم مشیخت مآب
 ز تبلیس ابلیس پر مکر و کیس
 کہ بالفرض موجود باشد اگر
 بحکم موانع کہ آید بہ پیشش
 نگردد م ز فیضان آن بہرہ یاب
 دہم جان شیریں ز قرط ملال
 بامید مہوم علم بطون
 براہی کہ مچہول باشد بحال
 غرض آن گرفتار او ہام خویش
 ز ہنگامہ آرائی نفس دوس
 چنان عالم ذوفنون پختہ رای
 چو اینگونہ حالی بدو دست داد
 چو نادان غلامان بی پاس
 ارادت کہ بامر شد دستگیر
 نبودش بشیخ آچنان اعتقاد

چو حرف غلط محو میکرد شیخ
 بزندان درآمد ز آزادی
 چنان روز روشن بر دیرہ گشت
 ز دار سلامت بروں برد رخت
 مبادا کہ ظنی بود در حساب
 دگر آں گماں شد بدل بالیقین
 بنحاج مرا این علم خاص بشر
 نبایم از اں علم گر کام خویش
 ز چشم دلم بر نخیزد حجاب
 کہ از من رود دانش شہت سیال
 شود از دلم محو پیش فنون
 قدم کے ہند ساکت غورہ سال
 کہ چون خود ندیدی در ایام خویش
 کہ بروی و مادہ میدی فسوں
 رہ رفتنی کردہ گم زیر پای
 گست از دلش رشتہ اعتقاد
 شد از خاتقا ہش برون بخر
 بود بہر مستر شد اں ناگزیر
 چنان بد میدی بعالم مہباد

ز گم گشتن آن فنون زبوں
 بو حشت سوئی خانه خود شافت
 همانا که بر صدر جاه و جلال
 خیالش که چو آن کمال رود
 مرا این پوچ اندیشه ناصواب
 دگر راوی بر نگار داهی
 که روزی از دفر کرد این سوال
 اگر سالک این طریق صواب
 بفرما که در مدت چند روز
 جوابش بفرمود شیخ اجل
 که آن حال گفتن نیارد کسی
 ولی باز گویم ترادر جواب
 چهل سال باید تنگاپو نمود
 چو علامه از شیخ پاسخ شنود
 که مقدار این مدت دیر باز
 که تا آن زمان صبر نتوان نمود
 بفرمود شیخ عظیم المثال
 سپس گفت ازین هم کمتر زمان
 مگر در زمان نفس برزدن

که گرد و تپیه خودی رهنمون
 ز گنجینه سرمدی رتافت
 زدی تنگه از وجه فضل و کمال
 بدو جمله جاه و حبلالم رود
 بنا کام راند از دیر آبخواب
 مرا این نقل را برگزیده ای
 مگر پریشانند به اوج کمال
 کند دانش معنوی کتاب
 بروتابد آن نیسر جان فروز
 سپست صهبای فیض ازل
 که آگاهی از وی ندارد کسی
 که دوری این ندارد حساب
 که سالک در آن منزل آید فرو
 دگر بار از وی گذارش نمود
 زمان طویل است عهد دراز
 توانی که بر کمتر آری فرود
 فرود آرمش برده و دور سال
 رسی تا بمقصود خود بیگس
 توانی بعرضش برین پرزدن

نویدی چنین آمدش چون بگوش
 چو آمد بخود فاضل سست بای
 مرا تا بمقصد کنی رهبر
 چو بشنید عرض طلبگار مرد
 ترا اگر بدل باشد این آرزوی
 مشرف بقرب الهی شوی
 همه تن دمی تن بعنصر مان من
 برود در فلاں خانه میفروش
 چو این حرف در گوش او کرد جای
 ز خود رفت علامه روزگار
 ز راه خطاره بمبندل نبرد
 سگالش گرفت از تباہی ای
 کشم گر سبوی پر از می بدوش
 چو بینند از من چنین ناسزای
 دل هر که روشن شد از نور عقل
 که منشأ بود هر دور احسب جاه
 کجا جمع آید خودی با خدای
 بنود آن سعادت بتقدیر مرد
 کسی را که توفیق نبود در ضیق

بشادی شد از بهوش آفردهوش
 بعرضش رسانید که ای همبای
 بدال جای ما را ازین رهبری
 خداوند ارشاد ارشاد کرد
 که در پیری آری تو آبی بجوی
 ز خاصان درگاه شاهی شوی
 بروں نادری سر ز پیمان من
 سبوی پر از می بیا در بدوش
 کزین نغمه گوشش نبود آشنای
 تو گوئی برآمد ز جانش دمار
 که نفس خطاکارش از راه برد
 که این کار از من نباشد کجای
 نهم پا بروں از در میفروش
 چگویند بیکانه و آشنای
 بداند همین حاصل هر دو نقل
 بیک جانشود منتی هر دورا
 ز خود بگذری تا رسی تا خدای
 از آن صحبت شیخ سودی نکرد
 چه حاصل زیاری پیر طریق

چه کار آیدش دانش چند و چون
 بنیاید بکار کسی علم و رای
 تا سفت بود کار دیوانه مرد
 گذشتند ازین کهنه کلخ و دور
 نشانی بگیتی پدیدار نیست
 بنا کام رفتند ازین خاکنای

چو از ره برد غول نفس زبوں
 اگر یاورش نیست فضل خدای
 بجرمان مقصود نرسد زانه مرد
 که چون خسر رازی بے نامو
 کس از نام آنها خبر دار نیست
 بے از بزرگان با علم و رای

ادب و دهم در فوائد بنای باقیات صالحات از دانش نجم

عطا کن بقدر عطای خدای
 بر انداز ده داد حق در دای
 نیز تا بدش زور بازوی خلق
 ترا هم نصیبی از او داده اند
 دل آزرده را دل آری بدست
 بدفع بلای تو گردد دراز
 که باشد به تیغ بلا با سپر
 مثالی مناسب بیارم کنون
 برو بود نجات همایون شفیق
 بصحرا بسا کرد هماں سرای
 فرود آمدی اندر اں جاگاه

بباید که بر بنده های خدای
 بقدر توان بار بر سر نهی
 بروں باشد از حد نیروی خلق
 ازین خوان نعمت که نهاده اند
 بد اں مایه قدرت که داری بدست
 مگر دست آں بنده پر نیاز
 تو باشی ز حال دعا بنمید
 بتذکار نصیحتی نگارم کنون
 عزیزیکه توفیق بودش رفیق
 با سایش بسندگان خدای
 هر آنکس که ز اں سوی فتادی برآ

یکی از بزرگان روشن دروں
 پس از مشتق این سپنجی سرای
 بدو گفت آن پیر روشن گهر
 بگفتش چه گویم از آن ماجرای
 مگر در بیابان بر راه خدای
 کز آن ره رود هر که از ره دای
 قضا را یکی روز در گرم گاه
 پناهی گرفت اندر آنجا دے
 چو آن سود صاحب دل از پنج راه
 که بر بانی این زبانی خدای
 دعایش که از روی اخلاص بود
 بیا مرز دم لطف آمرزگار
 که راز دروں باز دادی پُر
 بخواب آمدش بانی آن بنای
 که با من بگو سرگذشت سفر
 که میداشتم بند محنت بپای
 رباطی، می کرده بودم بنای
 بیاساید آنجا زیر و جواں
 فرو هیبه مردی در آمدن راه
 که آساید از خستگی نماندے
 دعا کرد در بارگاه اله
 در رحمت خویش برکشای
 خدای که میش اجابت نمود
 ز بند بلا ساختم رستگار

باب بستم در استغاثی ارباب کمال کو چکدلی مرا

از دانش پیم

چراغ شبستان روشن شدلی
 مدح امیر امیران همد
 که پور اسد خاں بد آن نامدار
 سخند ان خوش فکر ناصر علی
 گرامنایه دستور سلطان هند
 ز سلطان خطابش بده ذوالفقار

سرایده بنجیده ابیات چند
 به پیش وزیر اکس هنرمایه مرد
 چو شعر تختیں بگوش آمدش
 بفرمود فرماں بفرماں گذار
 بناصر علی گفت که ای نکته ور
 کستم ار بگوش این در شاهوار
 چو آل مایه نبود مراد رباط
 ز خواندن ازاں باز دارم ترا
 چو این حرف دستور سلطان
 بر آشفست و نگرفته سنگین رش
 چو برگشت برجای خود را دمرد
 بیار اں ز درد دل خویش گفت
 که سودی نداد این گهر سفتنم
 بفکر غن خون دل خوردنم
 صله گزندی به تسکین من
 شنودی مگر جمله اشعار من
 که از قدر داناں آفرینی برم
 غریزی زوالتبگان وزیر
 بر آمد ازاں خانه و پاکشاد

بمضمون چیست و بفکر ملبند
 برفت و شنا خواندن آغاز کرد
 خم قدر دانی بجوش آمدش
 که بخشنند او را درم صد هزار
 نیارم شنیدن ازین بیشتر
 بهر بیت بخشم درم صد هزار
 نیارم شنیدن از ره اختلاط
 که آل مایه دادن نیارم ترا
 شنید آل کهن شاعر نکته داناں
 بروں آمد آزرده دل از درش
 بقصد بجا خامه در دست کرد
 غم و غصه خاطر ریش گفت
 بکاری نیامد سخن گفتنم
 بمضمون تلاشی بس بر دلم
 زباں بر کشادی تحسین من
 که جنبی چه قسم است در بار من
 به از هفتصد پنج باد آورم
 شد آگه ازین شکل نادپذیر
 بنواب این حال را عرض داد

چو این قصه شنید سالار همد
 پی عذر خواهی ز کو چک دلی
 چو دستور پر خورد بامرد را
 که من عذر خواهم ز کردار خویش
 تو قصد دل آزاری ماکن
 علی نام تو نام من ذوالفقار
 اگر پنج شمشیر خود ذوالفقار
 تو هم پنج من کن که زیبا بود
 ازین عذر رنگین دانا وزیر
 تر آمد بسی شاعر تر زبان
 ز هم همدگر عذر خواه آندند
 اگر چشم بیناکشاید کسی
 در آن روزگار و درین فرگار
 در آن روز بازار دانشوری
 هنرمند را انچه نیست قدر بود
 خود من ازین نقل فرنگ ای
 یکی آنکه آموزگاری کند
 دهد سیرت رفتگان را بیاد
 چنان صاحب قدرت اختیار

بمکب بر آمد سپیدار همد
 بیامد بر شاه ناصر علی
 ز دستش قلم برد و لب برکشاد
 غلط کرده راهم بر قمار خویش
 مرا انچه محسود رسوا مکن
 نزید ترا پنج من زینهار
 علی کرده باشد شش نامدار
 علی هر چه فرماید علی بود
 وزین کسر نفس امیر کبیر
 بسی عذر آورد از ویر زبان
 ز بیراه رفتن براه آندند
 بیاموزد آداب دانش بسی
 تفاوت بود انچه لیل و نهار
 که بوده است عهد هنر و پوری
 مقام هنر مایگان صدر بود
 بر دهره از دانش و هوش ای
 بهتذیب اخلاق یاری کند
 سعادت بود در همنو مراد
 چنین باشد افتاده و خاک

نیاورد و مقدار خود در خیال	بدان حشمت و جاه و مال و منال
برند آگهی مایه داران حال	دگر آنکه از دست در صاحب کمال
هنر دستگاه هنر و پناه	که پیش بزرگان با آب و جاه
هنرمند را شادمان داشتند	هنر اگر می چو جان داشتند
نباشد گدایش و هنرزه گرد	دگر آنکه باید هنرمند مسرود
گدایشگی دور دارد ز خویش	طمع را بیکسو گذارد ز خویش
که در هر دو عالم شود نخستیا	طریق قناعت کند اختیار
که بر عرش عزت نهی پای خویش	حصیر قناعت کنی جائے خویش

ادب اول در معنی ادب مشتمل بر ذکر فضائل و زوایل

از دانش ششم

ز معنی آن لفظ دریاب چسیت	کنون بر طراز م که آداب چسیت
همانا کند حفظ نقش دنی	ز ناگفتنی و ز نا کردنی
نریزد خود و خلق را آبروی	ادب هر که داد آبی بروی
نه بر پای کس تواند فرود	نیارد کسی راز جایش فرود
بتقریر خویش و انبیا زبان	بوصف ادب بر کشایم زبان
چه کار و چه کردار و بهجا رها	که در جمله گفتار و رفتارها
کز و پشت آداب گردد قوی	ره مصطفی را کند پیروی

بر انداز نه منصب و جایگاه
بود هر که اهرتد ر پایگاه
ادب را کند لازم ذاتش
مهندب کند جمله عادات خویش
ز هر کس ادب مینماید نکوی
نکو تر ز فرمانده نیک خوی
ادب گر بود سیرت خسروی
عاشی سلطان کند پیروی
رعایای آن سلطنت ناگزیر
آداب نیکو شود و غن پذیر

ادب دوم در مراسله سلطان مصر و قیصر روم باهم از دانش ششم

چو سلطان مصر و خداوند روم
کز آن هر دو آبا و بود آن دوم
بهم طرح وصلت در انداختند
بنای خصومت بر انداختند
که هر یک از آن هر دو والانزاد
بپور و دگر دختر خویش داد
بدین هر دو وصلت که بنیاد گشت
دو کشور بهم شاد و آباد گشت
رعایای آن هر دو کشور بناز
کشیدند بر فرش راحت از
مهمات مشکل که رومی نمود
یکی عقدۀ دیگری می کشود
چنانند از بیدنش و ست ای
که در مصر بوده است فرمانروای
کتاب عزیزی بقیصر نوشت
در آن نامه ایخرف باد نوشت
که از دولت و مکنّت دینوی
بذی آنچه شایسته خسروی
ز مال و متاع جهان جسمی چیز
که باشد گرامی ترین و عزیز

رساند بهم پسر فرزند خویش
 پسر چون بود یادگار پدر
 به قیصر یکی نامه ارسال کرد
 که از برگ و سامان دولت مگر
 چو فرمانده روم دید آن کتاب
 که آن مال و اسباب نیای و
 نیز زد بر مردانش نهاد
 بدو دل نه بندد خداوند رای
 ز مال و متاع جهان خراب
 که این چارگلزار بی آبروی
 من از بهر پوری گرامی گهر
 به آداب نیکو بیارستم
 سپردم بدو گنج فضل و کمال
 چو آمد ز قیصر بمصر این عجب
 که جزوی ندارم جگر بند خویش
 از و تازه رولاله زار پدر
 در آن نامه تذکار این حال کرد
 چه آماده کردی برای پسر
 تبسم نمود و نوشت این جواب
 بود گر برون از حد چند و چون
 که هست اولش کون و آخر فساد
 که جاوید با کس نماند بپای
 ز دانا نیاید گر فتن حساب
 ندارد ز مهر و دوزخ زنگ و بوی
 بنادم بسی گنج فضل و مهر
 به تهنیت اخلاق پیراستم
 مبر از آسیب نقص و زوال
 پسندید سلطان که دیدش صواب

ادب سوم در بیان فراست از دانش ششم

فراست ز ادصاف کار آگاهی
 که بر روی داد یک پیش آیدش
 اگر حال آن قصر پیدا شود
 بود شرط کلی بعصر ماندنی
 بحکم فراست نظر بایدش
 دهد حکم بر هر چه فتوی بود

اگر ستر آں قصه باشد نهان شود فیصل از فکر کار آگماں
 نباید که برگشته نافتلاں کند کار نامرضی عاقلان
 که این نخل را نیت برگ بری مگر رای صائب زد انشوری

ادب چهارم در وصیت ابراهیم امام از دانش ششم

بوقتی که بو مسلم نامدار بقصد خراساں ہی شد سوار
 براہیم امام اولین سروری ز عباسیاں طالب افسری
 بدین حرف اور ابرآمود گوش که ز اں پند افزایش عقل و ہوش
 زہر کس بدل بر گمانی بری نیاید کہ از قصد او بگذری
 بغور شن اگر در نیاری ز پای نہاند ترا قصر ہستی بی پای

ادب پنجم در تواضع از دانش ششم

من از ابن سماک ہارون رشید کم نقل صحبت کہ باید شنید
 کہ روزی مران مرشد شیخ و شاب بیامد نیز و خلافت مآب
 جہانباں بجنبید از جای خویش بتعظیم برخاست بر پای خویش
 زہر گونه صحبت بہم داشتند سخنہا ز بیش وز کم داشتند
 از اں پس کہ آں پیر صافی درو شد از بارگاہ خلافت بروں

چو دیدند حضار بزم امیر
 بر و عرض کردند از ضعف رای
 که این رسم تکریم یا بد بنای
 پدید آید اندر ریاست فتور
 چو بشنود هارون رشید صدای
 تو اضح بود هر کراخوی او
 چنان دولتی کی پسندد خرد
 تو اضح بود از کمالات مرد
 ندارد بر دم دولتی آبروی
 بدانگونه تکریم آن مرد پیر
 شها نرا چنین خلق نبود سرائی
 شکوه خلافت نماند بجای
 که افتد ز رعب هبابت بدور
 بخندید و فرمود فرمانروای
 گیرد سگ نخوت از کوی او
 که افتادگی هیتش را برد
 پسندیده ترسیرت ذات مرد
 که از وی کنم ترک خلق نکوی

ادب ششم در نفاذ و ثبات احکام حکام از دانش ششم

سز و دعوی مردمی بر کسی
 رسوخ دم است ثبات قدم
 کسی را که نبود ثبات و قرار
 بنای نهند هر چه از سخت و سست
 دگر هر چه گوید ز چند و بز چوں
 مرا این هر دو اوصاف همت ای
 نگارند از غازی غزنوی
 که روزی بمیدان گزارش فداد
 که باشد ثبات و قرارش بسی
 که از وی ز مردمی زند مرد دم
 نیاید بمر دانگی در شمار
 بپایان رساند برای درست
 خلافتش نیارد بروں از دروں
 بود لازم نفس سرمانروای
 کزد پشت و بازوی دین شد قوی
 نگاهش بزد و بارش فداد

که سنگی گراں بر سر خویش دشت
 بتعمیر ایوان شاهی بدرد
 چو پی برد سلطان بتکلیف مرد
 چو برد در دفر دور پی برد شاه
 بزدور گفت از سر خویشتن
 چو حمال فرماں شد گوش کرد
 اماں جای تار و زگاری دراز
 بدو عرض کردند که ای شهریار
 چو اسپاں ازاں راه می بگذرند
 کسی را خداوند فرماں دهد
 چو بشنید سلطان کشور کشای
 ازاں حکم هرگز نه ورزم خلاف
 در آن دم که از بار سنگین سنگ
 بفرمودش حکم انداختن
 کنون حکم برداشتن گرد هم
 دو حکمی چنین که دهد سروری
 دگر حکم برداشتن گرد هم
 پیستی و غزم و پستی رای
 ازاں بادشاه ممالک کشای

دل خود ز سنگینش ریش دشت
 مر آن سنگ می برد بپاره مرد
 دل در دمنش در آمد بدرد
 بحالش تا سفت بسی خورد شاه
 تو این سنگ را بر زمین بر فلک
 ازاں بار خود را سبک و ش کرد
 بدی چشم مردم بدان سنگ باز
 فتاده است سنگی که در مرغزار
 ازاں سنگ تکلیف های برند
 که بردار دو جای دیگر نهد
 بفرمود که ای مردم سست ای
 نه آن تیغ خود را کنم در غلاف
 بدیدم که پایش در آمد بسنگ
 ازاں بار خود را سبک ساختن
 عنان خرد را ز کف درد هم
 که باشد لقیض یکی دیگری
 چه بار شمات که بر سر نهیم
 شود ذکر من در جهان جای های
 که حکمش ندارد ثبات و بقای

مهابت نماند بدلهای خلق نیاید بد آرایش رای خلق
بسی بر نیاید که آن سستای نماند بصره مانزدای بجای

ادب هفتم در توصیف افراسیاب از دانش ششم

به اعیان خود گفت افراسیاب خدیو جهانگیر کیواں جناب
که بر هیئت و شکل مردان جنگ بلاف و گزاف جو انان جنگ
منازید از خفت عقل و رای که دارم چنین فوج رزم آرای
مگر آنکه از بوتۀ آزمون ز مردمی بغیش آید برون
دلاف و گزاف جو انان خویش میفرزای بر شوکت شان خویش
نخست آنکس را بصیر آزمای که در دشت کین بر فشارند پای
چو باد شمنان رو بهم آوردند بمیدان ثبات قدم آوردند

ادب هشتم در تعلیم و پرورش بفرزند خویش از دانش ششم

جهان دار پرور کسری نژاد به تعلیم نرسد ز ند خود لب کشاد
که ای پور دانش طلبگار من بگوشتش آرند گهر بار من
چو خواهی که در ملک آبا خویش حکومت کنی بر رعایای خویش
چو قوی که بروی کنی سردری تو باشی طلبگار مندا نبری
همانا که عقل بلند ی گرای بود همچنان بر تو سر مانزدای
منه پای بیرون ز فرمان عقل مده از کف خویش دامان عقل

ادب نهم در تعلیم مرشد خلیفه به پسر دزدانش ششم

زمرشد خلیفه خلافت مآب	همی چند حرفی ز دم انتخاب
که فرزند خود را همی داد پسند	که ای پور دانشور و هوشمند
چو خواهی که از رای دانش گرای	کنند رعب تو در دل خلق جائی
ره راست راستی برگزین	که نبوده ره رستگاری جز این
ره راستان را ستگاری بود	که این ره ره رستگاری بود
نماد و قار آنکه گوید دروغ	چراغ کمالش نگیرد و فروغ
ز مردان بریزد دروغ آبروی	بر نیگم دان نباشد نکوی
برو صحبت راستان برگزین	ازین نخل شیرین بری باز چین
ندانی که در صحبت چند روز	که با گل نشیند گل تیره روز
بخوبی بجای هند پای خویش	که در دست غو باں کند جای خویش
مشو تا تو اں بابد اں نهم نشست	که از خار بن گل نیاری بدست
ز خرزهره نشیند کس بوی گل	بخزمی زیند زمینا می مل

ادب هم در نکویش کبر و غرور مشلمبر مخاطبه میو با ایلدم

بایزید از دانش ششم

زباں بر کشاید بلا ف شعور که ادس بر آرد ز جیب غرور

غور آدمی را بخواری کشد
 چنان بد شود روز آن تیره بخت
 ز تیمور و ایلدرم را نم سخن
 چو قیصر بدستش گرفتار گشت
 بیاید بدرگاه کشور کشای
 خدیو مظفر ز روی غیب
 که ای مرد مغرور شوریده سر
 تو خود این بلا بر سر آورده
 نوشتم بنو نامه اتحاد
 حصار کماخ و دو فاسد مواد
 قرا یوسف و احمد فتنه جوی
 بنزد من فرست این دوسه فتنه مرد
 که بیرون کنی هر دو کس را ز مردم
 ز احوال آن مردم سر بساز
 که چون غول ابدار شد نه نمود
 مراد پده از مسکن خویش دور
 ز اخبار بی باکی آن دو مرد
 که آن هر دو کس را دهم گوشمال
 چو آوازه نهضتم او فساد

سرانجام کارش بزاری کشد
 که بر تخته اندازد از روی تحت
 همانا بیایان رسانم سخن
 لوائی شکوهمش نگوئد گشت
 مسلسل برنجیر بادست پای
 به ایلدرم کرد این خطاب صواب
 ز لیسیت و بلند جهان بنجیر
 در امن بر خود بر آورده
 در آن درج کردم ز روی داد
 که آن هر دو مرد اندام العناد
 به انگیزش فتنه ها کرده خوی
 اگر غدر داری تو آن نفی کرد
 نیا بسند جائی در آن مرز و بوم
 مفصل در آن نامه کردیم یاد
 نهادند پا از حد خود بروی
 کشیدند سر از سرش و شور
 شدم سوی ایران زین ره نورد
 نگوئد سازم بچپاه نکال
 رمیدند چون رو به کج نهاد

ندیدند جز روم جای پناه
 دهم شرح حال حصار کماخ
 ز روی نشان داده راسا
 چو امروزیان زمین از من است
 بدین وجه من از تو درخواستم
 چو از مستی کبر ناداں پسند
 مگر اوستادی ز راه غرور
 به بسیاری ملک و مال و سپاه
 در آن نامه سوگند دادی مرا
 جوالم نوشتی به تندخی
 بچنگم نیایی اگر از عراق
 به پیکار آماده کردی مرا
 بناچار کردم بدین سمت رومی
 نبودم تمنا به تسخیر روم
 بچنگ تو افتادمی گر بچنگ
 بلاها ز تو آمدی بر سرم
 کنون هر چه دیدی ز خود دیده
 چو ایلم رم بشنید از و این خطاب
 که ای شاه شاهان کشور کشای

رساندند خود را در آن جایگاه
 که درخواستم از و آن کمنه کلخ
 ز ابرایاں بده است از گپاتاں
 تمام و کمال آن زمین از من است
 نبوده است بیهوده درخواستم
 نگشتی بفرمان من کار بند
 بفرسنگها از ره عقل دور
 ترا بردغول تکبیر ز راه
 بچنگ آوری پاکشادی مرا
 که ای لاف زن مرد پیکاجوی
 زنان ترا از تو باشد طلاق
 کشیدی بمیدان مردی مرا
 که با تو چنین ماجرا در روی
 که کارم نبود بدای مزد و بوم
 بقلم تو کی می نمودی درنگ
 من آن حال بد را همی بنگرم
 نه از دیگر ی روز بد دیده
 ز دانش بد نیگونه دادش جواب
 بمانی چهاں تا بمساند بجای

ز مایندگان گر بنودی قصور
 ظهور چنین وصف حق را نگر
 گناه از من و وصف غفران ز تو
 دگر هر چه باشد سزاوار تو
 چو بشنید تیور از و آن سخن
 بردیش در محنت باز کرد
 خدا را که خواندی بوصف غفور
 نباشد سبب جز گناه بشر
 صدف از من و فیض نیسان ز تو
 بدان چشم دارد خطا کار تو
 فرو خورد از و خشم آتش فلک
 مدار او دلجوی آواز کرد

ادب یازدهم در سیاست نوشیروان از دانش ششم

روایت کنند از خلافت مآب
 که در جاهلیت من از جای خویش
 بسوی مدائن شدم ره نورد
 بقرب مدائن چو کردم گزار
 گرفتند دزدان سر راه من
 متاع من از دست من سهری
 بر بچا رگی بعد ازین سرگذشت
 بدرگاه کسری نهادیم روی
 که از عدل خویشم کند یاری
 چو کسری بغریاد من داد گوش
 که ما را بجای فرود آوردند
 عمر این خطاب عالی خطاب
 بروں پانهادم بسو دای خویش
 زیاب یمن داشتم چند برد
 شدم بابلای سیاهی دو چار
 به بستند بر من گز رگاه من
 گرفتند دزدان بغارت گری
 که سیلی چنان بایل از سر گذشت
 از و در د خود را شدم چاره جوی
 بجای آورد خدمت داوری
 بفرمودند سرمانده داد گوش
 هم از شرط همایم نگذرند

بجائی مرا حاجی داد جای
 که فارتگران تو پیدا شوند
 از آن روز هر روز در چاشتگاه
 بر روز در بارگاه شاهی
 که وضع جهان بنایش بنگرم
 چهل روز بودیم همان او
 چو در آخر روز سکنای خویش
 همان جامه با آمدم در نگاه
 بر آن جا همسایکه نباده بود
 سپس کاغذی در نگاهم نمود
 بر آن کاغذ زر قسم کرده بود
 که ای مرد مظلوم دزدان راه
 چهل روز کردی در بخت قیام
 بوجه قیام چهل روز خویش
 چهل تنگه زر بگیری ای جوان
 تو چون باز گردی براه ای خویش
 چو رود داد اینجاست حکایت کنی
 خرد پرور اینک بنیش ورنه
 بد اندر رسم دره آن گروه

بمن گفت چندی در بنیای
 ته تیغ خونریز یا سا شوند
 فرستی طعام ملوکانه شاه
 همی رستی از پله آگاهی
 برسم دره دو لکش پی برم
 اینمخو ردم از خوان احسان او
 ز جای رسیدیم در جای خویش
 که بردند دزدان زدستم براه
 یکی دست مقطوع افتاده بود
 که در وی زر سرخ چل تنگه بود
 بهماناں کرم بر کرم کرده بود
 زبیدای رهنماں داد خواه
 کنوں یافتی مال خود را تمام
 زمان غم و محنت اندوز خویش
 ز خاطر مدده داد نوشیروان
 ازین ملک با سود سودای خویش
 نشاید که از ماشکایت کنی
 بفرجای این نقل گر پی برند
 ز اتباع زردشت باطل پیروه

که بیگانگان نکوئی گرای
که امروز در خاک دارند جای
بخلق چنان زندگی کرده اند
چه نامی بنیکی برآورده اند

ادب از دهم حسن اخلاق از دانش ششم

دگر جمع محاسن است خلق
که نیکوترین صفات است خلق
قوی گردد امیاس بخلق نکوئی
نباید که مومن بود تندخوی
یکی تندخوی دیگری تنگدل
که باشند آن هر دو کس تنگدل
نه بیند ز نهار روی بهشت
برای ما حرامست بوی بهشت
بدل هر که دارد بهشت آرزوی
دل خلق جوید بخلق نکوئی

ادب سیزدهم در غیرت از دانش ششم

دگر غیرت است از خصال گزین
نیارم ملبس صف حالش جزین
که باشند از اوصاف ذات خدای
غیر آورده است از صفات ای
ولیکن بود صوری و مصنوعی
یکی دینی و دیگری دنیوی
دهم شرح لفظش درین شنوی
که از معنی غیرت آگه شوی
بود معنیش حفظ چیزی چنان
که لازم بود بر بشر حفظ آن
نخستین از غیرت دین بود
که خود بر یکی رسم و آئین بود
همانکه در امر و نهی خدای
بود لازم مومن نیکر ای
مگر بایدش قدرت و احتیاط
اگر نیستش را زماند ز کار

ولی که دارد بدل اندرون	چو بیند کسی را بکارزبون
دگر غیرت دنیوی بر سه قسم	بود هر یکی را دگر رسم و اسم
الااں هر سه قسمت نخست آن بود	که نسبت به امثال و اقربا بود
تفوق بگوید در امثال خویش	که خواهد به از دیگران حال خویش
بود هر قدر مرد را همتش	بمقدار همت بود غیرتش
بخیل و رجال و بملک و به مال	بفضل و کمال و بجاه و جلال
بمخفط خواص و حرم های خویش	کنند تا توان سخی بر جای خویش
که ناموس عصمت بماند بجای	نیفتد در آن رخنه افتند زای

ادب چهاردهم در خلوص نیت دانش ششم

ز تعریف اخلاص را نام سخن	با وج شریارسانم سخن
کنون بشنوا ز من که اخلاص چیست	عمل هیچ باشد اگر اخلاص نیست
نظر بر خلوص عمل هر کراست	کند با خدا نیت خویش است
نمود و غرض را در آن راه نیست	ریا شیوه مرد آگاه نیست
نهند هر که در راه اخلاص پای	بهر حال جوید رضای خدای
ریا را در آن بارگه بار نیست	که آنجا جز اخلاص در کار نیست
شبه بود در مصرف مازوای	که مالیده نفس زبون زیر پای
کس بی ادب را خداوند داد	تیرک ادب حکم تا دیب داد
چو آن بی ادب دره چند خورد	به پیغوله گرسنه راه برد

بنا گفستی با و هن باز کرد
 چو آں ناسز احرش آمد بگوش
 بگفتا که این ناکس ناسزای
 ز نادیب او دست برداشتند
 یکی از خواشی بد و عرض کرد
 نه این محمت را سزاوار بود
 چنین لطف بروی که فرموده اند
 ندانم برین لطف باعث چه بود
 بفرمود شاه عدالت پناه
 امجد آدم این ناسز را سزای
 چو اینک بدشنام من لب کشاد
 مرا نفس سرکش تقاضا نمود
 مرا بر کینه افزود بر قهر من
 بآمیزش خواش نفس دول
 دیدم ز اخلاص دور این عمل
 چو گمراهی خویش دریافتم
 خلوص عمل بایست ای عزیز

سلطان سقط گشتن آغاز کرد
 نمود آتش خشم خود را خموش
 نیابد سزای سز بدار اجرای
 هم آزاد کردند بگذاشتند
 که این سفله زشت کردار مرد
 نه در حق او لطف در کار بود
 که بر جای تعزیر نخبوده اند
 که سلطان برین سفله بخشش نمود
 بگیتی بیاید چنان باد شاه
 نه از بهر خود بلکه بهر خدای
 غنا تاقت نفس من از راه داد
 که زود از نهادش بر آیم دود
 دو گون گشت سمیت زهر من
 بکار خداوند بچیند و چون
 که شرکت در آن کرد نفس و غل
 غنا را از آن راه بر تافتم
 که آنجا نباشد عمل بیچ چیز

ادب پانزدہم در مروت از دانش ششم

مروت بود ہر کردار نہاد	کسی جز بخیرش نیار و بیاد
چنان مرد مشکور عالم بود	باوصاف ندکور عالم بود
مباد کہ از گردش روزگار	شود دست فرسودلیل و نہاد
بتعظیم پیشین بد و بر خورند	بچشم بزرگی پروہنگرند
نیار و کسی کردار حسی بود	کہ وصف مروت نباشد درو
شود خالق و خلق پیرار ازو	بد ہمارس درج و آزار ازو
اگر باشد آن ناکس بد مال	سکندر بہ اقبال و قاضی کمال
نیاید بچشم کس ذرہ وار	کہ در ہر دو عالم بود خوار و زار

ادب شانزدہم در سخاوت از دانش ششم

سخاوت بود پردہ دار عیوب	کہ زشت عمل را نماید خوب
دل عالمی بر کشد سوی تو	بود در جہاں ذکر نیکوی تو
چو امروز داری تو قدرت بر آن	بہ بخشائی بر خویش و بر دیگران
بحکم ازل گر شوی مالدار	بہر با خود و ہم خور و ہم بدار
چنان کار از وی کشاید بسی	کہ نکشاید از بیخ ناخن کسی
بوصفش زبان زبان آمدہ است	کہ در جملہ اوصاف جان مدہ است

ادب هفتم در شجاعت دانش ششم

توانائی بازوی داد و رست	شجاعت دم تیغ نام آورست
یل بی همال بتاب و تو اس	بفرمود رستم چاه پهلوان
به بستر شوم با اجل همکنار	نخواهم که چو پیر زالان زار
نیاید مگر از دل پر دلا	شجاعت بود سیرت کاملان
بود مقبل در گه ذوالجلال	شجاعت بود هر کرا وصف حال
ز فیاضترین شمایل بود	شجاعت که ام الفضائل بود
علی ولی شاه خیر کشای	شجاعت بود وصف شیر خدای
که میگوید آن شیخ حکمت مآب	من از ابو علی دیده ام در کتاب
نیاید بدین دو صفت هیچ مرد	شجاعت بحکمت علی جمع کرد
بسی جمع دفتر پریشان کند	بسی کار دشوار آسان کند
سیلماں کند مور را در شکوه	کند کاه را در متانت چو کوه
که اند اسم در شمش نداری خبر	بسی مرد گمنام بی زور و زور
بفرماندهی جاگزیند به تخت	زور شجاعت نشیند به تخت
مراں را کند زیر فرمان خویش	کند جمع حال پریشان خویش

ادب هجدهم در توکل از دانش ششم

توکل بود کیمیا می فتوح	دهد لذت کرامانی روح
------------------------	---------------------

بسر افسر سرفرازی نهسد
بکف مایه بی نیازی دهد
منساید در گنج مقصود باز
پریشاں کند دقصر حص و آرز
که اورنگ مرد توکل گزین
بود بر نسر از سپهر برین
بود خسر و عصر بی تاج و گاه
که حاجت ندارد در گنج و سپاه
توکل که نیل رخ آرزوست
کلید در بسته آبروست

ادب نوزدهم در رضا از دانش ششم

بود هر که راضی بامر قضا
دهد دست اورا مقام رضا
مقام رضا کس بدست آورد
که در کار هستی شکست آورد
چه هستی که پسندار هستی خویش
خیال بلندی و پستی خویش
که برخاستن از سرخواستن
بجاں بر فروزدن ز تن کاستن
رضای ندارد در ضاجوی دوست
که مقصود او جمله مقصود دوست
نختین سپردن ره بندگی
بدرگاه یزدان سرفاکنندگی
ولی با کمال سرور و حضور
در اخلاص او ره نیابد فتور
چو اخلاص باشد نمازت رواست
که اخلاص دل پیشو از دعاست
بر و عرض کن جمله حاجت خویش
طلب کن حصول مراد از خویش

ادب بیستم در تحمل از دانش ششم

تحمل متلع گراں مایه ایست
بدست خرد نیک اسر مایه ایست

بود وقت و اعتبار انتفاع	بسودای سود آور این متاع
خسارت نه بیند سودای خویش	بود صرّفه از نفع کالای خویش
ز روی تحمل شود کار بسند	بهمات خود را اگر هوشمند
نیار و پشیمانی و انفعال	بود جمله آن کار نیکو مال
کشایندۀ بستگی های کار	بخل بود ناخن استوار
گل کامرانی بد امان کنند	پریشانی کس بسا مان کند
پریشان کسی سر بسا مان کشد	که هر در در اسوی در مان کشد
که این نقد در کار در کار بست	متاع گراں قدر در بار بست

ادب بست و یکم در کتمان اسرار از دانش ششم

بکتمان اسرار فرماید شش	کسی را که دانش بکار آید شش
نهان کردنی را از پوشیدنت	بکتمان اسرار کوشیدنت
ز بند عنایت و امان ترا	بافج سعادت رساند ترا
دو حفری باند ز فرموده اند	کسانیکه این راه پیوده اند
برویت کشاید در فتح باب	چو خواهی که کامت بر آید شتاب
منه در میاں با کسی را از خویش	نگردان ز اسرار انپا ز خویش
بزدی انگر دور و اکار تو	چو پیرون افتد بنجیه از کار تو
که تاخیر دیدیم در کار ما	منش امتحان کرده ام بار ما
چو افشا کنی سخت دلو آنه	اگر محرم راز بیگانه

اگر محرم راز سلطان شوی نگهبان آن گنج پنهان شوی
زبان را که یاشد کلید درش به بندی بجفظ درو گوهرش
مبادا که از لب برآید بروں که غلتی بهادارش در خاک بروں

ادب بست دوم در صبر از دانش ششم

بدستی که مفتاح صبر از فساد در کامرانی برویش کشاد
کلید در شادمانیست صبر که سرمایہ کامرانیست صبر
چه شادی که ربخی نداری پی چو باغ جانا فارغ از پیج دی
صبوری نهالی بود بانه وهر که بی صبر از وی نچینند ثمر
ز باغ سعادت کسی بر خور و که آن میوه تلختر بر خور و
صبوری بود از صفات کمال کرامت کند دولت بی زوال
بلذت چو جان داروئی تلخ پند بسی تلخ لیکن بسی سودمند
اگر کام جوئی بدینا و دین ز تحمل صبوری شمر باز چین

ادب بست سوم در حیا از دانش ششم

حیا خاصه نوع انساں بود چراغ شبستان ایماں بود
حیا چیست منقح باب سداد کند انداد طریق فساد
بروینجه و پو نفس زبول بنای هوس بر کند از درول
ز نور حیا چشم دل پرنیاست حیا خال رخسار مهر و وفاست

نهد بند بر پای کرد از زشت	بر آرد ز اندیشه کار زشت
روایت کنند از نوشیروان	چه نوشیروان خسرو و خسروان
که در زگستان شه کامگار	ز رفتی بنزد زنان ز نه سار
ندی بر و عرض تو جیسه کرد	که از وی سبب باز پرسید مرد
شه دادگر در جواب ندیم	سخن گفت همساک در نظم
چو گلهای زگس در آید بچشم	که در چشم مردم نمایه چشم
حیا باز دارد مرا زین عمل	نیایم ز خود در خصت این عمل
اگر دیده داری چو فرز انگان	به بین در حیا حال بیگانگان

ادب چهارم در صلاح و سدازدانش ششم

گرا از رهنزان طریق صلاح	که از دست شان کس نه بیند فلاح
خصوص از دو عار تگر جانگزا	بلائی سیه روی حرص و دموای
بسر منزل خود روی بخطه	کنی جو شن حفظ عفت بهر
بدین جو شن ورع و تقوای خویش	بیارای بالای والای خویش
اگر در برت نیست در عفاف	ز آسیب دوزخ نباشی معاف

ادب پنجم در تواضع از دانش ششم

تواضع بشان بزرگی بود	نگهبان شان بزرگی بود
تواضع کند مرد را از بلند	بلندش کند چو کوه سپهر بلند

اندر این باغ گلهای بادهامان بری
 بدین دایم دلهایدست آوری
 دل خود بافتا دگی هر که بست
 چه سودا که بینی بسی سودا زو
 ازین نخل شیرین ثمر بر خوری
 بملک سعادت کنی داوری
 دلخواجه و بنده آر دیدست
 شود خالق و خلق خوشنودا زو

ادب بست و هشتم در وفای دانش ششم

وفایت نیست مگر دایم بود
 کسی را که نبود وفای نهاده
 ندارد اگر سیرت آدمی
 سزد مرد را اندوفا دم زدن
 هر آن کس که باشد وفادار تر
 بوصف و فایده که موصوف گشت
 اگر خوش معاشی و گد بد معاش
 بصورت اگر دلربا تر بود
 وفای ندارد جهان در سرشت
 ز انسان کمال وفا کم بجوی
 وفای هر که در زید مردان بود
 برو نام انسان نباید نهاد
 بود و بپر صورت آدمی
 بذیل وفادست محکم زدن
 بود دوستی را سزاوار تر
 به نیکی بر خلق معروف گشت
 ز نزدیکی بیوفادور باش
 ز ماری سیاه جانگزا تر بود
 بحر غدر نماید ازین بد سرشت
 خصوص اندرین روزگار دزدی

ادب بست و نهم در قناعت دانش ششم

حصیر قناعت سر یغناست
 که خاک درش بهترین کیاست

مس تیره قلب را از رکند	قناعت گذار تو نگر کند
عسیر دوز عالم بود ای پسر	قناعت گزین مرد والا گهر
بفر فریدون زند نشیت پای	بنانی قناعت کند گر گدای
ز قعر طبیعت بروں آورد	بعالی مقام سکون آورد
بر آرد ز بد سیرت تو سنی	سمند هو را ا بچا بک زنی
ببازار قارون شکست آوری	چو گنج قناعت بدست آوری

ادب است و هشتم در شکر از دانش هشتم	ادب است و هشتم در شکر از دانش هشتم
که نعمت فزاید بشکر عطا	بشکر عطا کوش ای بادنا
که ز بهار خردش نباید شمرد	عطا گر نماید بمقدار خرد
مگر بر بزرگی منع نم نگر	مکن بر کم و بیش نعمت نظر
عطای الهی بیغیر ایدست	سپاس خدا اگر بلب آیدست
که بر نعمت بنده آرد بجای	بجای آورد شکر بذل خدای

ادب است و نهم در اختصاص حم از دانش هشتم	ادب است و نهم در اختصاص حم از دانش هشتم
برای چاکس رحم باشد بجای	بفرمود داناى بنجیده رای
ازاں پس کآن کس بسا ماں بد است	یکی سر ز از یک و بران شد است
به غرمت به رنجوری مبهتلا	دوم آن گرفتار دام بلا
نپرسد کسی حال آن درمند	که افتاده باشد نزار و نزنند

سوم آن جگر خسته دلفگار که با تشنگستی بود قرضدار
چهارم غریبی که اندر طریق جدا افتد از رفیقی شفیق

ادب سیام در نگاہداشتن صحبت حق از دلش ششم

دگر حق صحبت نهمداشتن بدل تخم مهر و وفا کاشتن
بود بدتر آن بدگهر از سباع که باشد خمیرش بکین و نزاع
بشر نیست مجهول آزار و شر که در گوهرش نیست وصف بشر

تمثیل

معموره تختگاه فرانس نشین که بادشاه فرانس
بباغی تماشا که دلکشای ز اقسام حیوان همی داشت جای
زرگ و زخمس و شیر و پلنگ دگر همچو دژنده تیر و چنگ
سگی داشت دانه و بوتاں که با شیر میبود چوں دوستان
بر آمیزش و صحبت چند روز ندیم اسد شد سگ تیره رو
میان سگ خوار و شیر دژم رسید آنچنان از تباطی بهم
که بی دیدن هم دگر روی یار یکی را از هر دو نبودی تبار
بحکم قضا شیر بیمار گشت که ریشی به پشتش نمودار گشت
بریش اسد چوں نظر باز کرد سگ آن زخم لبیدن آغاز کرد
بلییدن پی پی روز چند بزودی شفا یافت شیر زند

بقام نهنگ اجل اوفتاد	قضار اسگ با وفانا مراد
ز بحرش دل شیر در تمید	دوست روز چوں یار خود را ندید
ز بیتابی درد هجر ریش	چنان شد که از صد کوه ریش
بسی ناتوان و بسی زار گشت	بترک غذا گفت و بیمار گشت
بدفع مرض منکر بسیار کرد	نگهبان بسی جهد و بیمار کرد
علاجش نمودا چنین علاج	و دای موافق نشد با مزاج
سگی دیگرے کرد در پیش او	پی دفع درد دل ریش او
دلش گشت فی الجمله تسکین پذیر	بر اس سگ چو افتاد چشمان شیر
بلق و بملق و بدم بازیش	بتدیج از لابه و بازیش
به کلی ملال از دلش رخت بست	بحال خود آمد دل شیر مست
شناسانی حق صحبت بهین	اگر باشد چشم تحقیق بین
کم آئی زده با جگر ای	اگر حق صحبت نیساری بجای

ادبی و حکیم در وصف جوانمردیکه هر چه گوید کند

از دانش ششم

دوم سیرت هر کی را بیاد	ز نام مرد و جوانمرد را
بود پیش مرداں نگو هیده در	نه مرد است آنکس که گفت و نکرد
بگفت خودش کرد اگر دخت	بود مرد آنکس که چیزی نگفت

کند پس بلب آورد در آد مرد که باشد جو انمرد و آزاد مرد
مقامی دگر باشد آن مرورا که کرد و نهان کرد آن کرد را

ادب سی و دوم در نکویش کبر از دانش ششم

تکبر بود بدترین خصال نیاید پسندیده ذی کمال
تکبر بود عادت بخیر تکبر بود سیرت بد سیر
تکبر نه عاقل نه لایق بود که مردود مخلوق و خالق بود
زهرش بود دشمن انگیز تر ز شمشیر خون ریز خون ریز تر
اگر نیک بینی ز روی تمیز بود مایه نخوت این چند چیز
جمال و زور و زور و علم و نسب ششم حکم باشد خودی را سبب
ازین هر یکی را کنم وصف حال ز من بشکوی تاراهی از نکال
گر این پرده جهل را بردی جمال حقیقت نکو بسنگری
جمال است گر مایه خسر و فاساد چو خوابی بود گر گنی استیاز
چو یوسف به گیتی نیاید کسی نپایید چون گل بگلشن بسی
بیاد آری و ری و رنج و ریت که از دل برد زنگ مغروریت
کجا ماند آن صورت و آن حال برد از رخت از سرت چون خیال
بخشم خودت چون نیاید کوی بحشم دگر چون نماید کوی
ترا اگر بود نخوت مال و زر ز قارون نباشی گرانمایه تر
ز قارون و گنجینه های دنیس نشانی نیابی بروی زمین

بسی گنج و بسیار گنجینه سنج
 بتاب و تلواں گر بود ناز تو
 چو رستم نه خاک خواهد بسی
 اگر علم شد باعث این غرور
 بسمع و بصر کو رو کر گشته
 بدست تو بوده است روشن چراغ
 بحکمت ز سقراط هسته نئی
 ازاں هر دو دانشوران جهان
 ازاں رهرواں ویده دورین
 ز آل محمد به اصل و نسب
 بزهر ابغختا حبیب خدای
 منازی که من دختر احمد
 نسب نیست در حضرت امیر
 دگر کیست که ز دودمان دم زند
 حکومت اگر باعث نخوت است
 گرفتیم که از حسن و تدبیر و رای
 بنیل سعادت شوی از جسد
 کلاه کیانی بسر بر نهی
 جهان بر کشانی گران تاراں

نه خاک پوشیده شد همچو گنج
 به نیرو نباشد کس انباز تو
 که نام و نشانش نداند کسی
 که از راه بنیش بیفکنده دور
 که باعث بر این شور و شر گشته
 بچاه از چه افتادی ای نخر دماغ
 بلی با ارسطو برابر نی
 که کردند در خاک رودر نهان
 نشانی نیاید بر وی زمین
 که فضل تراست از عجم تا عرب
 وکیل شفاعت بروز جزای
 جگر گوشه انجمن سیدم
 عل کن عل کن عل کن عل
 مکر دفته عقل بر هم زند
 خار سیه مستی غفلت است
 به بیرونی بازوی تیغ آزمای
 بدست آوری پایگاه بلند
 دست در میان کشتن نهی
 بدست در میان کشتن نهی

چو روزی بخاک اندر آید سرت
 نباشد نیز تو غیب از کفن
 شوی آنگنان مفلک تنگ دست
 اگر نیک ور بد بود در سرشت
 حق و صدق نبود بر عقل پاک
 تو خاکی سزد خاک را تن ندان
 نماند بر اسباب دنیای دل
 چو این است انجام شاه و گلدی
 بر این جاه و دولت چه باله کسی
 ولی با سیفیهان بیهوده چای
 که سر رشته از دست خود داده اند
 ز دانش تهی پر ز دیوانگی
 بر بخوری کبیر بیمارها
 نباید بافتادگی تن دهی
 بد آنها بدی گونه گر بر غری
 فروتن بدن پیش آل ناکس
 اگر کامی از ره سادگی
 بر اهلیت شخص و کوچک دلی
 بزعم خودش داند آن زشتی

برابر شوی با گدای درست
 بر آن هم ندارم یقین غیر ظن
 که نبود ترا بر کفن نیز دست
 کند بستر و باش از خاک خشت
 که هم طبع آتش بود طبع خاک
 نه چو آتش آتش بخرم ندان
 مگر آنکه از دانش آید برون
 که یکساں رود دیس پستی برای
 که از درد دوریش نالد بسی
 خود آرای خود دین ناسخته رای
 بجای خودی بخود افتاده اند
 ز خود کرده گم راه فرز انگی
 بسودای نخوت گرفتارها
 نزدیک بر سفله گردن نهی
 ازین بوستان تلختر بر غری
 بود ناکسی کردنت با کس
 کند پیش مغرور افتادگی
 نیارد نظر که دن از جا ملی
 که باشم سزاوار این آبروی

اگر روزگاری بریں بگذرد
چنان طیره گردد که پایان کار
به تنبیه امثال آں اهلها
بدفع چنین علت لا علاج
نه آسا چنین علت از دل رود
بندیر دیگر مشو چاره جوی
کندگر بترکی بتوکس خطاب
چو فرعون ره گمراهی بسپرد
عزیزان بچشمش بمایند خوار
بسی عوض کردند کار آگهان
که آرد با صلح ستم مراج
که امراض مزمن بمشکل رود
که جز کبر ماکب نبود نکوی
جوابش بترکی نماید صواب

ادب سی و سوم در قبح بیوفایی از دانش ششم
سگی گر به بینی که از بدرگی
ولی نعمت خویش را ترک داد
برانش بقیه را از بر خویشتن
چنین بیوفادارگ نامزای
که روزی ترا هم گذارد چنین
که باشد در دجبت نفس سگی
بدنبال تو سایه دارا و فتاد
که ناچار گیرد سر خویشتن
نباید که یابد بجوی تو جای
رونا سپاسی سپارد چنین

ادب سی و چهارم در قبح کینه از دانش ششم
زدل کینه را دور باید نمود
بر آرازدل آلائش کینه را
ازین نماز بن گل چینه کسی
سیه خانه پر نور باید نمود
به صیقل بری زنگ آینه را
که از بد نکوی به بیند کسی

نزد بجز کینه از کینه ها که از کینه ها پر کنند سینه ها
باید دل از کینه پر داغتن ز بیدای ظلمت برون تاغتن

ادب سی و پنجم در قبح حسد از دانش ششم

حسد را نباید ز دل دور کرد بهاید دل خویش پر نور کرد
حسد سیرت کم نگاهاں بود سیه چاه گم کرده راهاں بود
به پیشش نماید بچاه سیاه که حاسد خود افتد در آل تیره چاه
تو نگه نگاهاں بی دستگاه ندارند برگنج قارون نگاه
مگر درد حاسد بود لا علاج که ساز آیدش مرگ اود با علاج

ادب سی و ششم در قبح تندخوی از دانش ششم

چون دیواں مباش ای پسر بخدی که نبود بر هوشتندان نکوی
که روزی گزندی رساند بتو شراب هلاکت چشاند بتو
زالپ ارسلان یاد کن باجرای که از دست یوسف آند ز پای
بیک ناسزا حرف ناگفتی ز جابر دنی و بر آشفتنی
چنین پادشاهی سلاطین مطاع بفرمود تاج و نگین را دداع
ز جان در گذشت آل خدیو بزرگ که یوسف بحر فی شکر و شکر چو گرگ

ادب سی و هشتم در قبح ترش رویی از دانش ششم
الانترش رویی ممکن با کسی

که آن خوب و دسیرت ناکسی
نباشد اگر آدمی خست و روی
بود آدمی روی ددند و خوی
یکی از بزرگان عالی جناب
ز اصحاب خاص رسالت تا
ولیکن ز فطرت بدّه ترش روی
نیاید ز کس ترش روی نکوی
چون نهادی اندر حرم پای خویش
تنگستی دل خلق از آوای خویش
زن و مرد کردی بمرگ آرزوی
زندی آوای آل تنده خوی
که روزی کند هر کس از وی گزاف
چو بگذشت ازین دار ناپایدار
بفرش زمین و اسپس خواب کرد
در آندم که زیر زمین خواب کرد
رسیدند پرسندگان غسل
بفرمان من مانده لم یزل
شفیعیش بخشی در آن تیره جای
سخن مختصر گر رسول خدا ی
که توان کس از هول آن شرح کرد
ندانم چه رفتی بر آن نیک مرد

ادب سی و هشتم در قبح ریاء از دانش ششم

که باشد ریاء سیرت ناسرای
ریا رانده در دل خویش جای
ترا در غل تا نیفتد خلل
ز شوب ریاء پاک باید غسل
همی راند از قرب مبعود خویش
ریا باز دارد از مقصود خویش
زبان برد و بدشجسته طینتش
ریاگر بود شامل نیتش

نہا شد ریاکار بیدار مرد کہ سودی نہ بیند زیاں کار مرد

ادب سی و نهم در قبح نفاق از دانش ششم

بر آں کس کہ اطلاق انساں بود بدو باید اخلاق انساں بود
دور وی بود خصلت زشتی سیہ روی بود زشت مرد و روی
نفاق از حسن خصال بود کہ از ذل ترین رذائل بود
بر اندزد در گاہ دادار حی کند دفتر ز ہد صد سالہ طی
نفاق از خصال شیاطین بود منافق سیہ کار بی دین بود

ادب چہل در قبح دروغ از دانش ششم

خردمند بربلب نیارد دروغ کہ شمع سحرگہ ندارد فروغ
اگر بادشاہ باشد و گر گدای ز ہرگونہ مردم بود ناروای
ز ہر کیش ہر کس کہ باشد نکوی ندارد بدل جای ناراست گوی
خصوص از بزرگان دین دول بسی بد نماز بود این عمل
دروغ از دلت نور ایماں برد بر مردمان متدرا انساں برد

ادب چہل و یکم در قبح غمزہ سعایت از دانش ششم

سعایت بود شیوہ ناکساں نسا زنداں ناکساں ناکساں
ز غمزہ سعایت کنی اجتناب کہ بنیاد کارت رساند بہ آب

سحایت نیاید ز دیندار مرد بود سیرت زشت بدکار مرد
سحایت بسی خانه برباد داد سر و برگ شاهانه برباد داد
بسی شیر مردان آزادخوی ز جاں دست بستند ازین آبجوی

پادشاه دوم در زشتی هکزل از دانش ششم

بود هزل کار سر و مایه سر برد اعتبار از مهین پایه سر
که هزل از بزرگان هجابت برد که از سنگ خارا صلابت برد
گرفتم که عالم بود آن تو رود بر تر و خشک فرمان تو
بهزل و متخلف اگر خو کنی به تیه و قاحت تنگاپو کنی
که با صولت شهر یاری خویش زنی کوس بی اعتباری خویش

ادب پهل و سوم در زشتی ز ناولو اطن دانش ششم

بود هر که در دین و دانش تمام پیر هیزد از از تکاب حرام
لواطت ز کار شیاطین بود که لوطی بد آئین و بیدین بود
به تعلیم شیطان بود این عل که در دین و دانش پذیرد غل
ز تو تخم را در زیاں آورد بلا بر سر ز آسمان آورد
ازین ناخدا ترس دوری بجوی که نزدیکی مار نبود و نخوی

ادب و چهارم در زنتی خود بینی از دانش ششم

همتی اگر از مہمات شاه	که در خدمتش یافتی آب و چاه
ز تو بر کشاید بسی جمیل	که باشد سزای جزای جزیل
نباید که بر شاه منت ہنی	که سر رشته دانش از کف ای
ترانت از شاه باید شمرد	که نعمت بتو داد و خدمت سپرد
نگوئی کہ این کار من کرده ام	بچہد فراوان بر آورده ام
بدانش ہمیندیش بر جای خویش	بخاطر میا در جز این رای خویش
نبودی گراقبال شہ و ستیاری	نہ بستی ز من صورت ہیچکار

ادب و پنجم در بدائی غفلت از دانش ششم

دیر مدت عمر شصت و سیال	بسی دیدہ ام از کمال و ذوال
کہ بسیار سامان پریشان شدہ است	پریشان بسیار سامان شدہ است
ز پست و بلند و عروج و زوال	ز اوج و حضیض و زرد و قبول
ز پیش نگاہم ازین ہن دشت	سوار و پیادہ بسی در گذشت
بسی دوستان و عزیزان من	گذشتند از پیش چشمان من
ولی اندرین عرصہ دار دیگر	نیاشد مرا چشم عبرت پذیر
اگر چشم عبرت کشودی مرا	ز حالی کہ دارم ربودی مرا

ادب پهل و ششم در مختار خیر دیدن کسی از دانش ششم

تراگر بود دیده که دور بین
چو قیصر به گردان رومی نزا
سوارش فزوں بود از صد هزار
شهنشاه جم جاه الپ ارسلان
دم چالش آن خسرو دیں پناه
همان دار ازاں فوج دشمن نکا
غلامی در آن جمع آغز بنام
چنان بود بی عرضه و اعتبار
چونامش بد فرتندید آغز بنجاب
که اس مرد را کونسا بد زبون
بگفتش که از بس ضعیف است نزا
جو این بفرمود شاه زماں
که قیصر دیدن جاه و فوج کثیر
بتقدیر فرمانده ذوالجلال
که قیصر بنفید در رزمگاه
بعارض بفرمود کشور پناه
چو از باطن کس نه داری خبر
کسی را بچشم حقارت مبین
به پیکار الپ ارسلان رو نهاد
دگر لشکرش نا ورم در شمار
برآمد بعزم و غا بایلان
بفرمود فرماں بعرض سپاه
گزیں کرد لشکر ده و دو هزار
به قد کوتاه و لاغر و زرد نام
که عارض نیاوردش اندر شمار
ز عارض به پرسید مالک قلب
چرا کردی از دفتر خود بروں
ازاں رو نیاوردش در شمار
که مار اعلی العکس باشد گماں
بدست همین بنده افتد اسیر
هماں شد که فرمود سلطان نغال
بدست هماں بنده بادشاه
که ای کم خرد مرد گم کرده راه
که در خود چه دارد ز غیب و مہر

نبايد که بر طاهر بد نماي کني حکم بد بودن اى هست را
تراگر بود چشم فرزانه ها بسى گنج بيني بويرانه ها

او چيل و نفتم در کا بلند از دشمنان او جند از دشمن ششم

عبارى ز حال ضميمه كسى چو خواهد که گير حقيقت رسي
بغيت کند کشف احوال او که نسبت بد و چون بود حال او
ز تو هر چه دارد نهان رو بروي به غيت ترا و دم گفت گوي
بود حلم فوجي که بي تنگ زن جواب سيفهاں دهد بي سخن
در آندم که قهر آورد و ببرد توان دانش مردانده کرد
اگر مرد کم مایه نامراد بماند بهر حال خورند و شاد
بصورت هتيدست و بي زربود بمعنی غني و تو نگر بود
کسي را که سايد بگر دوں سرش بود گنج قارون نصاب زرش
گر آنکس طلبگار بشي بود دلش از غم و غصه ها خوں شود
تو نگر بود مرد در و ليش راد که باشد بهر حال خورند و شاد
طلبگار بشي بود گر کسی بماند گرفتار حاجت بسی
چه خوش گفت طهورس ديوبند پسندیده اندر زو سنجيده پند
ز بيار چيز يکه دارد ضرر به است اندک سودمنداي سپر
سه خصات بود از خصال نکوي که عادت کند خسرو نيك خوي
همانا ز صدق و ز حلم و ز جود ضروري بود شاه را ز جود

مبادا که سلطان ستمگر بود
 که آسیب درنده جانگزی
 مگر ظلم آن ظالم بدشگوس
 نباید زدا ز عفت و حلم لاف
 بکنکاش محکم بود برای مرد
 بنیت بود صدق را آب رنگ
 بدین سیرت از حال تکمیل مرد
 که آید از دگر پسندیده کار
 دگر گوید آن پیر اندر ز گوی
 که او بر نگردد ز رفتار خویش
 خلاف گماں گل کند مضمزش
 یکی کم شنود بود و بسیار گوی
 خشمش بفرمود که ای بی شعور
 خدا داده ات یک زبان دو گوش
 ز مرد تو نگر چه نیکو بود
 ولی کبر آن نامرادان را
 که نسبت بمر و تو نگر بود
 جهانها که باشد نگهبان خلق
 بسته اگر تن بغفلت دهد
 که از شیر و زنده بدتر بود
 یکی تا دوی را در آرد پای
 کند عالمی را تباه و زبوں
 که بی لطف حق نیست حلم و عفا
 که بی شوره لغزد ز جای مرد
 که در دل بود دفتر صلح و جنگ
 ز روی بصیرت تو آن فهم کرد
 ننازد بر آن کار خود زینهار
 که مستیز با مردم تند خوی
 ننازد بدل رای مختار خویش
 کز و کینه زاید بدل اندرش
 دی برون بستی لب از گفتگوی
 ز دانش چرا او فادی بدور
 که کم گوی و بسیار بشنو بهوش
 که با نامرادان نکو خو بود
 که دارند در کف کلید مراد
 ز کبر تو نگر نکوتر بود
 بدستش بود نفع نقصان خلق
 بجان جفا پیشه منت دهد

بباد و سرود و لیل شراب
 بفرمود سقراط پر سود پسند
 مرخاں دل آں رفیق ای پسر
 که روزی ز دستش درافتی بد
 ز بد خوئی و بد زبانی تو
 ز ادریس دارم بکفت گوهری
 وطن غربت است از برای کسی
 اگر مایه داری غریب او فتنه
 قوی تر نباشد از اں کس بدهر
 بهماں مرد درویش کوتاه دست
 که در فقر سازد بصیر و سکون
 بسکک قناعت گزینان راد
 که بر روزی خویش دارد سپاس
 ز جایکه در وی خطر با بود
 هر آنکس که بی دین بود ای عزیز
 بود مرد دانا از وی خطر
 ندارد چه بیم و امید از خدای
 دگر گوید آں پیر مرد عجزیز
 یکی شراب است بر رخسار
 کند خانه ملک و ملت خراب
 که گردد بد و کار دانا کار بند
 که خدمت گزارت بود در سفر
 چه درد بیکه جانب در آرد بگرد
 شود خصم جاں یار جانی تو
 بز بیانی گوشتش دانشوری
 که تنگ آید از تنگ حالی بسی
 بچشم عزیزان حبیب او فتنه
 که بخشم خود غالب آید بقهر
 بر اهل تحقیق صابر تر است
 ناله ز تنگی حال زبون
 سر آمد بود ببنده تا مراد
 چو مفلوک بر نعمت بیقیاس
 خرد را حذر کردن اولی بود
 بر دار ماند ز روی تمیز
 که از مرده نماید ز خیر و شر
 ز بیدین امانت نیاید بجای
 بود موجب لاغری ایس سه چیز
 که از روی حکمت نباشد صواب

بجز رخت خواب خودای دیده و	دگر خواب کردن برخت دگر
رساندن آدمی را گزند	سوم کثرت حرف و صوت بلند
که این پند را یاد گیرای جوان	بهر مز بفرمود نو مستیرواں
به بی اعتمادی از اں هم زیاد	خلل ها پدید آید انجا اعتماد
دهد لذت یافتن ای عزیز	بزدل و در راحت یاس نیز
نهد باز احسان خود بر کسی	سخاوت بمستی کند گر کسی
بوصف سخاوت نباید مستنود	چنین مرد را بر چنین دست جود
کمالش بی باز گردن ووی	چو آنها را این وصف از و کردی
که بهجوریش حضرت آرد بهار	میسند و ز چیزی چنان زینهار
که سرگشته گردی بجویایش	مشو تا توانی تنگ آیش
که بر خود در سرزنش باز کرد	کسی بر در و مال خود نماز کرد

ادب پیل و هشتم در منع قطع مود از دل نششم

که انساں مرا این در بسی درزند	خطای گرازد دوستی سرزند
نظر کن تو در منزل خویشین	مرنجانی از وی دل خویشین
ز روی تامل بخود بنگری	که انساں از لغزشش نتا شد بری
که بر سهل تقصیر برود و دست	مخوآن ستاد دوست نامی بروت
که پندیرد از دوست عذر قصو	از اں دوست باید بریدن ضرور

ادب‌الدرق از دانش‌های هفتم

بنم کنون پرده ساز عشق
 از آن پرده رازی سپارم گنجش
 بسی نکته سنجان برزم سخن
 فصول باز افسانه ها برزدند
 درین دشت گرهوش داری بسر
 بسیل کز و تاب بریزد آن رسند
 شماری ندارد چو انفاس خلق
 ره عشق از آن جمله ره برگزین
 ازین بگذرد مرد فرخنده پی
 حقیقت شناسان عفاں آفاب
 چو بردند جهد سر اداں بکا
 که صید حقیقت بچندین حیل
 بچندین ریاضات گوئن دهند
 بسی شاهبازان اوج کمال
 بحرماں ازین دار بستند رخت
 زند راه هر کس که نفس ازو غل
 چو نفس زبونش زبونش کند
 که آید از آن پرده آواز عشق
 که از پیر فرزانه دارم بگویش
 بسی می گساران این انجمن
 از آن باده پیمانه ها پر زدند
 ز غول وز رهزن نیابی خطر
 بسر منزل قرب سحای رسند
 نسخیده گردد بمقیاس خلق
 که راهی نباشد گزین تر ازین
 بیکدم کند راه صد ساله طی
 خردمایه داران کامل نصاب
 بتحقیق پیوسته فرجام کار
 نیامده دام علم و عمل
 ز زندان حشم و هوس کی رهند
 قنادند در تیره چاه نکال
 گزشتند بادر دو اندوه سخت
 بکارش نپایند علم و عمل
 بچاه بلا سرنگو نش کنند

در افتاده دست نفس زبوں
 میبها نفس مرشد خضر پی
 فرید زمین و زمان بایزید
 چهل سال با نفس کافر نهاد
 همی گفتی برخود تا سفت کنای
 بود بخت ناسازگارم هنوز
 ازین جا کند مرد و انا قیاس
 ز بدلتی خویش تقصیر کرد
 مشو غافل از مکر آن مکر دست
 غمت مایه شادمانی اوست
 هر آنکس که غالب نفس دود
 بسی کار ناکر دنیها کند
 چو خشم و هوس بر تو شد چیر دست
 اگر ذره از نفس ماند بتو
 سر نفس دود گر بمالی بپای
 زبوں کردن دیو نفس زبوں
 مگر عشق دیو انگن با تو او
 بسر پنجه پنجه دیو بیج
 نبودی اگر عشق مشکل کشای

ز چاه بلا کستر آید برون
 که عرش برین بادا وای وای
 سر سرور عارفان بایزید
 بداد از سر جهل داد و جهاد
 که بعد از ریاض چنین و چنان
 که از کفر ز نمار دارم هنوز
 که گوید چنین کمال حق شناس
 که آنرا از نمار تعبیر کرد
 که ناگه بر آرد ز جسم تو پوست
 که در مرگ تو ز ندگانی اوست
 ز راهش برد همچو قول زبوں
 بسی دید نادیدنیها کند
 تو گشتی همه چیز را زبردست
 زیانی بزرگی رساند بتو
 هند بر سر پای حرص و هوای
 نیاید ز دانشور ذوفنون
 که باشد توانا گر ناتوان
 که پیشش بود نیر و چرخ و بیج
 همت عالم بدمی نار وای

بودستی عشق بچند و چون
 ز فرش زمین تا بحرش برین
 گر از مستی و خوابشتن دم زند
 ز عشق است بنیاد عالم پای
 ز عشق است جنبیدن نه سپهر
 بود هر چه را نام هستی برو
 بود هستی اوز هستی عشق
 دو عالم بود مست صهبای عشق
 چه طوفان خوں جوش در پای خوں
 ببادی دهد قوم را سر بباد
 چه طوفان برانگیزد در عهد نوح
 اگر در دولت نیست از عشق نوح
 محبطش که پیوسته ماند بچوش
 ز دست سلیمان بر آرد نیکی
 بمشت گلی در دم جان پاک
 پسید و سیه بشکنی گردد سنگ
 چه تار و چه پود و چه مغز و چه پوست
 هم از نور او چشم بنیش بجوی
 اگر دزه باشد و گاه آفتاب

ز حد کم و کیف باشد برو
 بود جلوه عشق زور آفرین
 دو عالم بیک صیحه بر هم زند
 اگر عشق نبود نمک اند بجای
 ز عشق است گردیدن ماه و مهر
 مگر نام هستی تو بستی برو
 که در هر سر هست مستی عشق
 بهر سر بود شور سودای عشق
 بر اینگزد از خنجر آبیگون
 پدید آرد از کون شور فساد
 که از قالب عالمی بر در فوج
 دورنگی نگر دوز چشم تو دوز
 بصد رنگ طوفان بر آرد فروغ
 بدتر نده دیوی سپارد نیکی
 کند گنج اسرار پنهان بخاک
 برنگی بود آتش هر دو سنگ
 بود جلوه گاه نخبلی دوست
 که بینی بدان روی آن باهوی
 ز یک نور دارد درخ آفتاب

تجلی زند عشق بر کوه طور
 بسوزنده آتش خلیل خدای
 شنیدند و گفتند زانده با
 ز نورش هر جا ظهوری بود
 نبوت از و چهره افروز گشت
 لب بلبل آرد بناش بباغ
 کسی را که این گنج بخش خدای
 دهد هر گلی را دگر آبروی
 از و روز باز آید و حرم
 ز هر چیز و کس بی نیاز است عشق
 الهی را تو در دوا هستم ای
 ز اسرار بسته عشق پاک
 چه غوغای ز غوغا چه صوت هنر آ
 چه دشت میغها چه صحن چمن
 چه روم چه زندگ چه هندوستان
 نباشد کسی محرم راز عشق
 ازین پرده خیزد مخالف ندای
 اگر پاهای بر سر دار عشق
 گهی خنده دلکش گل بود

درختی بری برد ماند ز نور
 چو نورنگه کرد در دیده جای
 زیرنگی عشق افسانه با
 که هر پاره نگ طوری بود
 ولایت بد و نعمت اندر گشت
 دل لاله باغ سوزد بد باغ
 گنج دو عالم ز نداشت پای
 دگر گونه رنگ و دگر گونه بوی
 از و رونق کار شب و هر دم
 کلید در گنج راز است عشق
 بیغور و شمع بر آهسم ای
 ندارد خبر جز دل دردناک
 دلبور خندان و نسیم بهار
 چه شام غریبا چه صبح وطن
 گل نوبهاری از آن بوستان
 که سجد نوای دگر ساز عشق
 نوای طرب خیزد و زای
 بدست آوری گنج اسرار عشق
 گهی ناله زار بلبل بود

دل شیر مردان بد ز آورد
 ز عشق است در قصر هستی ثبات
 بسا شکل نور و مناسبات
 بچشمان بنشور نور یاب
 دل مرد دل داده سر بکف
 چو جانست در چشم بنشور آن
 ز ماهیت عشق بیچند و چون
 خرد در سر اغش سپی پی فشرد
 ازاں باد کفنی پدیدار گشت
 بشر منظر خاص یزداں بود
 چو خواهی که بر عرش ما و کنی
 درین ره کنی عشق را از تنه
 نهد هر که در مسلک عشق پای
 در آتش زند بار ضای صیب
 جینش بود هر چه محبوب دوست
 نه بیند در آن ره پس و پیش را
 سپار و بجانان دل و جان خویش
 رضایش کند گر بذر اقصا
 غم و غصه سخت پیش آیدت

وجود یلان را بگرد آورد
 که روح است در قالب کائنات
 ز غیب اندرون بیرون آید از
 بود ذره آکنه آفتاب
 بود گوهر عشق را چون صدف
 فتنه عکس ذرات عالم در آن
 ندادند رازی برون از درون
 ولیکن بسر منزلش پی نبرد
 که موسی طلبگار دیدار گشت
 که گنجینه را از پنهان بود
 بهمسایه قدسیاں جا کنی
 ز بند طبیعت نهی پایرون
 بر آرد ز سرود و حرص و دهرای
 بود رای او هر چه رای صیب
 که باشد طلبگار مطلوب دوست
 بجو یا پیش گم کند خویش را
 نثارش کند دین و ایمان خویش
 چو آب حیاتش خورد از رضا
 ز پیش و پس ره خبر بایدت

دریں ره دور هنر بود گوشتدار
 دریں راه نزدیک پادگزار
 یکی بر سر نفس کافر نهاد
 چه حاجت کز و بر نیاید همی
 چو افتد بدست تو میدان عشق
 نماند بجان تو هیچ آرزوی
 مقام رضاگر مقام آیدت
 کند هرگز دولتش بی نیاز
 همایون هماغیست دولت فزود
 دو سه قطره زان لجه بیکراں
 که دانشوران بصیرت ورنند
 دریں نامه آن راز افشا کنم
 اگر اندرین ره به طری طریق
 ره گنج پوشیده پیدا کنی
 از آن داستان های داستان
 که شیخ زماں قدوه مقبلان
 شرف نام نامی آن شیخ بود
 که روشن زمین خاک پاک بها
 در آغاز مسیر و سلوک آنجناب

یکی خشم و دیگر هوس هوشدار
 که باشد دو گام از پی ره سپار
 دگر بر در دوست باید نهاد
 مہمات مشکل کشاید همی
 بزن گوی دولت بچوگان عشق
 که ریزد بهر آرزو و آبروی
 ہمای سعادت بدام آیدت
 زند پشت پا بر سر حرص و آرز
 بود از دو کون آشیانش برون
 دریں کوزه ریزم پی دیگران
 بدین به شماره بمنزل برند
 خوش افسانه عشق انشا کنم
 مرا خضر توفیق باشد رفیق
 بسر منزل واصلان جا کنی
 بگوش آوری از لب راستان
 صنایع بخش دل های تیره دلاں
 امین رموز وجود و شهود
 بود مضجع آن ولایت مدار
 که در سالکان بود کامل نصاب

بیک جنگلی گشت غلت گزین
 در آن جنگل آن خضر راه سمداد
 طریقی که باید پریدن پرید
 شبانی در آنجا گذرداشتی
 بجاں پر ز سوز و به دل پر ز درد
 چو فصل خدا بر برای خویش
 دهبی عوض خواجگی بنده را
 کند رشته سیمه ز نار را
 کشد آتش قهر ز آب گرم
 چو شد نور تو فیک ظلمت زدای
 شبانرا که باشی رای بده است
 همانا که شاگرد نیکو نهاد
 تاثیر صحبت از ان پاک مرد
 ز مهر و دوا عالم دلش سرد گشت
 همانا که انعام عام حسدای
 به فرجام آن مرد صافی درون
 بر شیخ در دلی خویش گفت
 که ای در طریق طلب ره نای
 چو لاهی که مرد شبان بوده است

که پسیا بود نام آن سرزمین
 بسی سال داد ریا صنت بداد
 بجاییکه باید رسیدن رسید
 ز شیخ و کمالش خبر داشتی
 چو لاهی بده نام آن نیک مرد
 بخوید سبب در عطایای خویش
 بسا ماں رساند پیرا گنده را
 دهد جلوه نور خود نار را
 صنمخانه سازد حسیم حرم
 درخشند شد برق عشق خدای
 برو شیخ راهم نگاهی بده است
 شود مورد شفقت اوستاد
 دل مرد را می در آمد بدرد
 در افراد صافی دلاں فرد گشت
 نه بیند به بیگانه و آشنای
 بر آندز چاه ضلالت بروں
 که در دواز پیشکاه نباید نهفت
 برای که رفعتی مرا هم نای
 از ان شعله آتش بجاں بوده است

چونخ آن شبان را بگریزید
 فرید زمان شیخ عالی جناب
 که ای ره نور و دیار طلب
 چونوای بری آب در جوئیش
 در آن ره که دشوای باشد گذار
 در آن منزل پاکبازان عشق
 ره عشق پالغز مردان بود
 دلت با کسی یاب چیزی عزیز
 چنانش ز خاطر مبر یک نفس
 شبان نکورای نیکو سیر
 ز جاموش با صاحب گله بود
 یکی را از آن دوست تر داشتی
 چه بشنید مرد عقیقت اساس
 که در گله گاو میشان من
 ز نو جوان خوش قد و پلشتن
 بخواب و بیداریم هر نفس
 چو این حرف شنید از آن نیکو
 که اکنون مکانی بخلوت گزین
 از آن پس دهم داروی دیگر

منرا از تربیت خویش دید
 نمود از سر لطف بادی خطا
 بروی تو گرد دیار طلب
 بسوی خداوری روی خویش
 بهر گام صد عقبه جاں شکار
 نشینم که سرفرازان عشق
 در آن ره رود هر که مرد آل بود
 بود بسته گر با یکی زین دو چیز
 بجان خودت باز بندی دلش
 که صافی دلی بود روشن
 شبانی آن گله خود می نمود
 برو از محبت نظر داشتی
 بر حضرت شیخ که دالتماس
 یکی هست منظور حشمان من
 بود در دلم شکل جاں در بدن
 خیالش بود بدم و مهنفس
 بدو حضرت شیخ ارشاد کرد
 تصویر کن آن صورت دلش
 که در دلت بکلی رود از سرت

شبان گفته شیخ در کار بست
 مکانی گزید و خلوت نشست
 به شعلی چنان نور دل بر فروز
 بروزی که بودی شب وصل یا
 شبان را ز بیرون در دصدای
 چو بشنید آواز شیخ از بیرون
 که روئیده اینک دوشاخ از سرم
 جوابش چو بشنید شیخ از درون
 غبار دوی از دلش بر فشانند
 اگر سالکان تا بواصل رسند
 مگر قابلیت بود شرط و بس
 چه وصف تصور کس آرد بجای
 تصور چو تکمیل گیرد ببرد
 که آن قوتی هست شی آفرین
 کشاید در گنج اسرار ما
 به نقد خرد کس نیارد بدست
 بیاد من است آنچه بشنیده ام
 کس و چیز موهم را در شهود
 به بحر تصور رشوی غوطه ور

متاع گرانقدر در بار بست
 در آنجا دل و دیده بگشاد و بست
 رسانید کچند شب ها بر روز
 برو حضرت شیخ را شد گزار
 که از کلبه خویش بیرون بر آیی
 بیایم برو عرض کرد از درون
 نیارم سراز در بیرون آورم
 بر آور د دست و کشیدش بیرون
 بجایبکه باید رساندن رسانند
 بیکه و قدم تا بمنزل رسند
 نه لائق به نالائق بوا الهوس
 که آئینه هست قدرت نای
 بسا کار مشکل توان سهل کرد
 بقوت زهر قوتی برترین
 به بند دگران جنس در بار ما
 بحر آنکه او یافت روز است
 که فرمود پیر جهان دیده ام
 چو خواهی که گیرد بخارج وجود
 بدست آوری آن گرامی گهر

که خلاق اشیا بود و هم تو مگر ناید این را ز در فهم تو
انالیسی قیس بامون نورد خردمند ازین جا تو اس فهم کرد

افسانه دوم از عشق اردانش هفتم

شنیدم ز دانائی علم الیقین که روزی محمد علی حسنین
یکی را به باز از شیراز دید همایون بهائی پسر و از دید
که در پنجدی راه خودی برید بکوی سلامت بسری دوید
بدستش یکی کار دی بود تیز بد از زخم آن پیکرش ریز ریز
بخندی چو زخمی به پیکر زدی لب زخم با خنده تر زدی
برفتی و بر پیکر پر ز درد زدی یک دوزخ و شدی نورد
چو دید این چنین ماجرای شگرف بغیر و بر جای خود شکل بر ف
چو آمد بخود پسر اسرار جوی پیر سید که این مرد دیوانه خوی
که باشد که بروی نزول بلاست بدردی چنین جانگزا مبتلاست
چه کوه بلا آمده بر سرش که هر دم زنده زخم بر پیکرش
مراد را چه اندیشه در کار شد که از هستی خویش بیزار شد
یکی گفت که این مرد شوریده هر که از هستی خود ندارد خبر
بتی مه ریح زهره سمای داشت زگیسوی آن بند بر پای داشت
شب در روز گرم خیالش بدی چو آینه حو جمالش بدی
مُرخ اسب صم گزند دیدی دی خدای فراموش کردی همی

جز این کار از هر چه بیکار بود
 به لوح دل این حرف را می نوشت
 قضا را ز بی مهری روزگار
 گلی بود بشکفته با مراد
 بجانش غم جانگزا چیره گشت
 چونیا شد آن ماه عالم فرور
 دل از لذت زندگی برگرفت
 از آن پس همین است احوال او
 چو بشنید این بوالعجب ماجرای
 که بیچاره را توان چاره کرد
 بگفتش که این کار خود کرده اند
 ولیکن در آندم بغریا دو آه
 چه گویم از آن حالت هول نیز
 ز خسی که دارد تیغ نگاه
 بسیار درد و خلق نگر بستن
 چو بپسند مردم بدان حالتش
 چو باز آورد آله خود بدست
 چو شیخ بزرگ این سخن گوش کرد
 بهماں روز در شهر غوغا افتاد

که در خواب دیدارش یار بود
 که بی یار بیکار باشد هشت
 بناگاه تپ کرد و مرد آن نگار
 که باد خزانیش بتاراج داد
 بر روز روشن شب تیره گشت
 سیه گشت عالم بر آن تیره روز
 بکفت تیز تر کار وی در گرفت
 که از مرگ بدتر بود حال او
 بدو گفت شیخ حقیقت گرای
 نگیری چرا کار داند دست مرد
 بمنبت زدتش بر آورده اند
 کند بیشتر حال خود را تباه
 که بروی رود آن زماں ای غریب
 زند بر دل بیدلاں تیر آه
 که مردن به از آن چنان است
 سپارند در دست او آلتش
 بماند به بندی که از بند رست
 در آمد دل در دمنش برود
 که امروز دل داده بجاں بداد

چو افساد شد این سخن کو کبوی
 پودر یافتندش همان مرد بود
 دل عالمی سوخت بر حال مرد
 نبود از راه خلق چشم کسی
 خوشامانین پیکر چاک چاک
 الا ای چو انر دمیدان عشق
 رسد جان آنکس بجانان خویش
 تو ای ملائین سایه پرورده
 هوای محبت چه داری پسر
 پسر چادری برکش خوش نشین
 غم دل گرت نیست بر محبوی
 دویدند مردم زهر چار سوی
 که عشق از نهانش بر آوردد
 که جان داده و ترک جانان کرد
 که نگریت بر حال زارش بسی
 که از خنجر عشق غلتد بجاک
 بزن دست حکم بدمان عشق
 که در کار جانان کند جان خویش
 دی رو بصره انیا ورده
 ترا باید ای یار کار و گر
 خنثت نزدیک بمیدان کیس
 بشب مهر حین نباشد نکوی

ادب سوم در حال ذوالنون مصری

از دانش مفهم

به بر عیب با عصای طلب
 زنی در قفا دید مانند حور
 چو نظاره حسن آن ماه کرد
 نمی رفت و چشمش بدنبال بود
 همی رفت ذوالنون بی پای باد
 ز رویش خجل روی تابان حور
 شد از خویشتن از خودی رفته مرد
 که چون صید قزاق بی بال بود

از اینجا که عشق فروزنده چهر
 ز مجربی خویش دارد حجاب
 چو آمد دل ریش ذوالنوں بدر
 بگفتا بد و النوں که ای دلفگار
 که شنید ای حسن و جمال شدی
 چو این حرف گفت آن زن را بگر
 دلم بردی اے دلربا یا رس
 زن این حرف بشنید و خاموش
 بگفتش که ای سالک اِه عشق
 صبی دیگر یی بد نبال من
 چو زن وصف کرد از خط و خال
 بر آورد فریاد آن ماهروی
 تولا ف محبت بمن میزدی
 عیار ترا بر گریستم ازین
 چو نقد کمال تو خالص نمود
 تو چون نیستی اندرین عرصه مرد
 نزدیک ترا مرکب انداختن
 چنان رفت ازین حرف بر جان
 چو تیر این سخن بر دلش کار کرد

نیار دک در پرده باشد چو مهر
 که بی پرده زبید رخ آفتاب
 خبر شد زن از درد مندی مرد
 نهان تو شد بر دلم آشکار
 اسیر کنبد خیالم شدی
 بگفتا بد و پیر روشن ضمیر
 چه پرسی دگر از دل دار من
 پس از چند گامی که باشیخ راند
 چو یوسف دلت غرقه چاه عشق
 پسند جمالش خط و خال من
 نظر کرد ذوالنوں بد نبال او
 که ای بوالهوس مردنا راست گوی
 چه آتش که در جان و تن میزدی
 که بر صورتی بهتر از من ببین
 بر آید غش آلود از بوتۀ زود
 به پیرامن کار مرداں مگرد
 که این است میدان جان باختن
 تو گفتی بر آید ز جانش نفیر
 دل خفته شیخ بسید اگر کرد

برای که میرفت بس تیز راند
 همی باتو میگویم ای بوالفضل
 یکی از ره راستی رو پیچ
 دگر دل به بندی اگر با کسی
 مبر از دلت مهر آن ماهروی
 بگیر آنچنان دامن یار خویش
 بدین توشه خود را بمنزل رساند
 دواند رز زیشو بگوش قبول
 که ناراست مردم نیز دزدی پیچ
 و رازوی جفا با بهیمنی بسی
 تنی دیگری بهتر از وی مجوی
 که از خویشتن بگذرد کار خویش

ادب اول در تمهید از دانش هشتم

چو این نامه دلکش جانفرای
 سخن را نم از غایت این کمال
 که مائل بحسب فضائل کند
 ز تدبیر تو نفس را از درون
 به تهذیب اخلاق کامل شوی
 گر آئینه پاک و مصفا شود
 اگر صیقل چه آری بکار
 در و جلوه گر آید انوار عشق
 شود کشف حال مکان نمان
 مکان و زمان مانند اند کسی
 مکان و زمان را چو دریافتی
 به تهذیب اخلاق دارد بنای
 شنو از من این علم را وصف حال
 زوایل ز نفس تو ذایل کند
 چو دس طبیعت بر آید برون
 بسر منزل خویش وصل شوی
 در و عکس شی جلوه پیرا شود
 که آینه دل شود بی غبار
 شوی خازن گنج اسرار عشق
 ز روی حقیقت نه راه گمان
 ز توحید حق دور ماند بسی
 سر از رتبه جیل بر تافتی

ازین عقبه سخت چوں بگزری تو از وادی چند چوں بگزری
و گری کنی پای رهوار خویش که کاری نداری بر قار خویش

ادب دوم در بیان مکان و اقسام آن از دانش هفتم

کنون لب بحرف آشنا میکنم در گنج اسرار و امیکنم
کس این گنج پوشیده پیدا نکرد اگر کرد بر کس هویدا نه کرد
ازین پیشتر زان رموز نهفت ز گفتار من صاف تر کس نگفت
چه گنجی که اسرار خاص وجود ز بد و شهود اندراں جمع بود
نقد و رموز وجود و شهود در آن مخزن راز گنجینه بود
ز گنجینه عارف کاملی فرید جهان عالمی عالمی
گهر باکرانجم بدش قدر بیش کشیدیم در رشته نظم خویش
بدرگاه دادار حاجت ردا ی کنم عرض حاجت من بنوا ی
که در چشم یکتایاں آردش ز چشم دویناں نگهدار دیش
کنم آن در گنج اسرار باز کشم پرده از روی ارتنگ از
که توحید مطلق بود بر سه قسم از آن رو نهادند آنرا سه اسم
نخستین که قوی بود دینی نفاق که باشد زباں را بدل نفاق
دوم باعلی باشدش از تکاب به امر از تکاب و زبانی اجتناب

سوم قسم توحید علمی بدان
معلق به علم زمان و مکان
نمود مکان و زمان تا کسی
نداند بود جا، ملی نا کسی
که توحید موقوف عرفان اوست
چه عرفان اوقالب جان اوست

الاتان این هر دور اپی بری
به اسرار توحید ره کی بری

ادب سوم در تقسیم مکان از دانش هشتم

شنو از من اینک نوری در
مکان بر سه قسم آمده است ای پیر
نخستین که گوئیم جسمانیات
بود مومنینش مکان خدای
دوم شرح اقسام جسمانیات
بود دیگرش جاری روحانیات
که جزوی نگنجد در آل پاک جا
فرود از مکانات روحانیات
که آنهم بود منقسم بر سه قسم
مکان کثیف است در حد ذات
مکان لطیف است آن دوین
مکان کثیف است جرم زمین
بود زجملهش ظاهرای خوش خصال
بود هر چه دور اند راں جایگاه
در آنجا رود هر چه اندر دو ماه
درین ره اگر مرغ طیراں کند
که نارد پیر ماهی رود بر زمین
صداهای رعد و گرسوت با
مکان بر سه قسم آمده است ای پیر
بود دیگرش جاری روحانیات
که جزوی نگنجد در آل پاک جا
فرود از مکانات روحانیات
که آنهم بود منقسم بر سه قسم
مکان کثیف است در حد ذات
مکان لطیف است آن دوین
مکان کثیف است جرم زمین
بود زجملهش ظاهرای خوش خصال
بود هر چه دور اند راں جایگاه
در آنجا رود هر چه اندر دو ماه
درین ره اگر مرغ طیراں کند
که نارد پیر ماهی رود بر زمین
صداهای رعد و گرسوت با

مکانیکه الطف بود ای پسر
 چو نور نجوم دمه و آفتاب
 در آن جای با هر چه تا بدو
 چو از مشرق آید بروی آفتاب
 همانا درنگی ندارد دمی
 اگر نور آن نیز نور زای
 بدی ره سپرتان زمان دراز
 همی حال دارد در حمله نور
 ازین روی دریافت باید نمود
 که رفتار این نورهای لطیف
 مکان بود اگر مکانش بدی
 فردزی اگر شمع در خانه
 بگیرد همه خانه را نور شمع
 از آن پس که از باد خالی شود
 رسد نور آن شمع نزدیک دور
 ازین جا خردمند روشن سواد
 مگر در میان بود ای پسر
 ولیکن ز بس قرب این مکان
 ترا بود دهره از تمیز

مثالش بانوار صورت نگر
 دگر نور آتش که تا بد در آب
 در اینجا نزدیک دارد ظهور
 به مغرب رسد نور آن بر تاب
 که اطلاق یابد به بیش و کم
 روش داشتی در مکان هوایی
 به مغرب رسیدی پس از دیر یاز
 که در ساعتی طی کند راه دور
 بجز عقل این عقده نتوان کشود
 بود جز مکان لطیف و کشف
 کجایی درنگی به مغرب شدی
 که باشد بر آزاد کاشانه
 بود جمله آن خانه منظور شمع
 مرا این نور در خانه خالی شود
 کند پر توش خانه را پر ز نور
 بدانش کند فهم حرف مراد
 بود نور را یک مکانی دگر
 میزنم نگر دو یکی زان میاں
 بدان همچنین حال نور ای عزیز

که از بس لطافت که باشد و را
 ز بس قرب هر دو مکان ای پسر
 ندانی ولیکن بر آئین عقل
 مثالی به فهم تو نزدیک تر
 دهم شرح آتش ز خشک و ترش
 تو آنرا که دانی ز آتش اثر
 اضادات که خاصیت آتش است
 چو پیداست بر مرد دانش نصاب
 مبنی آب و آتش بیکجا خیال
 چو این حال دریافتی ای عزیز
 پس اکنون بدان ای خردمند پو
 چو در آب گرم افگنی دست خویش
 ز آتش بدان این همه سوز و تاب
 چو دانی که در یک مکان زینهار
 بحر منزل آب ای نکته یاب
 نه در جای آب آتش است ای پسر
 دلی هر دو ای جای با هم دگر
 هر جزو آن آب و آتش بود
 نه این آب بی آتش است ای پسر
 ندارد روش در مکان هوا
 میزند نگر دند با هم دگر
 بکشف قلوب دبر این عقل
 بیارم که زین راز یابی خبر
 که سوز است و سوزندگی گوهرش
 بود صورت آتش ای پیغمبر
 نه صورت بود سیرت آتش است
 که آتش بیکجا بگردد بر آب
 که اجماع صندین باشد محال
 که با هم نمانند مخالف و دچسبند
 که در آب گرم است آتش ضرور
 بسوزد در ادست و گردی پریش
 بود سوختن کار آتش نه آب
 بگیر دهم آب و آتش قرار
 مکانی دگر دارد آتش با آب
 نه از آب در جای آتش اثر
 بنایت قریب اند و نزدیک تر
 ولیکن نه داخل بد آتش بود
 نه بی آب و آتش بود سر بسر

چه آنگاه هر یک بجای دگر . بود در مکان دگر جلد ه گ
 بمانند بر دو بهم متصل نه متند ایشان زهم منفصل

ادب چهارم در بیان مطالب چند از نشانی هشتم

دگر مرغ معنی بردمت کنم . دلیلی بدعوی اقامت گسشم
 که در خانه دگر چسراغی نهی که آن خانه را روشنائی دهی
 شمعانش فرگیرد آن خانه را فروزاں کند جمله کاشانه را
 بود از زوایای آن سربسبب از آن نور تابان شود دیره در
 فردزی اگر صد چراغ اندراں بیک جا بود جمع انوار آن
 نهانی که نور خستین چراغ از آنجا برآید چو نغمت ز باغ
 و لیکن چو بینی بچشم درون ز بعد این مکان هم نباشد برون
 که نور ضیا گستر آفتاب نیار دگر زشت از میان حجاب
 و لیکن حجابی بنایت کشیف بود نور در ذات خود گو لطیف
 ازین رو قلم نقش تحقیق بست که در بعد مفراط هم این حالت است
 پی کشف این راز بشتانتم پس از روی تحقیق در یافتنم
 که چون بعد مفراط بودای پسر بود نور او منقطع سربسبب
 دگر هر چه از چیزهای لطیف بود در پس پردای کشیف
 ازین جا نگه و آنچه وصل بدوست مرا پس دو جهت باعث بعد است
 ملایک که هم دوزخ و هم زمی ز زیر زمین تا بعرش بریں

بنوکیل شاں باشد ای نکته راں
 بود تا به اول فلک تا ز شاں
 بنظم مهمات این کارگاه
 فزودن تر بود گر چه فیروی شاں
 که باشند آن با موکل بر آن
 نباشد ازیں پیش پرواز شاں
 بود جمله مامور ازیں بارگاه
 ازاں پیش نبود محاکم پوی شاں

ادب نخم در مدارج معارج از دانش مستم

ز اوسط نشو نمک دیگر
 ملایک که باشند بر آسمان
 ز چرخ کبیر تا بچرخ مهین
 مقامات هر طبقه با سجد گر
 بتحریف اوسط شوم تر ز باں
 که باشد زکر دیبا آن گرده
 بدرگاه یزدان مقرب ترین
 تفاوت بود در مقامات شاں
 نهایت لطیف اندر در ذات خویش
 چو خواهند از جای خود بجهند
 مقامات ایشان ندارد حجاب
 در آیند اندر دل سنگ لایخ
 دلی در مقامات آن جمع نیز
 بگوشت کشم زان سخن گوهری
 موکل بر آن گنبد طاسمان
 و زان آسمان تا بعرش بریں
 بسی بفضل دارد بر دیده دور
 ز اعلی سخن آورم بر دباں
 ز جنس خود اعلی بغر و شکوه
 که باشند حمال عرش بریں
 نهایت ندارد کمالات شاں
 محلی بفضل و کمالات خویش
 بجای فرودین خود پاهند
 که نبود بجاں با هم احتجاب
 چو تازی سواران بدشت فریخ
 بود بعد ز دیگ صاحب تمیز

که دارند ایشان بخش نیاز
 ز جنبش بمقصد رسد آن گروه
 مگر حاجت جنبش و انتقال
 مکانات اعلیٰ اعلیٰ مگر
 مگر روح انسان با وصف خویش
 ز تحت اثری تا برش مجید
 نباشد بجنبشش احتیاج
 که در جای خود باشد و نوزویش
 هم از انفصال و هم از اتصال
 هم از نسبت جنبش و هم سکون
 ولی هم درین جای روشن سواد
 نبوغی بود بعد ای دیده دور
 که دور است از منزل حور عین
 بود اسفل السافلیس نیز دور
 ازین جمله جاها که کردیم یاد
 بفهم خسرو دمنده کی درخورد
 بود فوق آنها مکان خدای
 نباشد در و بعد از هیچ سوی
 اگر جا کند شرع را پیروی

که بی جنبش از راه مانند باز
 رود گو بیکدم هزاراں کرده
 همانا منافی بود با کمال
 بر نسبت جدا باشد از همدگر
 بود جمله الطف زاد صاف خویش
 از و تا مکانش نباشد بعید
 بهر جا رسد همچو نور سراج
 رساند نزد یک و هم دور خویش
 هم از داخل و خارج و انتقال
 بود ذات پاکش برون و درون
 که پاک است از ظلم و جور و فساد
 دلیلی بیارم ز روی نظر
 بود علیسین لا تناهی یقین
 که آن هم بود لا تناهی ضرور
 مبر بود ذات رب العباد
 بنا منتهی منتهی بر خورد
 در و قرب در قرباں جمله جای
 که یکساں بود اندراں پشت روی
 دهد تن بطاعت بجهت قوی

به نیروی باطن شود کامیاب
 تواند که جسم ثقیل و کثیف
 کند در دمی قطع راه دراز
 هر آنکس که در طی راه سلوک
 به نیرو بود گم از این بیشتر
 کجا تر شود چوں در آید در آب
 از این رو بر آب رانیت است
 هم او را به بینند در خدجای
 رسد نیروش که بحمد کمال
 تن خاکی خود به بتشکیل ذات
 در آتش درون جا کند چوں سپند
 از آتش از او روی امین بود
 بنی و ولی چوں به آتش روند
 که در وعده حق نگرند خلاف
 چو اندیشه گرده در آتش درون
 چو خواهد که اورانه بیند کسی
 نهان گردد از چشم مردم چو نور
 بود گرچه بالاتر از جسمه جای
 که این خابۀ با از سمک تا سماک

کمال تجرد کند اکتساب
 کشد تا بحما نیات لطیف
 کند در مقامات الطف گزاف
 رسد تا بدان جایگاه سلوک
 کند در مقامات الطف گزاف
 چه عکسی که افتد در آب بر آب
 که در جای آتش باب اندر است
 مگر او خود از جانبرده است پای
 که دانند بالاتر از وی محال
 کشد در مقامات روحانیات
 ولیکن از آتش نباید گزند
 که در جای روح اندر آتش بود
 بجاں همچوں روحانیان در شونده
 همانا که از حق نیاید گزاف
 همی سالم آید ز آتش بروں
 ز باغش گلی برنخسند کسی
 بدیدن نیاید ز نزدیک و دور
 مکانش نباشد مکان خدای
 نباشد سزاوار یزدان پاک

چه از آتش و آب و از خاک باد	و جودش مرکب بود با تضاد
بود جای خاک ای پسر آشکا	بود جمع در قابلیت این چهار
لطیف و هنر آوار آب ای سپر	هو ا را بخاک است جای گر
مکانیست در چشم معنی نمای	در آب از پی آتش تیز پای
که از آب نبود چو نقشه بر آب	بود بهر آتش مکانی در آب
که آتش بود اندر آنجا کیس	مکانی بود در هو ا آنچنین
که باشد یکی از دگر بیشتر	بترتیب اندر لطافت نگر

ادب ششم در بیان مکان خداوند کون و مکان

از دانش ششم

دگر نکته آرم نه دل بر زبان	شنیدی ز حال مکیں و مکان
سزاوار آن ذات یچند دچون	که باشد مکانی بجا اندرون
بود از همه جای بالا ترین	همانا که آن ذات اعلی ترین
که چرک و پلید است و آسیب ناک	فرو دین مکانیکه خوانند خاک
فراهم نیاید درویشکی	و آب و زباد و ز آتش یکی
که این هر دو را در انباشد سزای	نه جاست در روی نه ذات خدای
که باشد درو ذات پروردگار	نه در خانه جا بود زان چهار
بود آتش و آب خاک و هوای	محال است که اندر مکان خدای

نگویم درون و نخواهم بروں	هر ذره چوں جان غالب دوں
بود جلوه ذات بچند و چوں	ولی مطلق از قید شبه نموں
در اجزای مجموعه ممکنات	هر ذره موجود باشد بذات
ولیکن به پستی ممکن وجود	ز اوج وجودی نیاید فروود
بادراک او در مقید پیچ	که مطلق نگر در مقید پیچ
بود ذات او بهیمر با هم	بهر رنگ و بو بهیمر با هم
هر ذره هستیش باز جوی	که باشد بهر جز و گل جای بوی
به بحر محیط افکنی گز نگاه	نیاید بجز موج با دز نگاه
به اصلش اگر برگماری نظر	بجز آب دریانه بینی دگر
ز بیداشی جاہل بود الفضول	دهد نسبت اتحاد و حلول
بذاتش چنین نسبت و هم خیال	بود محض الحاد و عین ضلال
که از وصمت اتحاد و حلول	معرابو در در بر ذی العقول

ادب اوّل در بیان زماں از دانش نهم

زماں هم بود چوں مکان بر قسم	بود پیر هر یک جدا گانه اسم
نخستین از است جسمانیات	بود دو بین قسم روحانیات
بود سو میش زماں خدای	که از وی مکان و زمان بنیای
نخستین دو قسم است جسمانیات	سپس گویم اقسام روحانیات
زمان لطیف و زمان کثیف	بود چوں مکان کثیف و لطیف

تختین گشیت است ولی آنزما
 درازی و کوتا همیشه هر کسی
 بود این زمان منقسم بر سه بهر
 که ماضی و مستقبل و حال نیز
 بود رحمت و ضیق هم اندرا
 دوم بهر از هر دو جسمانش
 نه این بهر از بهر انسا بود
 بود آنچه اندر زمانش دراز
 تحقیق مرد حقیقت گزین
 چنان کار دشوار کردن آن
 در احوال اطفال این دو گروه
 که قوی بنی جان آتش بنای
 بیک روز چندان ببالد زیاد
 بدینگونه بالیدنش را سبب
 بود جز زمان بشر آن زمان
 همانا خلافت زمان بشر
 بود آن زمان را هم این بهر حال
 همانا بود دی و امروز آن
 کم دوین قسم را ترجمان

پدید آید از گردش آسمان
 بداند که نبود نهان بر کسی
 بداند که دارد ز ادراک بهر
 بود اندر روشنش ز روی تیز
 که امروز با وی ندارد قرا
 لطیف است ماتحت روحانش
 که مخصوص نوعی بنی جا بود
 درین کوتاه است از ره اتیان
 همانا در اندک زمانی ازین
 که نتوان نمودن به بسیار آن
 پش و هوش کند مرد دانش پزده
 که باشد ز انسا قوی القوی
 که بالیده سال انسا نژاد
 بفرمود مرد حقیقت طلب
 که بسیار هست اندکش بیگیا
 دراز است کوتاه آن ای سپر
 ز ماضی و مستقبل و نیز حال
 مناسب بدان هر سه نکته آن
 که باشد ز روحانیات آن زمان

ز اقسام بیارش اینک مگر
 که خاص ملائک بود آن زمان
 درین هر چه باشد قلیل و کثیر
 هم از ضیق و زحمت بود بر کراں
 ازل ماضی آن زمان است بس
 محیط ازل هم اید آن زمان
 زمان وزین و زمان آفرین
 که ازل و آباد نبود در آن
 بود منظر سیرت لم یزل
 بر آزال و آباد باشد محیط
 بری باشد از آمد و هم گزشت
 تحقیق بنشور آن بیگماں
 بیک قدرت خود خدای قدیر
 بود این زمان چون زمان خدای
 بدان قدرت خود سمیع و بصیر
 که بر جمله مقدور قادر بود
 ز ماضی و مستقبلش بیگماں
 کسی زین سراحرم راز گشت
 بر آن شی که دانی کشف و شهود

بر ایراد سی کنم مختصر
 در آن ره ندارند و هم و گماں
 در آنست بی شک طویل و قصیر
 که این هر دو راه نباشد در آن
 ابد هست مستقبل ای تمنفس
 بگردد بر عقل دانشور آن
 بود ماورائی زمانی چنین
 صفات قدم صادق آید بر آن
 که آنرا نباشد ابد هم ازل
 محاطش مرکب بود هم بسیط
 تجزئی به پیرامن آن نگشت
 نباشد تجزئی پذیر این ماں
 قدیر است در این دماں یادگیر
 ز ماضی و مستقبل آبدور ای
 به جزئی د کلی علیم و حبیر
 برو باطن جمله ظاهر بود
 بود هر دو موجود در یک ماں
 که بروی در معرفت از گشت
 نیارم دلیله اقامت نمود

ز حالات محبوب خاص خدای
 که در ضمن احوال معراج اوست
 در احوال یونس علیه السلام
 که در بطن ماهی همی دیدمش
 دگر قصه ابن عوف آنجناب
 که دیدم بفردوس گل چیدنش
 بگفتم که تا خیر کردی چسرا
 بمن گفت ازاں سختی و رنج خویش
 ز کسب سعادت بدم ناماید
 ازاں حال دانای روشن دوش
 که دیدش بوقتی رسول خدای
 ازاں باز تا خاتم رسلاں
 سنین زمانش ز روی شمار
 دگر دیدن ابن عوف ای پسر
 که قبل از وقوعش زمان دراز
 در ابد دم که با وی زباں بر شود
 نبند بر زبانش کلام مجاز
 دهاں را بصوت دگر باز کرد
 نگر دو پدیدار حالی چنان

دهم بعض را اندرین نامه جای
 بر آریم مغز زماں را ز پوست
 به اصحاب فرمود خیر الانام
 جو اجم بداد آنچه پرسیدش
 بتذکار فرمود با شیخ و شاب
 خراماں خراماں خرامیدنش
 تو در آمدن دیر کردی چرا
 که دیدیم از حد اندازد پیش
 که دیگر بخدمت نخواهم رسید
 بدانند که داند ظهور و بطول
 که در بطن ماهی همی داشت جای
 تخمیں مگر گو میت ای فلاں
 فراوان باشد از پالضد و دونهرا
 بروں از نظر گاه فکر و نظر
 بیدیش همی سپید سرفراز
 تکلم بلفظ حقیقی نمود
 بحر حقیقی دهن کرد باز
 زباں را کلید در راز کرد
 بحر اندرین پاک الطیف زباں

که آئینده صد سال و بگذشته هم
 که این هر دو حالت فراهم شوند
 وجود کلیم و کلام از خدای
 درین صورت ارباب اک و ای
 بدانند که حق تعالی چه دور
 ز دامن ماهیت آل زمان
 مسلسل نباشد بدور سپهر
 بروں سوی اندازه اختری
 رسولی که یزداں ستودش بسی
 بر مرد دانای بنیشوری
 اگر سالک مسلک اعتزال
 بگوید که معراج خیر العباد
 اگر چه درین اعتقاد گزاف
 که در خواب جزور زمان لطیف
 گذشته و آئینده این دو زمان
 بوقتی نیارند با هم شدن
 بدانند که در معرفت اکمل است
 درین دولت سرمدی ای عزیز
 ولی مقبلے گر شود کامیاب

بیک حالت آیند یکجا بهم
 گذشته و آئینده با هم شوند
 ازین حالت و این زمان شدن
 که دارند عقل حقیقت گرای
 سخن راند و بیند او را بطور
 فتنه نارسادست و هم و گماں
 بود فارغ از نسبت ماه و مهر
 ز بهر الفتلاب و تغیربری
 از اتمثال این حال بودش بسی
 بسنده است این نکته از ذقری
 کند منع وارد بر این گونه حال
 بهنگام خوابش بدو دست داد
 بر اهل سنت بود اختلاف
 که روحانیا تست نام شریف
 گریزند از هم چو تیر از کماں
 چو موم و چو آتش فراهم شدن
 که این هر دو ماضی و مستقبل است
 شریک است گو عامه خلق نیز
 برد بھرہ این سعادت بخواب

نبی دوی چوں به این جارسند
شفیع دو عالم حبیب خدای
سر دسر و جمله موجود گشت
اگر گم می از ره گم سر است
کشاید بحر فم زبان سوال
که چو جمله اشیا ترا در گمان
مردم ازین دعوی بے خلل
ازین محض دعوی نادیده
که مجموع موجود چوں بو به گل
نه این اعتقاد مسلمان بود
به اصحاب ایمان چنین اعتقاد
جوابش دهد عارف نکته یاب
که بر حسب تحقیق بنفشواران
که دانش به بنیش بهم کرده اند
بود آن زمان را مکانی دگر
ز آن ازل آباد باشد بروں
نباشد ازل بی ابدان راں
مگر هر چه خواهد بود و هست و بود
که خیزد ہیں ز احتیاد ازل

به بیداری این پا نگه دارند
که کاخ دو گیتی بدو شد بنای
که نایز بدین هر دو مقصود گشت
که نکشود بروی در آگه
شود منکر دعویم از ضلال
بود بالیقین حاضران زمان
نباشد مگر این زمان در ازل
مگر لازم آید هسی ناگزیر
بود از ازل حاضر از جز و کل
که این نهیب فیلسوفان بود
نه لایق بود از کمال فاد
جوابی که آنرا نه باشد جواب
که دارند فهم خرد پروران
تمیزی بدیو و حرم کرده اند
نشانی دگر غمشان دگر
نه چند است مابینش رانه چوں
کزین هر دو هست آن زمان کراں
ازاں در ازل جمله موجود بود
که دادش بهم خالق لم یزل

ازل راتو عین ابد بنگری
 به پیشین سطور آنچه آورده ام
 بتطبی چنان داده ام انتظام
 بتزئین غیبی که شد یادرم
 که ام کتاب از مضیق زماں
 بر اهل تحقیق باشد بروں
 مگر آن صفت از سر علم درای
 مگر آنچه موجود باشد در اں
 که در عالم صورت ای نیکرای
 که در عالم جلوه گاه شهود
 بهماں ذکر پیشین مثالش بود
 چو با ابن عوف آن رسول جلیل
 ملاقات کرد و سواش نمود
 شفیع که بخشد روز رخ اماں
 نیاید ازین لازم اندر شهود
 که آن حال بعد از زماں دراز
 نبی را که محبوب معبود بود
 بود هر چه موجود نسبت بدوی
 همه آفرینش نیز د خدای

ابدیز عین ازل بشری
 بساط معانی که گسترده ام
 که نزدیک باشد بفهم عوام
 از اں نیز روشن تری آدم
 که میخیزد از گردش آسماں
 که آن صوفیانند صافی درں
 بود و صفت علم قدیم خدای
 ای لازم آید بر نکته راں
 بود جمله موجود و ناستی گرای
 چو پر تو در آئینه گیرد وجود
 که این قضیه مصداق حالش بود
 بخلد بریں مؤمنان را دلیل
 جوابش تسبیح حقیقی شنود
 زهرشی که دید و بگفت آن ماں
 که آن حال را باشد آن دم چو
 دریں کار گه خواهد آمد فراز
 مبعراج این حال موجود بود
 بر ماست معدوم بی گفتگوی
 بد نیگونه دانند از باب رای

که در علم حق هر چه دارد وجود
 ولی این وجودی بود بخیل
 ولی این عمل هم شهودی بود
 مگر نسبت خلق معلوم دای
 بود هر چه از ممکنات ای عزیز
 بعلم قدیمی که دارد خدای
 زمین بشنو این نکته ای نکته و
 که با آنکه در نظم این هست و بود
 قدم بهر عالم محال است از آن
 اگر قوت روح یا بد کمال
 تواند که این قالب خاک را
 کشد تا مقام زمان لطیف
 در آن پاک الطف زمان بخت
 که در ساعتی حال کون و مکان
 نکات رموزات چندین هزار
 بدو ایزد پاک الفت نمود
 مگر با چنان کث و سیر طویل
 که چون باز بر بستر خود رسید
 محالش نگوید مگر نا کسی

بر دوازده جمله موجود بود
 که آن را تعلق بود با عمل
 نه از خارجی و وجودی بود
 که ما را بدان حال معدوم آن
 ز ماضی و مستقبل و حال نیز
 بود جمله موجود و هستی گرای
 که باشد ترابه ز گنج گهر
 بود هر چه را خارجی بر وجود
 که گیرد تعلق بوقت و زمان
 که باشد بی کمال و صف حال
 چه قالب که این جسم ناپاک را
 که خوانند روحانیات شریف
 بفرخنده معراج شد کامیاب
 به تفصیل گردید بروی عیان
 که آمد به هشتاد و دوه در شمار
 برون گنج پوشیده پیدا نمود
 رجوعی چنین در زمان قلیل
 بگری که بود آن چنان گرم دید
 که آن حال در خواب دارد بسی

چه مستعبد آید بسر و تمام
 دهد دست آن مرد را این مقام
 کند طی ره در دمی ره گزار
 ولیکن بر عقل روشن درون
 که هیچ آفریده بعلم و برای
 همانا بر مرد دانش ایاب
 بود لوح محفوظ از وی حقیر
 سرافیل دارد بران اطلاع
 نداند کسی حال تم الکتاب
 بود آنچه مسطور ام الکتاب
 مگر آنچه دادم بنوک زبان
 اگر علم باشد همین است پسر
 چه بوده است آن دانش جانفزا
 ز سهل ابن عبد الله تستری
 که از پیر آگاهی آن پیر مرد
 بگر آیت مصحف کردگار
 هم از ابن عباس آورده اند
 که آن پیر دانای راز نهفت
 که من هر چه تفسیر میدانمش

که دریابدش هر کسی در منام
 که ریزد شراب حقیقت بجام
 ز صد ساله ره تا به یکصد هزار
 بروست از حد امکان برون
 رسد تا بیاید زمان خدای
 هم از این زمان است ام الکتاب
 که باشد رقص تغییر پذیر
 از آن دیگری را بود امتناع
 بحر ذات دانای عیب صواب
 تغییر در آن نیست از هیچ باب
 ز اقسام علم مکان و زمان
 که دارند از باب فکر و نظر
 که حیدر درش بود و احمد برای
 سخن را نم اندر زبان دری
 بهتر شد آن خود ارشاد کرد
 بود بطن هفتاد و هسم یکبار
 بیان صحیحی رقم کرده اند
 اشارت بیک آیه کرده گفت
 اگر در بخلق بر خوانمش

نیارند ادراک تفسیر من
 پس آنکه که آن آیه تفسیر کرد
 سخن با در اسرار تو حیدر اند
 مگر آن کلام بلاغت نظام
 گروهی را اصحاب هم تابین
 بتکفیر آن پیر برخاستند
 چراغی که روشن گرجا بود
 هانست علم حقیقت گرای
 نه علمی که داری فرایاد خویش
 نیاید ازین علم جز مکرو زور
 چه علمی که باشد سرفتنه با
 چه دانش که دانش زدانا برد
 همه کبر و پندار زاید ازو
 ندارد جز آنده در بار خویش
 سیفیه که دل را به بندد بدو
 نه علم ست این علم های زبون
 بدو دل نه بندد جز آن تیره رای
 بجز عالم عشق حقیقت گرای
 هر عالم با عنم و بیخس

کشایند لب با تکفیر من
 ز دانسته خویش تقریر کرد
 با وج بیان حقیقت رساند
 ز وقت نیا مدبفهم عوام
 نکردند گفتار او را ایقین
 بسی انجن با بسیار استند
 دل روشن اهل عرفا بود
 که تا گنج وحدت شودر گمراهی
 که آموزی آن را ز استاد خویش
 ز مترب الهی براند بدور
 همی برگشاید در فتنه با
 چه بنیش که بنیش ز بنیا برد
 بجز خود نمائی نیاید ازو
 نیارد بجز گمراهی بار خویش
 خردمند ازین رای خندد بر
 که از دل بردن و رایا برون
 که پیدا کند در دل خلق جای
 سخوانی که باشد ترانا نرای
 مشو غافل از دم شمردن دمی

کزین دم شمردن در روز شمار نیائی تو در مدبران در شمار
 سرانجن یا بخلوت نشین مشو غافل از دلبسته و تنشین
 لب و چشم و گوش خود آری فراز که گردد در معرفت بر تو باز
 زن آنگش پس که بر سر بلوی رود راه و مشغول در گفتگوی
 بلویش نیفتد ز سر زان خیال که نبود فراموش در هیچ حال

ادب اول از هر سال هرامسه ادب علییه اسلام

در نکات دانش افزا از دانش دهم

ز جرم زمین در سه و آفتاب شود روی همتاب بی آب تاب
 ز ریج کسوفش نباشد فراغ ضیاء گم شود چون فروغ از چراغ
 اگر نیک بسخی ز روی تمیز بود و بچنین حال نفس عزیز
 ز نور خورشید تا بود مستنیر بود پُر ضیاء شکل ماه منیر
 مر این نفس تا با طبیعت بود گرفتار بند مصیبت بود
 خردمند بینای مرد خدا کند نفس را از طبیعت جدا
 تن و هر چه زاید ازین فتنه دای دگر پی روان تن تا سزای
 طبیعت میان نفوس و عقول کشد پرده بر روی نفس چهل
 بسنجی نایابی کام دل تشکیلاتی بخشد گرام دل
 که از ریج و راحت بود برکنار پذیرد به ادب و تجرد قرار

بدانگه که این نفس پاکیزه کیش زبند طبیعت کشد پای خویش
 نماند در درویشی و بیم و یاس رود از تو فقر و نیا زد و هراس

ادب دوم در قطع تعلقات بی عالم بی ثبات

از دانش دهم

بود دوری در دستاں رنج سخت از ازل سخت تر گویم ای نیکبخت
 بهم بستن دل بچسب چنان که روزی شوی دور از پیکیان
 زیاری که بیم جدای بود کجا قابل آشنائی بود
 عجب تر که چون نفس پاکی نهاد هند پا درین دامگاه فساد
 که باشد سرای پرانده و درد در آغاز گرم و در انجام سرد
 درین کوره مردم کور دل در آلودگی های تن پا بگل
 بشادی پذیرائی مقدم شوند ز بیدان نشی ثا دو خرم شوند
 دم بار بستن ازین تنگنای سوی وسعت آبادجا ویدای
 پرانده گردند و گریند زار غم و حسرت آرند بر روی کاه
 چو بین چشم تماثل بهم خلافت حق و عدل باشد زهم

ادب سوم در ترک اندوه و بیدان نشی و نیاز و بیم از دانش دهم

زانده و بیدان نشی و نیاز هم از بیم باید کنی احتیاز

که این چادر اسباب ضار نفوس
 زدانش اگر باز جوید کسی
 هر آنکس که از کسب چیزی برون
 هر آنکس که بر آرزوهای خویش
 بیازانکبت شکست آورد
 بود هر که بیدانش دست رای
 کند میل اندوختن گر کسی
 بجست آنکه از خویش چیزی برون
 زانده هبل وز بیم و نیناز
 اگر طبع را سنجیب آورد
 برانده و غربت اگر فقر و بیم
 عذابیکه انجام دارد ملاک
 بود لذت عقل تنزیه ناک

بود ناوک جان شکر نفوس
 ز بیدانشی باز ماند بسی
 بود دور عنسم را نماید برون
 چو فرزند او هم زند پای خویش
 که گنج دو عالم بدست آورد
 نیرزد هیچ آن کس ناسزای
 برون از خود اندوه یابد بسی
 نماید درون از غم و غصه خوں
 کند مرد فرجام بین احتراز
 بنا کامرانی شکیب آورد
 کند جمع بیند عذاب الیم
 ز نفس عزیزان بر آرد ملاک
 که دریابد از خود بخود نفس پاک

ادب چهارم در مهیت کائنات دهم

زمین در ته جرم با درشت
 ازین روی این جرم خاکی نهاد
 بهم خستگی دارد دو مردگی
 پس از وی بود جرم صافی آب

که سنگین تر از جمله اجرام هست
 بخلقت ثقیل و کشیف از فضا
 دگر تیرگی و هم افسردگی
 سبکتر از جرم زمین در حساب

لطیف است صافی ترازوی بدآت
 پس از جرم آب است جرم هوا
 پس از وی بود جرم چرخ بریں
 ز اجرام زیریں فروزنده تر
 بهمای چیزهای شریف
 دگر با حیاست نزدیک تر
 بود برترین شکل و بهتر بود
 ز اجرام از هر چه باشد بنیر
 پس از جرم پاک سپهر بریں
 بود گوهر نفس قدسی نژاد
 فلک را دهنده است جنبش مدام
 ز هر شی که پیوست نفس اندرون
 فرو دین نفس آنچه دارد وجود
 جانش بذاتش بودای عزیز
 ز فیضان نفس آنچه نبود بجای
 ز جنبیدن فکر و تمیز و خواست
 پس از گوهر نفس پاک و بسیط
 که از جمله هستی لطیف و گنیف
 بلی بر کناره یویت همیں

فروزان و زرد کیت با حیات
 که آب است الطف بلطف صفا
 که با کس ندارد سر مهر و کیس
 ازاں صافی دزنده و جلوه گر
 که دهنده است وهم صافی و هم لطیف
 تبرهیت و نیک ذاتی سمر
 ز اشکال با خوب و برتر بود
 بود جمله مهورتش ناگزیر
 که پایان احرام باشد بریں
 که می بخشد انوار صافی نهاد
 چه جنبش که جنبیدن با نظام
 دهد عکس معنی خود را بروں
 نباشد بذات خود آنرا وجود
 که با خواست و اندیشه هست تمیز
 بود همیشه پوچ پا در هوای
 نیاید بر و این همه وصف راست
 خرداں نفس آنچه باشد محیط
 لطیف است بالاتر است شریف
 بود پایه و رتب اولیں

کز نور معنی کند اکتساب کند تالی خویش را فیضیاب
 که باشد همان تالی اجنبی ز نور و حیات و شرف بهره مند
 هیس هیئت کائنات است بس ازین صاف تر شرح نماید ز کس

ادب پنجم در تهیه اسباب بقای جاوید از دانش هشتم

مراند ربهان خرد چه هست بلوح طبیعت همه نقش سبت
 بود همچنیں هر چه اندر وجود درین عالم کون و ملک شهود
 ز لذات بی معنی و بی بقا پذیرای نقش زوال و فنا
 کند رهنمای سوی ذات آن که اصل است و جاوید لذات آن
 بلذات آن ره نداد فنا سرورش بیایاں نیار و غنا
 در آن عالم روشن و نورزای همانا که جاوید ماند بی پای
 کمائی که نقصان نباشد در آن فضائی که آن را نیایی گراں
 بود آنچه از اختلاف و زوال درین عالم حس دارا لعل
 ریلی است روشن بوق بقای که در عالم عقل باشد بی پای
 ز علم و تصور ز فکر در و ز بحث و تمثیل دگر آزمون
 نباید که غافل نشیند کسی که از فوت فرصت بنالد بسی
 ز محسوس هر کس که شد کامیاب از د عالم عقل شد در حجاب

پی دانش آموزی و آزمون	در آید درین دامگاه فسوس
بلذات عقل و دوام سرور	کند آرزو مردم بی شعور
بباید ز خود مرد صافی درو	کند جامه تیرگیها برو
بود آنچه ضد و خلاف گهر	ببرد از مردم با خبر
بود جا و دال در سرای سرور	برو بهره از لذت پر حضور
پوشد مرای حله آں پاکخی	که فرسودگی ره نیاید بدوی
مگر گوهر خویش را ذی کمال	دهد صورت گوهر بی زوال

ادب ششم در مہلکات نفس از دانش دهم

بود مہلک نفس با این سه چیز	بسجد بقل آنکه دارد تمیز
نخستین بود شرک و انواع آں	دوم ظلم و انواع آں را بد آں
سوم راحت و خواهش لذت آ	که انجام آں وحشت و نجاست آ
بود اصل این هر سه چیز پلید	یکی کای را بر هر سه از دی پدید
که آں حب هستی حسی بد آں	بداند بود هر که از بخسرد آں
پرمیزد از دی خردمند مرد	که آرد دل طالب خود بدرد
هر اسد از و مرد دانش اساس	بدون فکر و جز بحشم هر اس
چو مرغ هراسنده دام خویش	بنجیند از و دانه کام خویش
ز جنس نخستین که انبازی است	حذر کردنت بردن بازی است
هر آنکس که از شرک پرمیز کرد	بهرای وحدت قدم تیز کرد

ز بیدای بیگانگی رو بتافت	بسر منزل سیر و حدت نشافت
ز جنس دوم کاس تم است جور	بپر هیزد آں را که عقل است غور
که از ترک آں گوهر شست خاک	رسد تا بسر منزل نور پاک
ز جنس دوم هر که دارد گریز	که آں خواست لذت است بغیر نیز
شود از مقامات اندوه و بهم	بعشر تنگه جاودانی میقم
دنادانی و آرزوی و نیاز	بر آید در آید در ایوان راز
همان بود زنده جاوداں	ز بند فنا و راه پیمو جاں
حسد آنا فرید آدمی یکساں	پی دانش و که دگار جهان

ادب هفتم در گله ناز و از دنیا از دانش آدم

ز دنیا شکایت کند آں کسی	که نبود بد و عقل معنی رسی
بگوید که دنیا ی پر مکر و زور	سرای فریب است دار غرور
ز کار آگهی نیستش آگهی	که می پوید این جاده از ابلهی
بدی این جهان گر سرای غرور	ندیدی کس از وی بجز مکر و زور
ز بد و فرود آمدن در جهان	همی تا به انجام رفتن از ان
بخوش عیشی و کامرانی خویش	منودی بسر زندگانی خویش
ندیدی از دل به از آرزو رخ	بجز راحت و خرمی گنج گنج
بفرصت که قابو برو یافتی	ز راه مدار اغفال تافتی
بناگر بودی از و آل سرور	پدید آمدی در نظامش فتور

بگشتی برو جمله احوال او
 ولیکن چو دیدم ز کردار آن
 که مردم درین دار ناپا مدار
 چو از بطن مادر بزاید همی
 بنا منظم حالت چندگون
 بروزی براحت بروزی بپنج
 گهی نغمه سنج و گهی نوحه گر
 گهی ناخوش است و گهی تندرست
 گهی مایه دارد و گهی بیضه ای
 بدین مختلف حال دنیای دول
 گه از موج باد و گه از نقش آب
 نماید بهم آنچه در طبع اوست
 به پید او پنهان نکو خواه تست
 نباشد فرمیده پر و غسل
 نکوی خود را نمایا کند
 به نیکی پوشد بد خویش را
 ولیکن دم فرصت و وقت کار
 ندیدم کسی اندرین تیره جای
 نباشد کسی زین سرای سپنج

بنکبت مبدل شدی حال او
 نباشد بیک وضع رفتار آن
 کجا بر قراری بود بر تزار
 بد و شکها رو نماید بسی
 مانند در جنبش و در سکون
 گهی سربلک و گهی پابلیج
 گهی غرقه و گاه در کف گهر
 گهی نرم دست و گهی گرم و چیت
 گهی در نشاط و گهی در عزای
 که نبود بیک جنبش و یک سکون
 ای تربیت یابدا از انقلاب
 چه خوب و چه زشت چه مغر و چه پست
 نه چون غول ره رهن را هست
 که از وی بکار تو افتد خل
 بد خویش را از تو پنهان کند
 که در نوش پنهان کند نیش را
 کند گوهر خویش را آشکار
 بیک حالت خود ز شاه و گدای
 که خود از پی عیش نکشید ریج

که آرد بطون خودش در ظهور
که چشم نکویش از بد بود
نه کوری نه پس راه بیندیش
خود از دست خود می شود و درو مند

چه نیک و چه بد جمله را دانم
ندارد نهال لیک از چشم کور
ز بول داردش خواهش نفس دل
حیاتش هوس باشد از کاس هر
همانند و بد و آشکار و نهان
نمیسیم جهان دور گردان
فرب غلط کار چون غول داد
زنج فنی خود کجایی برد
ندارد بکار جهان اعتماد
نسازد مرا این دیر را قیله گاه
اذاں بر درشتی و نرمی نهاد
شود خفته بیدار از خواب ناز
نیاید کسی اندرین کار گاه
که آید برون از حد چند و چل
گی باختن بازی و گاه برود

نه این است شرط فرب و غرور
خود آنکس فرمید که خود بود
خود افتد بچاه هلاکت ز خویش
نه گیتی مرا و را رساند گزند
که در گوهر و طینتش هر چه بود
ز جنس خوش و ناخوش تلخ و شور
کسی را که نبود خرد در همنو
کند ناز بر نعمت و ناز و هر
بداند که ناز و نعیم جهان
بنا که که میجو رگ در دوازده
بگوید که دنیا مرا گول داد
ره راست را مردم کم خرد
کسی را که دانش بود در نهاد
نیارد جهان را چه حس در نگاه
بنایش خداوند کون و فساد
که از دیدن آن شیب و فراز
بچشم تامل کنی گر نگاه
مگر از پی دانش و آزمون
بودند از این هر دو صافی و درود

بدین مختلف حال امید داریم	نباشد بر عقل دار النعیم
چو دار النعیمش بفهمد کسی	بسوز و بدل داغ حسرت بسی
ز جویائی دانش و آزمون	که در راه مقصد بود رهنمون
اگر باز ماند بکوری خویش	زیاں بیند از بی شعوری خویش
بمشغولی نعمت فانیش	رود از کفش نقد انانیش
ستاید اگر بیند آرام ازد	نکو بد نیاید اگر کام ازد
نکو هیدن و هم ستایندش	بود هر دو با فیه سرایندش
چنین کس گرفتار حسرت بود	گرفتار دامن مصیبت بود
کند جنس اندوه در بار خویش	که بیکار کرد آله کار خویش

ادب هشتم در هوثیاء بودن از مکر و خدع

از دانش دهم

جهان چیست در چشم صاحب نظر	که دارد از اسرار گیتی خبر
سرایست از بهر آموختن	که مایه دانش اندوختن
معانی محسوس این کارگاه	در صورت و بهتش در نگاه
نماند بحال و ندارد دبت	کمالش پذیرد زوال و فنا
مثال نمودار آن پیکر است	که پوشیده در عالم دیگر است
پدید آید در تیره جای	ز صورت معنی بود در هنمای

که آن صورتی شکل خوبه بون
ولی جمله آن شکلهار انفاست
مبادا که چون کودک بخسرد
که چون پیش او خور دینها برند
زند خنده و شادمانی کند
ولی گرد و تنه خوبی کنند
کنند گریه و گریه داند و ه ناک
دل خود بنیک سوزند و دهمی
تراگر بود دانش و نیکرای
بمردانگی پا درین ره گزار
برفت ز نه آسمان درگذشت

از آن صورتی شکل باشد بون
حقیقه دو جا وید و بی انتهاست
دلت راه بیدانشی بسپرد
بلطف و نرمی بد و بر خورند
بزرغم خودش کامرانی کند
بطا هر خلافت نکوی کنند
پربند و دل خویشتن در هلاک
گهی گریه دگاه خستد و همی
درین ره مکن غول را رهنمایی
درین ره بشکل رود ره گزار
که زین سیرت کودکان درگذشت

اوبنم در تقسیم لذات از دانش، هم

کنون بر طرازم یکی نغز، فصل
یکی آنکه یا بد خرد از حواس
عداد حواس درون برون
یکی سمع اعنی شنیدن بود
دگر ذوق و لمس است و شم ایحسان
همین پنج باشد حواس برون

که لذات عالم بود بر دو اصل
که بی حس نگر و دگر دانش قیاس
بود از درون پنج و پنج از برون
بصر آنکه نیروی دیدن بود
که یا بد خرد و محسوس از آن
حواس درون شنوا از من کنون

یکی مشترک دیگرش حفظ داس
 ز پنجم عبارت کسبم ای جوان
 توان شنیدن گرت یار نیست
 بود جمله آلات دریا فتن
 اگر دیده را ایزدی دیدنت
 برین حس ده گانه اندر شمار
 اگر این وسایط نه دارد خبر
 ز لذات عقلی کنون بشنوی
 بود هر چه از قسم لذات عقل
 همانا سبب را طلبکار نیست
 ز خود دیا بد از خود نه از زنبور
 بذات خودش یا بد از آخر
 برافتد چو از قلم خود جسم زار
 مرا این جمله لذات دریا فتن
 مانند بتواتنت را بقا ست
 کسب کمال او بود آرزوی
 اگر روی بلذات عقل آوری
 سر از کسب لذات عالم بپنج
 چو قصر وجود توافت ز پائی

سوم و بهم و چارم خیالش بخوان
 توان تصرف بود آن توان
 بصوت و صدا گوش را کار نیست
 خرد را دهد دست بر یافتن
 خرد را در گره سوی دیدنت
 خرد ما بود هر کی پیشکار
 با دراک محسوس کے رہ برد
 که پیر خرد را کنی پیروی
 نیار و که آن را کس آرد نقل
 که آلات ادراک در کار نیست
 نه از مستی خویش یا بد برون
 سبب را درین ره خرد پی برد
 هم آلات او باز ماند ز کار
 توانا بجسم ست بر یافتن
 چو جسم از میان رفت پابر همت
 ز لذات محسوس بر تاب روی
 بدست آرد سر رشته داوری
 که لذات محسوس هیچ است بیج
 مانند لذات حسی بی پای

درین نیستی جای هستی نسای
 بود هستی عقل را تاقبتی
 بنرم و در شست و بسوگ و سرور
 که باشد دبتان آموختن
 بنای چهاں برخلاف و تضاد
 به بیداری نفس و انگیزاد
 که بی اغلاط استنباطی نقل
 و دانش گرت هست سرمایه
 الا ذات و هستی شی را بجوی
 که آن هستی و ذات باشد بسیط
 روی ره با دراک آل هر دو شی
 چو طالب مطلوب گردد قریب
 به نزد خرد بر مرکب محسب
 کز و گل کند معنی چون و چند
 در آن دم کزین نیره عالم روی
 اجل دست قدرت رساند بتو
 حواست که بوده است آلات کا
 هر آنکه که مرکب رود در میان
 چو علم مرکب رود با حواس

خوش و ناخوش و نیک و بدیانت
 به دلش جلد ماند بجای
 مخمّر بود این سرای غرور
 بود عالم دانش اندوختن
 خدای چهاں آفرین بر پناه
 بسوی نسیم صفا خیزاد
 بنای که هرگز نه گردد خراب
 بدست آفرینش گراں پای
 کم و کیف آل شی مکن جستجوی
 میان وی و عقل نبود و سیط
 خرد خود کند منزل علم طی
 و سابط رود از میاں بالیقین
 کم و کیف باشد خلاف بسیط
 بقید زمان و مکان پای بند
 که از کار کردن معطل شوی
 ز علم مرکب مانند بتو
 در آندم ز تو برگزیند کنار
 ز هستی را کب نیابی نشان
 که قائم بدی از حواس این اساس

رود از تو علمی که دارد و سیط نماند تو غیر علم بسیط

ادب دهم در نکویش صد و خطا از علماء

از دانش دهم

خطا را بود کوریش عذر خواه	بصیری فروافتد گریچاه
بزد خود و خلق معذور نیست	اگر آنکس افتد که خود کور نیست
که با چشم بینا در افتد بجای	چه سخت است اندوه گم کرده راه
بود در وحسرت بد و هم نفس	عذابش همین دانش اوست لب
بلا بر سر خود خود آورده ام	که داند که این کار من کرده ام

ادب یازدهم در تهل مردم بوالفضول

از دانش دهم

که مانند باکو دکان جهول	بد احوال آن ناکسان فضول
دی چند با آشتی بر خورد	چو دنیا بد آن مردم کم خسر
چنین شامانی با نساں مباد	به خش گرایند و گردند شاد
نیابند از و خط محبوب خویش	چو بینند بر عکس مطلوب خویش
به بر ندانند دل به افسردگی	نکویش کنندش باز ردگی

ندارند چشمان بنشوری	اگر اندرین مردمان بنگری
نیارند کار نکوهش بجای	نه بر اصل باشند مدحت سرای
زدست آله کار خود داده اند	معطل ز کار خود افتاده اند
نه سرمایه دانش اند و خستند	نه بر نور بینش نظر دوختند
بصورت چو پینا بمعنی چو کور	ز سر چشمه نور افتاده دور

ادب دوازدهم در عاقل ندانستن نفس از کار

از دانستن هم

شوی گرم در کار دریا فتن	چو هستی طلبگار دریا فتن
که از ریج غربت شوی رنگار	مده از کف خویش آلات کار
پی دانش و کار کردن بدان	بنی آدم آمد بر بخیر دال
که دانش بود جوهر آدمی	چو دریافتی گوهر آدمی
که می آید از بهر خوردن بکار	بود همچین میوه خوشکوار
نیاید بکاری کز عقل حسبت	ولیکن چو از خوشه بند نخست
که گرداندش ترش بی گفتگوی	مگر سوی زر آرداں مایه روی
که آن مایه تکمیل بنمایدش	پس مایه آخری آیدش
کز بعض مقصود حاصل شود	ندانی که آنگاه کامل شود
ز نقصان بهدینچ پدران هلال	پس آنکه کشد سر باوج کمال

نیاید به و راه نقص و زوال مگر بدر کامل بود از هلال

ادب سیزدهم در حقیقت انسانی از دانش هم

سخن را نم از گوهر آدمی برم بر زبان جوهر آدمی
 بود گوهر آدمی بر دو قسم مفصل کنم مجمل بر دو قسم
 یکی است محسوس و مستم در بمعقول نامیده شد ای پسر
 ز محسوس مردم بگویم که آن پدید آید اندر سرای جان
 بکاریکه آنرا همی پرورند نشاید نخست از بد و سنگند
 پس آن مایه اندر جسد جا کند که کسب کمالش تقاضا کند
 بر دور و بستان آموختن بیا موز و شش دانش اند و سخن
 سیاه در آن منزل نوزدای کمالی که باید بفرهنگ درای
 چو یابد در آن منزل آگاهی کمالی که گفتم فروخته‌ی
 شناسائی و دانش نیم خام شود بیخه و مرد مرد تمام
 تحقیق ناطق اشارت از دست که اینان کامل عبارت از دست
 ز محسوس مردم سخن گفته شد بسکب بیا آن گهر نقشه شد
 نگارم کنون گوهر دیگر شش ز صورت بمعنی برم گوهرش
 ز معقول مردم اشارت کنم رموز نهان را عبارت کنم
 که ذاتی بود قوت اصل جان که پیوسته باشد بجنس نهان
 در آید سوی رحم با با منی که و گل کند رنگ ماو منی

پس آنکه خرد در وجود آیدش
 خرد بالقوه چون توانا شود
 یکی خشم باشد دگر آرزوی
 پس آنگاه باشد فعل آنخرد
 پس آنگاه نیروی دیگر تمام
 که در جمله اسباب یا بد کمال
 ازاں پس که دانی که در بد حال
 سپس باز گردد بهم فعل آں
 پس آنگاه در کارگاه شهود
 نگار و نگارنده پیدا شود
 اگر میل داری بربستن زبند
 درین مدرس دانش آموختن
 فراغ دل از ترس دادی دوست
 چه برخاستی از سر استی
 بود تازمانی که در دست تو
 چو آں مایه از دست پیر دل شود
 که در جای ترس آید اندوده
 ز دامن نیفتی بدای دگر
 نه بینی دگر چه سره فرهای

نگارنده نیرو فرود آیدش
 بر آں هر دوشی کار فرما شود
 که از امر او برنتابند روی
 که آں را سجد کمالش برد
 به پیوندش عقل بالفعل نام
 بر آید ز تنقیص در جمله حال
 به فعل و بقوه نبودش محال
 بجاییکه بودش بقوت در آں
 نمود و نماینده گردد نمود
 پس آں گنج مخفی هویدا شود
 شنو از من این فیلسوفان پند
 تو باشی بشکر ز راند و ختن
 که اندیشه فوت آں نفس بست
 که اندوختی آنچه میخواستی
 ازین دام مشکل بود حبت تو
 بشمشیر حسرت دلت خوں شود
 که آرد غمش از نهاد تو گردد
 که جزوی نداری مقامی دگر
 نه ممکن که از بند غم وارهی

ز پای دل این بند را بر کشای
 اگر این چنین علت جا نگذار
 جدا از تو گردد ملالت گیر
 اگر مایه عز و امن و سرور
 ز چیزی مشو ناخوش ای کج نهاد
 کند هر که بر مایه فقر اختیار
 گزیند بر آن هر دو خواری و بیم
 چنین مرور ادانش از سر رود
 هر آنکس که با مار جوید تپاک
 نظر بآیدت و دخت بر اصل خویش
 وجودت بر آن اصل هستی گرفت
 ثمر را بود نسبت به اشجسر
 گراز و صل خود فرع اقتد بدور
 که دارد به اصل خودش اختصاص
 بدان ربط با اصل و اصل وی
 بماند بهم با چنین انتساب
 برو اصل ربطی که دارد بفرع
 همانا که آن میوه گردد تباه
 همانا درختی که بار آورد
 که آری سر آسمان زیر پای
 که می آرد اندوه و بیم و نیاز
 که دیگر نه بینی عسیم دار و گیر
 بگرد آیدت در سرای غرور
 کز دور کف آری عنان مراد
 هم از غرور ارا من جوید کنار
 نه بیند و گر روی ناز و نعیم
 بچاه فنا سرگون در رود
 چشم از کف مار زهر هلاک
 فراموش کن لذت و صل خویش
 بندی فرو هشت و پستی گرفت
 که فرعش توئی ای گرامی گهر
 به هستی فرعش نیفتد فتور
 کزد نگسلد رشته ربط خاص
 که یاری دهد فرع را اصل وی
 شود فرع از اصل خود کامیاب
 و گرا بر فیضش که بارد بفرع
 که دیگر نیابد بدان اصل راه
 گوارا که خود ناگوار آورد

اگر بار او دور افتد ز اصل
ولیکن چو گردد جدا از درخت
چو قطع تعلق از ازاں سو کند
پس ای مرد از کف مده بند خویش
حکیمی که دانش بدو بود جنت
که آنکه باصلی کنی باز گشت
سر رشته اینک رسانم به بن
که یکسر محل نیازست و بیم
بود عالم عقل دارا و تسرور
دگر جای غزاست و امن و اوم
نگنجد بعقل خداوند رای
کجا مرد پر بسیم نامون بود
کجا مرد نادان بود هو شمنند
دو وصفی که دارند باهم خلاف
اگر راست است این سخن زین بنائے
که حب حیات جهان غرور
بیک کس کجا جمع یا بد کسی
اگر کارهای خیس و دنی
دل از معدن و اصل آن کارها

مرد گیر د از صل با وصف فصل
ازو بند و آن بند و پیوند خست
نیارو که دیگر بدان رو کند
خدرجوی از قطع پیوند خویش
رموز حقیقت به تمثیل گفت
کز و دیده هستیت باز گشت
که از عالم طبع را نم سخن
دگر ذل و اندوه در وی مقیم
مقام غنا و محل حیور
ازاں شد مسخعی بدار السلام
تو نگر بود مردم بینوای
کجا خوش بود هر که محزون بود
کجا پارسا زند و خوار ارجمند
نگردند مجتمع بی اختلاف
دو الفت بیکدل نگیرند جائے
بحب حیات مقام سرور
که دور است از راه دانش بسی
و ہی ترک د از دل بدور انگلی
به برتا کنی کشف اسرارها

بدانند اصحاب شکر و نظر
 بود بستن دل بجنب حیات
 و اگر قصد رنجوری خویشتن
 و اگر جستن خطا لذات سرد
 چو طفل از سرشکر برخاستن
 ممکن عادت فعل و عمل زمینهار
 نماید بتو طبع پیشین تو
 ازان ره چو بیرون نهی پای خویش
 پدید آور چسبند ای لطیف
 اگر قرب جوئی بدرگاه او
 طلبگار مرد سعادت قرین
 بدان مایه آن ربط حاصل شود
 مرا این نسبت خاص بیچند و چون
 عجب دارم ای نفس از رای تو
 تو در عالم کون داری قرار
 تو امید آرام داری دران
 عجب ترک دردی بجوئی درنگ
 به بینی اگر روی کنی سوی آب
 یکی را بندرت گرانند قرار
 که این اصل و معدن نباشد مگر
 حیاتی که آنرا نباشد ثبات
 ندیدن ره از کوری خویشتن
 چه لذات آلوده باز هر درد
 گذشتن ز اصل نمون خواستن
 که طبع تو گردد بپایان کار
 بوضع دیگر گردد و آئین تو
 نیاری رسیدن بنا و ای خویش
 بود اثرش چسبند ای شریف
 که باشد کمال نظرگاه او
 کند کسب چیزی گرامی ترین
 که با جنس خود جنس مائل شود
 علو با علو دارد و دوی بدوی
 مگر کور شد چشم بینای تو
 که آرام نبود در زمینهار
 هوس میکنی کامکاری دران
 در آئینه ات برگرفته است رنگ
 که پابندگی نیست بر روی آب
 قرارش بود بی ثبات و مدار

که چون جنبش موج آید به آب
 بود همچنین حال نفس زبوں
 بود نفس تا در ره طبع دوان
 ز آسایش و راحتش نیست بهر
 چو این عالمش خسته دارد بدر
 مگر چون شتابد بما و امی خویش
 ز بد بختی و غربت و خواریش
 بیا ساید و از الم وارمد
 بود آب از کدتا صاف دپاک
 مراد را بود هر چه در اندرون
 اگر تیر گردد برنگ سحاب
 بود هر چه در وی خفت یا صدف
 فروغ فرو زنده آفتاب
 بدو نیک را چشم بیند درست
 ولیکن چه دود و بخار و غبار
 پوشد همه چیز را از نظر
 بود گر چه خورشید تا باں بتاب
 بجز آنچه دارد بذاتش وجود
 بتابد بر و تا نسروغ خرد

کند باطل آن را به شکل حباب
 که او با طبیعت ندارد سکون
 بگردد دلش از غم و غصه خون
 که بیچاره افتاد مغلوب قهر
 جهان خرد ناورد یاد کرد
 نشیند و گریه بر جامی خویش
 زد و گیر می و هم دل آزاریش
 ز آوارگی در وطن پانهد
 درونش بود دشمن و تاناک
 نماند نهان می نماید برون
 شود تیرگی در نظر با حجاب
 به بینی تو چون شبه و گوهر بکفت
 بود همچنین در هوا بی سحاب
 چه خوب چه زشت چه ست چه چشت
 به صافی هو اگر دانا د و یار
 شود حاجت بمصرت از بصر
 نه بیند بصر بمصرت از حجاب
 به بیند و گر چیز های نمود
 بهر صورت نیک و بد بنگرد

دلی جوهرش با همه روشنی
که آن جللی چیز دنیای دوز
شود تیر و از خواص خرد
بر اشکال عقلی نقد صد حجاب
پس آنکه نقد نفس از اوج باز
به بیند ره رستگاری به پی
مکن تیره آن روشنی گر کس

چو آمیخت با چیزهای دنی
کشیف است هم تیر و هم تنون
نماند در و نفس چوں بنگرد
کشد پرده بر خیرا چوں سحاب
بنا دانی و مفلس و نیاز
ولیکن شناسا بگرد و به وی
کزاں روشنی تا بمنزل رسی

ادب چهاردهم معنی زهد از دانش و هم
دوم شرح معنی زهد ای عزیز
بفرموده مرشد معنوی
نه از ترک آرایش دینوی
نه از ترک لذات بی اصل و کی
گراں هر دو را ترک دادی بجای
بخوانم ترا زاهد بوالفضل
بود زهد خوشنود بون برگ
که از دوری هستی این جهان
بتحول خود هر که وارد شتاب
تو تعریف مرگ از من آموختی

بغهی گرت هست عقل و تمیز
زمن معنی زهد را بشنوی
تو در جرگه زاهدان در شوی
کنی نامه نامی نفس طی
مگرد دوست داری سزای جهان
کز اندیشه مرگ باشی طویل
نه از ترک لذات و هم ساز و برب
بباید که زاهد بود شادمان
شود از فیوض وطن کامیاب
از وایه دانش اندوختی

که با ترک راحت لذات آن
 بود زهد را بر تو نام دروغ
 چو خواهی که در اهل زاهد شوی
 مشو از حیات جهان کاجوی
 نباید ازین مرگ اندوه برد
 که باشد درین مرگ هستی تو
 ازو هر که دریافت بیم و هراس
 بمرگ طبیعی چو خوشدل شوی
 ز غم دارهی شادمانی کنی
 به امن آوری روز بیم و هراس
 ز بیداری ظلمت خرا می بنور
 حیات جهان جلد در دست و در
 لباس شقاوت ز بر بر کنی
 چنان چیز و شوار حاصل مجوی
 چنان شاهی را مشو خواستگار
 بسر گشتی با کشد کار تو
 بفرجام آوارگی ای تو
 محیط طبیعت مگر بی سخن
 دران موج زن بحر کون و فساد

چه خوشنود باشی بهودن دران
 بدان سانکه بر است اطلاق دوع
 بجهد حقیقی مجاهد شوی
 بمرگ طبیعی بکن آرزوے
 کزو بایدت رنج بسیار خورد
 بلندی تو عین پستی تو
 هلاک افتد از اثره بیم و یاس
 ز تنگی بجای فراخی روی
 پس از خستگی کامرانی کنی
 بدیبا کشد کار تو از پلاس
 ز دارالمنحسوس دارالسرور
 نباید غم دوری درد خورد
 قبابی سعادت به بر افکنی
 که بازش نیایی بصد جستجوی
 که آن را نیایی اگر در کنار
 چشده زهر حرام دل زار تو
 کشده ز آسمان بر زمین پای تو
 بباد حوادث شود موج زن
 که در وی نیاید باد مراد

چو مستی که متان جنبه ز جای
 ز حال بد و نیک خود بخیر
 بجنبند مانند گردنده گوی
 ز رفتار بقیصد خود بخیر
 ولی جانب مرکز خود روند
 کشد گر کسی شربتی ز آب ناب
 ز جزوی توان یافتن طبع کل
 اگر مشت خاکی به بینی ز خاک
 بود گرچه در رنگ با اختلاف
 اگر تیره باشد و گرتا پاک
 ز نیک و بد وصف یک آدمی
 چو آنکه شود مرد دانش نهاد
 بردنی به اوصاف احباب او
 که باشند هم گوهر و هم سرشت
 چه در رهبری و چه در گمراهی
 بود میل هر شکل را در جهان
 به بنجم بهم نوع خود میل نوع
 بود نفس او انشور و دادگر
 بناید که این نفس قدسی نزاو

به بیهوشی بنخودی رگرمی
 نه هوشی ز پاؤ و نه هوشی ز سر
 که از همیشه بخود افتد به پوی
 ندارند در خود ز دانش اثر
 اگر ذل بود در شرف می روند
 شود یگان آگه از طبع آب
 چو یک جرعه می زینای گل
 همش را شناسی ز ناپاک پاک
 با هیئتش ره نیابد خلاف
 بگوهری باشد آن جمله خاک
 ز نامرد می وی و مرد می
 که از نسخه عقل دارد سواد
 که در یاد و ضاع اصحاب او
 شریک صفاتش بخوب و بد زشت
 از آن جمع یک کس و هد آگهی
 به شکل خود آشکار و نهان
 که دارد به پیوستن جنس طوع
 کند از ستمگار نادان حذر
 که پاک و گزیده است اندر نهاد

شود با فردایه هم آنجنس
 چو غازی به پیکار باز ایستاد
 در اندیشه هار و بجای نبرد
 بدام بلا ناگزیر ادا فستد
 و گر آنکه پایید و پیکار کرد
 در آئین پیکار و خصم انگنه
 بود کشتنی یا به بند انگنه
 به بند آنکه آورد روی نیاز
 اگر کشته گشت و نیامد به بند
 که آن مرگ وی زندگانی بود
 بملک بقا و هنائی کند
 و گر از پسیده و ناپسند
 چه از دلپذیر و چه ناپسند
 بدانمایه اش حاجت است نیاز
 پس آنچیز نزد خرد نیست ذات
 بود وایش احتیاج مواد
 زاد راک آن معنی دلپذیر
 در و راحت نفس آسود گیت
 ادب مقتدایم در تمثیل از وانش و هم

که اسلش پیداست و هم شوخ کن
 سلاح خود افکند اندر جهاد
 بناچار خود را بدشمن سپرد
 که در دست دشمن اسیر افتد
 مگر از پناه عدو عار کرد
 بحکم ضرورت بود کشتن
 به بند انگنی را بود جانمکنی
 پسندید بر خود عذاب دراز
 برست از عذاب و میرد از جند
 بنا کامیش کاه مرانی بود
 درین ره ترا پیشوایی کند
 بود هر چه پر سود و ناسودمند
 که ادر بود از عدو ناگزیر
 کزو پرورش یا بد و برگ ساز
 که آنرا بذاتش نباشد ثبات
 کزو بهره گیرد بکون و فساد
 حقیقت طلب را بود ناگزیر
 که پاکی ده جان را آلود گیت

دهم عرض بر مرد معنی رسی
 که از ظلمت تیره شب واراد
 نگهدارد دشمن تا شب آرد بروز
 نیازی ندارد و گر با چراغ
 رود از دشمن رنج آفرودختن
 تو دانی که این عالم طبع حسیت
 نخستین سر تیره او بکار
 پس از تیرگی روشنی پیش گیر
 که صافی کشیدن بر می پرست
 سخن رانده ام بر بسیل مثل
 و الا درین عالم طبع دوز
 صفا عالم طبع را چون بود
 صفاره ندارد بدل جز نمون
 مقامی که منزل که تیر گسیت
 صفا گر همه جوئی از عقل جوی
 طلب داری از عالم دیگرش
 ز محسوس و معقول باشد دو جای
 تو این هر دو را ای حقیقت نبوش
 یکی را ازین هر دو جابر گزین

که شمع اگر بر فروزد کسی
 ز آفرودختن رنج بر خود دهند
 چو تا بدرخ مهر عالم فروزد
 که از ظلمت شب بیاید فراغ
 رهد از بلا می غم آندوختن
 که هم تیرگی هست هم روشنیست
 پس از رنج راحت ضروری
 ره منزل مقصد خویش گیر
 پس از خوردن درویش خوشتر است
 بفهمیدنش تا نیفتد خلل
 که آرد صفرا را بچشم اندرون
 که آن صاف ازین کد بر بیرون بود
 بخوید صفرا جز به اهل جنون
 صفرا در وجستن از خیر گسیت
 ره جستن و یافتن باز پوی
 که هرگز نیایی بکون اندرش
 یکی جاقراود گر جاں گزای
 همی آزمودی و دیدی بهوش
 که بناید از دیگر می بهترین

تو باشی ازین جای خوشنود تر که باشد برای تو پر سود تر
 در آن جای با اقامت کنشای ولیکن درواستقامت نامی
 بحسب شناسائی و آزمون که بودی بدان رای تو بهمنون
 بکاریکه داری بدان کار بند دگر کار با را مشو کار بند

ادب هینر دهم در غزیه داشتن سرای خرد از دانش دهم

اگر دوست داری سرای خرد که باشد پسندیده جای خرد
 در آن منزل روشن و دلکشای بکار آوری کارهای منزای
 دم رحلت از شارسان حواس سوی کشور عقل پاکی اساس
 ببا دیده رفتنش باز جست که حال منازل بدانی درست
 چو این حال دریافتی یاد دار نباید که باشی فراموش کار
 که از وادی محنت و بیکیسی به آرامگاه حقیقی رسی
 ولی اندر آن راه نرفته پای که پانزدهوش است همت ربای
 مددجوی ازاں جمع دانشوران که هم هر دو اند و هم بهمیران
 چراغ اند در ظلمت گمراهی که باشد خصم سرده آگهی
 بده دست در دست پیر طریق که باشد تر اتا بمنزل رفیق
 بترکش ره گمراهی بسپری که بی راهبری بره پیبری

ادب نهم در تجرید نفس از علایق از دانش دهم

بدان هر چه در جنبش آید ز جای
 نباید سبکبا و صفائی رواں
 ز روشن روانان مروحانیان
 ازان موطن قدس ما وای نور
 قدم در جهان طبیعت نهند
 به آلات خود کار فرما شوند
 با دراک اعمال و فعل حواس
 چه از دیدنی و چه بشنیدنی
 حس خمیش بسو دن بود
 به آلات و ادوات خود آرسند
 چو گردند از خسته و درمند
 بجام طبیعت چو می رختند
 ز آسب آن در دنا لاں شوند
 ازاں عالم و هر چه باشد در آن
 دهند آن سر و برگ دانش بباد
 بجز آنچه کا ترا به حس پی برند
 به پندار خود غیر محسوس خویش
 غم عالم خویشتن کے خوردند
 با دراک شان ره چو یابد مقور
 که باشد ز پستی بلندی گرامی
 که گردد به تیری و تندى رواں
 نه از عالم جسم و جسمانیان
 که در وی ننگد ز جور و قصور
 پی آزمایش در و بر جهند
 بحال طبیعت شناسا شوند
 که در عالم طبع گیرد اساس
 چه از خوردنی و چه بونیدنی
 که معنی آن مس نمودن بود
 به دولت ز دریوزگی هار سند
 که نبود بگیتی کسے بی گزند
 بهم تلخ و شیرین بر آ میختند
 ز دختلگے تنگ حالان شوند
 نیارند یاد آن بصیرت و راں
 نیارند از عالم خود بیاد
 با دراک معقول ره کی برند
 که گشتند مفتون مانوس خویش
 که یادش بیکبار از دل برند
 زیاد جهان خود آفتند دور

دین بهیمنی مرده گویندشان
 پس آنگاه آن جمع قدسی نژاد
 پس از دیر باز و زمان دراز
 شود بعضی از عالم خویش یاد
 گویند پائیندگی یافتیم
 چو از روشنائی بیابند نور
 به آلائش طبع کون و فساد
 دگر از عقول تجرد نصاب
 ز جا کردن طبع اندر نفوس
 چو آئینه گیرد برخ تیسرگی
 مر آن نور را باز جو یاب شوند
 چو یابند جزئی را جزای آن
 بدین روشنائی بنیش نغزای
 ز هدایت بخت شان از وبال
 بدانستن و یافتن پی برند
 که هر آنچه اندر جهان حواس
 همه از خیالات آنچیزهاست
 خیالات هر چیز جز سایه نیست
 بروی زمیں یا که بروی آب

نیابند چون باز جویندشان
 بجنبند با طبع کون و فساد
 چو آیند در کون اول فزاد
 بدین مایه نورسند گرد و شاد
 پس از مردگی زندگی یافتیم
 که اکنون قتاد از نظرشان بدور
 مرا این روشنی زطلعت نهاده
 که از یادشان رفته باشد چو خواب
 نیابند آن نور شمشال شمس
 صفا جستن از وی بود خیرگی
 بی پای طلب راه پویا شوند
 که اکنون بنوده است دریا و شان
 شود چشم بنیای شان نوزدهای
 ز نقصان شان جلوه گیرد کمال
 بچشم حقیقت نگر بنگرند
 نه بینند چشمان بینش اساس
 که در عالم عمتل جلوه نماست
 که در خارج از هستیش مایه نیست
 به بیس سایه و مقصد من بیاب

که این حالت اندر نفوس او افتاد	مگر غفلت و بخود می دستداد
تمیزی نکردند در اصل و نقل	به بستند تا چشم بینای عسل
با شکل آن دیده کردند باز	از انواع بستند چشم نیاز
جهاں خردشان فراموش گشت	دلشان بدان مست و بهر گشت
بیفتادشان در شروع ورود	مرا این حال گزید و دانش بود
پراز رهنما وادی قننه زامی	درین عالم تیره و تنگنای
بود جمله این دام رادانه ها	چک و چانه رش دام فرزانه ها
از وره بمنزل برده شناس	بود مسکن رهنما و حواس
بسمرا بد ز ندگانی کنی	گر اندیشه ایس معانی کنی
که تا منزل آگهی راهبری	کند آن معانی ترا راهبری
ز بیداشی رو بدانش نهی	ز زندان جهل و ضلالت راهی
ز غفلت سوی آگهی راهبری	ز صورت بمعنی کند راهبری

ادب بستم در بیان نفس و طبیعت از دانش دهم

طبیعت بحکم زن آمد مگر	بود عقل نفس ترا چون پدر
هانا بهر دو گراید از آن	بود نفس را دو جهت یگیاں
که بوید ز پیرامنش بوی خویش	آگهی سوی عقل آورد روی خویش
تولای زن را بدل جا دهد	دنی روی بسوی طبیعت نهد
که دارد بزین الفت و آرزوی	شود عاشقی مهر جنباں شوی

بخلوت بود مرد چون باز نش
 چه سان بازی و خنده آرد بکا
 بحرف ملائم کند بی شکیب
 بود ظاهر آن خلاف بطون
 بگفتار آهسته و حرف نرم
 بجز زن کرد فتنه خیزد بد هر
 بظاهر بچو شد چو شیر و شکر
 از ان جیل و مکر وارد بکار
 هر آنکه که باز نفتد کار مرو
 قدر است و زلف خمد از زن
 ز زن بچو رهن حذر کردن است
 چو تنها بماند پدر با پسر
 بگوید بد و حرف تلخ و درشت
 به اصلاح احوال فرزند خویش
 که فضل پسر خواهد و سود او
 بعالم عزیز و گرامی کند
 فرو افکند بخیمه و ز روی کار
 دهد امتیازش بسبب و هنر
 نه چون زن با میدهبود خویش

شود دست صهبای مرد افکنش
 در باید دل شیر مرد از قرار
 دلش در باید بفتد و فریب
 که روشن بر و نست و تیره درون
 بود در ره رهنی چست و گرم
 که با شهد آید را نیکو نه زهر
 بیاطن زند نیشتر بر جگر
 که در بندگی داردش بنده وار
 بسجد هلاکت کشد کار مرد
 نباشد بجز شکل دار و رسن
 بچشماں عبرت نظر کردن است
 پسر را علامت نماید پدر
 که موجود کرده است از آب لشت
 بلب آرد تلخ تر پند خویش
 بود اندراں بندهبود او
 بفضل و کمالات نامی کند
 نهان را برایش کند آشکار
 که باشد پدر غمگسار پسر
 ز شوهر زیان خواهد و سود خویش

پدر از ره غمگساری و هوس
 که از تند گفتار و حرف درشت
 ندارد پدر مطلب از پند خویش
 بصورت دهد داروی ناگوار
 نه چون لبت و لعل زن بر الفضول
 بتاویل از باب شکر و نظر
 در اصلاح فرزند زجر پدر
 هانا بر آرد ز بسندِ هلاک
 بهر و بکس و بصلح و بجنک
 چو بپنی پدر را به غیب حضور
 پدر دور باشد دگر در حضور
 در آن نسبت خاص در هیچ حال
 تواند که زن را گزارد کس
 زنی برگزیدن توان بر زنی
 ولیکن پدر را نیارد بدل
 نیارد برو دیگری راگزید
 سرانجام عقل هرگز میبچ
 رها نده ترا از کسندِ هلاک
 اگر سر بر آری بعصیان او

فرزند بر او از سر خشم چهر
 کند دولت جاودانی بشت
 بجز خیر و خوبی فرزند خویش
 بمعنی برد آکسیوان بکار
 بصورت چو خضر و سیرت چو غول
 طبیعت زن و عقل باشد پدر
 به از خنده و حرف زن چو شکر
 رساند همی از سمک تا سماک
 نه بیند مرا این آئینه روی زنگ
 بیکسال بود نسبتش بی فتور
 در آن نسبت او نیفتد ستور
 به هیچ آفتی ره نیابد زوال
 دگر ره بسویش نیارد کس
 توان داد دل را بدگر زنی
 که در نفس خود او ندارد بدل
 بهم کینه با گرچه آید پدید
 که بی طاعتش کس نیز در هیچ
 رساند همی از سمک تا سماک
 که گردن به پیچی ز فرما او

در افتی فرو و از فراز کمال
 ره رستگاری مناسیم ترا
 برانم ترا در ره بیخطر
 تو رانی مراد در طریق هلاک
 زیان من و تو بود اندر آن
 نیارم درین ره بتو همراهی
 گرفتار چنین حال ناپسندید
 درین صورت از ما تو هر یکی
 چو موسی ز راهش بدور افتاد
 کنون باز با نصیحت گری
 مخاطب تویی با من ای نفس دوس
 امیدم بود که زو محفل و هوش
 ندانم چه شد دانش و داد تو
 چرا از سر داد بر غاستی
 بتو رمی آورده فرخ پدر
 بزجر پدر گرچه افتی برنج
 تو گردانده از پدر رمی خویش
 بنار و نیاز دبه فند و فرب
 که آن بازی دلیق و آن طنز و ناز

روی سرنگون در تنگ تیر حال
 که هستیم غمخوار دالیم ترا
 که باشد مرا و ترا سود و له
 که هست از پئی ما و تو بیناک
 چنین ره بنویند بنیش و ران
 که رفتن درین ره بود ابلهی
 شود دوری هم در گونا گزیر
 بگیرد رو خویش بی شکی
 خضر را فراقش ضرور افتاد
 سخن با تو را نم نه باد یگری
 بروی میدهم بر تو را ز درون
 دهمی جا بگوش حقیقت نبوش
 که می نالم اینک ز بیداد تو
 عیان تافتی از ره راستی
 ز علم و ادب تا کند بهره در
 بفرجام از و پایت آید گنج
 زن پرسونت کشد سوی خویش
 برد از دل مهر جویت شکیب
 دهد رنج و اندوه و بیم و نبار

بود از توفیق ای گرفتار نند	اگر فرصت کار کردن به پند
که آں دل نهی باشد از ابلهی	به مزد کد امی عمل دل نهی
شوی بی عمل کی سزاوار مزد	عمل کن چو باشی طلبکار مزد
بود ابلهی چوں منی فی المثل	طلبکار مزد عمل بی عمل
ازود عوی مزد باطل بود	ز کسب عمل هر که عاقل بود
بوقت درودن چه خواهی درود	چو تخم نکشته بکشت وجود
نیاری رسیدن بمنزل شتاب	دم بار بستن چو باشی بخواب
که روشنگر جان بود ایس دچند	بداند کسی را که باشد تمیز
کز او بلا رستگاری بود	نخستین که پرهیزگاری بود
که گم گشتگان را بود راهبر	پذیرفتن پند باشد دگر

ادب نسبت و یکم در تصفیه قلب از دانش دهم

نگره دیده با جوهر او یکی	گر آئینه گرفته زنگ اندکی
بتابد چو سیاهای میمیں بری	بتدبیر سبیل ز صیقل گری
که زنگار با جوهرش بر خورد	اگر چند روزی برو بگذرد
بیامیزدش طبع با گوهرش	چنان بر خورد تا خورد جوهرش
جمال جلارانه بیند بخواب	پس آنکه بعد چند فکر صواب
صفا با کدورت در آونجه است	که با طبع آئینه آمیخته است
بجز آتش این زنگ نتوان زدود	ز همدگرش باز نتوان نمود

بود همچین حال نفس نفیس
 طبیعت چو بر نفس شیر و حنت
 شود تیره گر نفس روشن روان
 از آن تیرگی نفس را نور پند
 از آئینه چون زنگ شدن باید
 چو شد نفس بی یاور و دستگیر
 دیگر کار های که اصلی بده است
 همش را فریاد خاطر دهد
 ولی جمله آن کدرواں تیرگی
 نیاید ز ناپاکی خود برون
 نگردد ز ناپاکی خویش پاک
 اگر تیرگی رو بنقصان بود
 مگر آن که افتد بچندین عذاب
 طلای غش آوده و عیب ناک
 کجی کی ز چوب کج آید برون
 بجز آتش اصلاح دیگر خطاست
 چو گندم غش آوده گردد بخش
 بغربال باید زدن متصل
 نفوسی که زنگار شان پاک خورد

به آمیزشش طبع دوس خیس
 کند نفس بیچاره را زیر دست
 به انگیزشش گرد این کارواں
 بزودی کند روشن در جمند
 توانی در روزی مطلوب دید
 بدست طبیعت بنقد اسیر
 ولیکن بغفلت ز خاطر شد است
 که جان از جهان خودش آگهد
 که طبع تو گردیده از خیرگی
 بماند بجای که دارد برون
 برون با صفا اندرون تیر ناک
 فرو زنده را کار آسان بود
 غذا بیکه جان را در آرد بتاب
 نگرود بجز آتش از عیب پاک
 مگر چو بزندش بآتش درون
 که آتش مداوای این درد است
 چو آمیزشش کس بنا جنس کس
 که رسد ز آلاش غش و غل
 چه زنگار لذات صافی و دورد

که در عالم حس از آن چاره نیست
چو دامان که از حسرتش پاره نیست
درین عالم حس پر سوز و ساز
ببفتد بچندین غذا سب دراز
از آن پس که آید گه باز گشت
کشانید بر خورده باز گشت
بپاکی و صافی ازین چار سوس
سوی روضه قدس آرند روی
ز شیرینی ناز و تمنی درو
بدانند که این هر دو را ذوق کرد

ادب بست و دم و تنگدلی سپاهی
شود خسته از محنت گیرد و دار
سپاهی که در عرصه کارزار
که بر بسته باشد پی نام و تنگ
ز دل تنگی بار آفات جنگ
که سنگینی آهش خسته کرد
کنند عزم بیرون شدن از نبرد
نیازیده دست نبرد آزمای
دگر آنکه در جنگ نکشاد پای
نهد روی در عرصه های دهمی
زد و بر مردان کند آرزوی
بسی داده داد چا لشکری
دلاگر تو مانای آن لشکری
چشیدی بسی گرم و سرد نبرد
بگریز و گریز آرایش مگرد
بعزم وطن پای نه در رکاب
که از خاطرت رفته مانای خواب
ازین کشمکش پای باید کشید
کنون بایست راه مقصد برید
بسی فکر کردم بساز و بسوز
شب فکر خود تار ساختم بر روز
که در جمله راحت و لذات خلق
چه خوشتر بود از پی ذات خلق

ادب بست و سوم در امن علم و غنا از دانشم

پس از غرض کامل چه کردم تمیز
 که امن است علم است و دیگر غنا
 بود هر یکی را ازین هر سه چیز
 ولی اصل آن هر سه باشد یکی
 ولی محرک هر یکی عنف و سرش
 بدانش بود هر کرا آرزوی
 شناسائی و دانش و هم یقین
 هر آنکس که روی سوی انباشد کرد
 گر آید از واصل چندین بدی
 دیگر امن کا سودگی بردهد
 ببايد که جویای امن ای پسر
 کند از جهان طبیعت گزار
 دیگر مایه داری که باشد غنا
 غنا مایه کا مرانے بود
 دلت گریسوی علو کرد روی
 سوی کشور جاوداں باز گرد
 ز دانش که پایاں ندارد به پی
 خرد را در اں بار که بار نیست
 ادب نسبت چهارم در اجتناب شراب و تن از دانش و هم

ندیدم خوش و سود و رزین ته چیز
 کز اں هر یکی جاں رهد از غنا
 یکی اصل کز وی نباشد گزیر
 بتحقیق این حرف نبودشکی
 که آن اصل وی باشد و گوهرش
 ببايد که آرد به توحید روی
 از و گل کند چون نبات از زمین
 هر دو مصیبت نوا ساز کرد
 شک و نا سپاسی و نا بخردی
 صلاهی سلامت بجاں در دهد
 اگر باشدش دیده دیده در
 و گرد جهانش نگیرد قرار
 مراد را را مانند بند غنا
 که بارش بر شادمانی بود
 کنی اعتبار بزرگ آرزوی
 اگر باز گردی روان باز گرد
 مسافت که ناگردد از خضر طی
 نوکیف و کمش کس خبر دانست
 ادب نسبت چهارم در اجتناب شراب و تن از دانش و هم

دین دامگاه فسوس و فسوس
 دو چیز است کز وی حذر بایست
 یکی زن بود و هنر نه هر دای
 و گرمی که از عقل و دانش برد
 پس آنچه نیز باشد چه زشت و زبوس
 خرد را که بخشد بر دم تمیز
 پس آنکس که باشد شکار زنا
 چو مرغی بود صید دام بلا
 که در پنجه کودک بخسرد
 که کودک بازی از و خوش بود
 دلی مرغ هر لحظه مرگی چشد
 شرابی که هوشش را باید ز سر
 شراب و زن این هر دو ام الفاس
 دهم شرح این نکته بر کنده پوست
 و دلدل بفکر خلاص خودش
 در افتاد در لجه بیگراں
 هر آنکه که نفس از خرد دور ماند
 چو کشتی که افتاد در دست موج
 چو شد نفس بی یاور و د سنگیر

که داری تو در وی قرار و سکون
 زهر بگذرد در گزیر بایست
 چه در هنر که غارتگر کاروان
 کند مرد را کودک بخسرد
 که گردد بنا کردنی رهمنون
 میان بد و نیک ناچیز و چیز
 دل آرد نقش و نگار زمان
 بجانش بود از دعام بلا
 چه سان لذت تلخ کامی برد
 بزعمش تماشای دلکش بود
 بهر دم بلای دگرگون کشد
 از و الحذر الحذر الحذر
 دهمایه دین و دانش بباد
 بدانکه دانشور نکته جوست
 نه پروای نیک نه فکر بدش
 که ملل غمخوار نبود در آں
 ز همسایه همسایه همجو ماند
 که گاهی به سبقت کشد گم باوج
 بدست طبیعت بیفتد همسیر

چو کشتی که موجش بهر سو برد
 و راں بیکراں لجه پُر خروش
 بپایان کار اندراں تار و مار
 معامی مشکل کنم بر تو حل
 ز جنس مرکب بود یا بسیط
 چه آمد که اکنون بیادت نماند
 بسی حرف و دانش گزینم بیاد
 اگر خوض کامل رود اندرش
 که در اصل آن دانش ره نمون
 که آنرا تعلق نباشد بذات
 ولیکن میاں تو و علم چپیز
 از اں چیز دانسته خود کنون
 نباشد جز این علت آن دهل
 که سنگین و ظلمت و اختلاف
 دگر اقتصای مواد و گهر
 بسوی خود و هم بسوی تضاد
 مخالف که باشد یکی ز اں مواد
 ره حیلہ جوئی بسی بسپرد
 دهل و فراموشی آرد بکار
 ز هر سو نهنک بلا بر خورد
 محیط خطر با در آید بجوش
 نه کشتی بماند نه کشتی سوار
 که آنرا افزود آورم بر مثل
 که علم تو بوده است آنرا محیط
 صلاحیتش در نهادت نماند
 که از یاد من رفت مانند باد
 نباشد جز این علت دیگرش
 ز اصل جدا گانه آمد بروں
 بروں آمد از ذات الاصفات
 میانجی بود از برای تمیز
 نشانی نیایی بدل اندروں
 بداند که داند فروغ و اصول
 که با عنصری پیکر آمد مضاف
 ترا میکشد در دو جانب مگر
 که باشد خمیرش خلاف و عناد
 نخواهد که دانسته داری بیاد
 که دانسته تو زیادت برد
 که نسیان ز انسان نگیرد کنار

مثالش برانم ز اصحاب دید
 چو تار یک گردد هوا، میچ چنین
 بود گر چه از دیده نزدیکیست
 ز نادیدنش دیده ماند بکور
 چو نیروی دیدش رود از میان
 چو گردد هوا روشن و تابناک
 کند یاری دیده بر یافتن
 چو روشن بود دیده از نور او
 بخشش همه چیز آمد پدید
 سحر پیش او شام دیه بجز بود
 صفای هوا چون ضیا گسترده
 کند نیروی یافتش را تمام
 کمالی که بالقوه باشد در او
 بود تا که آن نور ظلمت زدای
 چو آن روشنی از میان گم شود
 کند ظلمت و تیرگی دیده باز
 به ظلمت کشد پرده بر روی دید
 ازین بیشتر هر چه را دیده بود
 بر دپی گرکش دیده در بنگردد

که چون ظلمت نور دیده است و دید
 نه بیند مرا این دیده نور خیزد
 نیاید در آن تیرگی در نظر
 ز خود گم کند روشنائی نور
 شود مست و پزمرده و ناتوان
 جهاں گردد از تیرگی صاف پاک
 تواند بدو دیده دریافتن
 شود دیدنی جمله منظور او
 کزین بیشتر کس نیارست دید
 که از دیدنش دیده معذور بود
 نگه را سوی دیدنیها برد
 نماید بر رفتار خود تیرنگام
 بفعل آورد و ثابت بد برد
 به بنیائی دیده باشد بقای
 ره دید بنیثوران گم شود
 به بند دور دیدن دیده باز
 ندارد و گر دیده نیروی دید
 کنون در لنگاهش نگیرد نمود
 که می تا بد آن روشنی از خرد

جسد آورد و ظلمت و تیرگی
 چو در ظلمت و نور کردی تمیز
 که باشد جسد مایه تیرگی
 بجز تیرگی و زیاں و حجاب
 حزد سر بسر سود و بهبود تست
 پس اکنون بحکم خرد کار کن
 ترا از جسد چون ریا است پاک
 نباید به نفع خرد غم خوری
 ترا از خرد جله نفع است و سود
 بتاب و توانش توانا شوی
 بکار که باید کند یاوری
 بدین نکته با چون شدی نکته سنج
 کنون بایدت جاده پیا شدن
 ازین خاکدان تن تیره ناک
 سبک خویش را بروی آوری
 چو تر سنده از وی گریزنده باش
 بسوی جهان خسرو روی
 که آن گوهر دامن او ایست
 ادب بلبست و پنجم و در پیش و دوست از دانش و هم

دد چشم را مایه خیرگی
 تو در یافتی گوهر هر دو چیز
 نه بیند از و دیده جز خیرگی
 نذار دجسد در بر نکته یاب
 خرد گنج بردار مقصود تست
 که باشد خرد بهترین کار کن
 نباید شد از دوریش در ذاک
 نشاید تبرک جسد غم خوری
 که در دست دارد کلید کشود
 بدانست هر چیز دانا شوی
 از و هر چه خواهی بدست آوری
 بزن پشت پا بر سرمهفت گنج
 پی باز گشتن مهیا شدن
 که ناپاک دارد ترا جان پاک
 به بیچونی از چند و چون آوری
 که باشد ترا دشمن جان خراش
 خیالات عالم بیکسو نهی
 نه این خاکدان منزل جای تست

کنون یک مثالی دگر آورم
 بودنی امثل گر یکی را دو دوست
 شنو و صف آن دوست که پوست است
 چو آن دوست گردد بتو متصل
 راه راست را اگر کنی اختیار
 برای تو گردد آورد مکر و پیچ
 همش بایه در دو رنج و عنا
 که اصلی ندارد از اینسایکی
 نه در تو امیدهای دروغ
 ترا در طلبگاریش افکند
 بخواری و زاری کشد کار تو
 پر از بیم داند و سازد ترا
 کند کور اگر عزم دیدن کنی
 تو نگر شدن گر کنی آرزوی
 چو دار و بجوئی کند درویند
 گمانت که دائم بود با تو دوست
 ولی او تبرک تو دارد شتاب
 پس آنکه که روی خود از تو نهفت
 بخران او دست بر سر زنی

پی دیده نور نظر آورم
 یکی جمله مغز و دگر جمله پوست
 به پس دشمن و پیش رو دوست است
 کند کور و بیدانش و تیره دل
 کند سرکش دگر و هیچ کار
 دگر آنچه تأید بکار تو هیچ
 همش را بنا بر زوال و فنا
 نماید بسیار و از اندک
 چراغ وجودش ندارد فروغ
 بدام گرفتاریش افکند
 بگل اندر آرد خسرو بار تو
 بدریوزگی دل گذارد ترا
 کند کر چه قصد شنیدن کنی
 بگرداندت چون گدا کو بجوی
 چو آزادگی خواهی آرد به بند
 چو مغز که پیوسته ماند پوست
 کند در فرد هشتت اضطراب
 بگرداندت باغم و غصه جفت
 چشتی هر نفس لذت چاکنی

مگر اینهمه رنج و آزار تو زد دست بود بد بدل زار تو
که از وجه کودی و خامی تست ز گمراهی و ناتمامی تست
گر از حال این دوست آگه شوی کجا از ره راست گم ره شوی

ادب نسبت و ششم در وصف دوست مخلص دانش و هم

کنم وصف حال دگریار تو شفیق و ددگار و غمخوار تو
چو محتاج گردی تو نگر کند چو ره گم کنی کار ره بر کند
چوناداب شوی باشد آموزگار اگر خام باشی کند پخته کار
نه خود از تو رنجد نه رنجاندت غبار غم از خاطر افتاندت
نفرماید آن دوست کاری بتو که افتد از او کار باری بتو
رفیقی که جاوید ماند رفیق بهر پدر غمگسار و شفیق
ز عز و شرف آنچه در ذات اوست و گر هر چه فضل و کمالات اوست
از او جمله نعمت کند کامیاب نه بگریزد از تو هیچ انقلاب
حیاتش ترا ز مددگانی دهد بنا کامیت کامرانی دهد
بدانش در آئی بدانائیش به بنیش گران بی بنائیش
ز بخشش بیخ و بزدش بزود ز سازش بساز و ز سوزش بسوز
برائی تو گرد آورد و مایه چه مایه که گنجی گرانپایه
ازین هر دو باید مراد اگرزید کز و تا بمنزل توانی رسید
نباید برخ از یاری یارتافت کز دمی توان جمله مقصود یافت

یکی شود با یار نیکی گرای
 اگر دوستی گم شود از کس
 رود از دلش یاد و سرنیه دوست
 بدل جادهد مهر آن دو ستاره
 خصوصاً که باشد نیکو کار تر
 اگر دوستی باز ماند ز دوست
 غم دوری آن فرو هیده یار
 چو آن یار همدرد آرد بیاد
 هر آنکس که چیزی از دگم شود
 چو از وی بدل بهتر آرد دست
 مصیبت بر احوال مبدل شود
 غمش مایه شادمانی شود
 چو این گنج دانش در اندوختی
 بهوش آید چون کردست هوشیار
 بسوی جهان خروده کشای
 پروا ز دل را ازین تیره خاک
 چو دانی که یار دغل باز دود
 دهد بیکنه ترک یاری تو
 دازین بیوفاد دوست باید برید

که از تو نبرد بهر دو سرای
 چو یا بد بدل شاد گردی بے
 که اید دل پس پرده چشم اوست
 که او را بدل باشد و یاد گاه
 موافق تر دهم وفا دار تر
 که خورده خوی نیکوی اوست
 بر آرد ز جاں خزینت دمار
 بحسرت دهد جاں شیرین بباد
 محیط غمش در تلاطم شود
 تواند زندان اندوه رست
 در آئینه زنگار صیقل شود
 که ناکامیش کامرانی شود
 چرخ بصیرت بر افروختی
 که پیش از گزشتن ازین دیو ساء
 بدون آرد بند تعلق ز پای
 به پیوند با عالم عقل پاک
 خیس ستمگاره پر فسوس
 به بر دودل از دوستداری تو
 که روزی ز پیش تو خواهد بید

ولیکن شتابی نیاری بکار
 چوناکه کسی گم کند یار خویش
 نه آسان بود بر کس این سخت
 به پیوند بادوستی دیگر
 بتدریج دکم کم بدوانس گیر
 ز مادی خود هر که گیرد مال
 از آن پیشتر بایدش ناگزیر
 هر آنکس که بگذاشت مادی خویش
 پراگنده حال و پریشان حواس
 بناچار بیچاره از اضطراب
 تواند که بدتر بود این سرای
 در آن جای مکرده نادل پسند
 بنا کامرانی بود تلخ کام
 بدل هر کرا باشد این آرزوی
 که آرام گاهش بود دلکشای
 که یابد در آن منزل آرام دل
 ندانم ترا تا چه پیش او نهاد
 چه عالم که دیرینه مادی تو
 برو مبکنی راگزین کرده

بتدریج و آهستگی میگذارد
 بنالد بدرد دل آزار خویش
 غم دوست بر تخته آرد ز تخت
 که گاهی نگردد جدا از برت
 که گردد جالش ترا دلدیر
 بخواهد بجای دگر انتقال
 که جوید دگر منزل و پذیر
 و زان پس جوید دگر جای خویش
 بهر سو بگردد بجرمان و یاس
 مقامی که یابد کند اختیار
 از آنجا که زین پیشتر داشت پای
 نگردد آسایشی بهر مند
 کشد ساغر نامرادی مدام
 اگر آرد دگر نیاورد بروی
 نمکوتر بخاهد مرد دیرینه جای
 کشد مشکبوساغر کام دل
 که از عالم خود نیاری بیاد
 خوش و دلکش و راحت افزای تو
 غم عالمی دلنشین کرده

چه مسکن که آشوبگاہی بود
 مگر این سیه خانه گردد گرد
 تو تنهائی از جفایش برنج
 درو چند باشی باندوده و درد
 مقام دو و دام جای تو نیست
 ازین خاکداں بایدت بازیت
 بتحقیق باید نظر باز کرد
 که باشد وجود تو از حس برون
 اگر این سخن راست فهمیده
 ز نور خرد بر فردوسی چراغ
 زرنج دو گیتی شوی رستگار
 بشمع دل انسروز بنیشوری
 مبادا که ره گم کنی ای پسر
 که موجود دیگر برون از حواس
 بنزد تو معقول موجود نیست
 به حس عقل را چوں توان یافتن

پراز کز دم دمار چاهی بود
 زرنج و غم و دزد ببرز گردد
 که با کس نسازد سرای پسنج
 که روزی تنت را رساند بگرد
 بیا باں وحشت سرای تو نیست
 که از بند محنت توان باز رست
 بسوی یقین از گماں باز گرد
 حقیقی و ذاتی و بیچند و چون
 بمیزان تحقیق سنجیده
 بهوی حقیقت رسانی دماغ
 شوی مورد رحمت کردگار
 ره گنج مقصود را پی بری
 به حس آنچه یابی نیابی دگر
 نیاید ترا در گماں و قیاس
 که موجود تو غیر مشهود نیست
 ازین راه باید عناں تا فتن

بست و مفتاح در بیان معنی پرهیزکاری از لش و نم
 کنون وصف پرهیزکاری کنم بیاض سخن آبیاری کنم

کنم وصف پرهنز و پرهنزگار
 ز چیزی زیاں کار بودن نفور
 بود هر که در اصل پرهنزگار
 که چیز زیانکار ناسازگار
 همانا که چون آتش دهر من اند
 بگو هر بود هر یکی را خلاف
 ضرر خیزد از ضد چون نفع از وفای
 همانست در اصل پرهنزگار
 همانا که اطلاق پرهنزگار
 دگر آنکه سازد بنا سازگار
 دگر آنکه سازد بدین هر دو چیز
 هم آنرا بخوانند پرهنزگار
 درین کار گاهی طلسمی نمود
 که باشد سود زیاں برکنار
 اگر سودجوی ز دانش بجوی
 درین راه از رهنما دور باش
 به پیوند با چیزهای بکار
 نداری اگر جانب سود روی
 بدین چیز با بدت ارتباط

اگر هوشداری بجا گوش دار
 بود معینش ای خردمند پور
 ز چیز زیانکار گیرد کنار
 که با هم نساوند بیگانه دار
 مگر نازل منزل دشمن اند
 ازین رو پدید آید این اختلاف
 بود عاقلان را برین اتفاق
 که پرهنز از چیز ناسازگار
 برو صادق آید بر هوشیار
 نباشد زیانکار و پرهنزگار
 نه زانش گزیده زمینش گزیر
 ولیکن ز چیزیکه آید بکار
 بدینگونه چیزی ندارد وجود
 ز ناسازگار است و نه سازگار
 بدین روشنی راه مقصدجوی
 ز چیزیکه دارد زیاں دور باش
 که با گوهرت از نقد سازگار
 تو دانسته باشی زیانکار جوی
 بدو بر کشائی در اختلاط

که باگوهرت باشدش اختلاف
نه بینی از و جز نزاع و خلاف
گرت ربط باشد بدین هر دو چیز
پریشان و حیران شوی ای عزیز
بدوراه رستن نیارد کسی
که گمراه و سرگشته گردد بسی
نیابد خرد پرورد و فنون
وگر حالتی زین سه حالت برون

ادب سبب ششم در پرهیز از آلاش و انش و هم

اگر پرده از دل بدور انگنی
شود بر تو روشن که خود روشنی
تو در گوهر خویش پابنده
بدو راه مقصود یا ببنده
تو خود روشنی کی نماید نکوی
که باشی بتاریک پیوند جوی
پیشوند با مرده گر زنده
که او هیچکار و توار زنده
اگر در تو عقل است در دیده نور
میا منیر خود را بنادان و کور
تو باشی زباں آدر نغزگوی
بگنگ از چه داری سر گفتگوی
ز کجج زباں همنزانی مجوی
از و چیزها جوی در گفتگوی
که باشد ترا سود مند و نکوی
نبا شد بطبع و گهر هر دو ساز
دهد در دو گیتی ترا آبروی
از آسچیمزها هر چه آید بکار
بود هر چه ضار و زیانکار تو
ز صافی بگیرد ز دردی بریز
بکاریکه سود آور است
بهر کار مشکل ترا یاد راست
هم از وی گزارد هم از وی گزیند

ز چیر زیا نگار بردار دست
مکن در دهاں سیه مار دست
بناک اندر آنکس که خرمانشانند
همانا پیر در دوش جاں فشانند
ز خرمایاں نکو بر خورد
بر نغز شیریں از و بر خورد
اگر بیدار نشاند کسی
نه بیند برش گر بکشد بسی
کس از جهد بیوده سودی نبرد
که از نخل بی بر کسی بر خورد

ادب سبت و نهم در نفل مکان و جای مکان دیگر از نهم

چو مطلوب داری سرای دگر
ز جایی خرامی بجای دگر
مکانی بجوشش توان باز جست
که خوشتر بود از مکان نخست
چو آنگونه جای بدست آیدت
شوی خوش دل و خرمی ز ایدت
ز ویرانه تنگ و تار و زیوں
بر و گر کسی رخت خود را برون
در آید بکاشانه دلکشای
که باشد فراخ و صفا فیض جای
چو بیند بسی شاد و خرم شود
بجای دیدم بحشم شهود
دهد تن بشادی و بهنم شود
جدا گشته از همدگر هر یکی
که در ابتدا گوهر وجود
و لیکن باصل آنچه آمد لطیف
ره خویش بنمود سر هر یکی
کشفش از ایل پستی نمود
بموی فلک چون عنان تا فتم
که در گوهر خود گرانبسا بود
که او جمله را از مواد وجود
ز جنبیدنش آگهی یافتیم
بچار اصل با فرع قسمت نمود

جز آن کار کردن بود فکر خام
 شنیدن بحشم و بدیدن بگوش
 همی گویمت ای پسر گوشتدار
 بدست تو روشن چراغی هنم
 که آلات بیداشی و بدی
 بگیر آله دانش و نیکنوی
 بدین آله با بایت کار کرد
 به بستن دل اندر حیات جهان
 برو از سر خشم نگرستن
 ز لذات آن دست برداشتن
 بدینگونه انزار چهل و بدی
 دل اندر حیات جهان بستن است
 چو دانسته پیش ازین ای پسر
 ببايد که انزار چهل و شرور
 بدان آله با بایت کرد کار
 همانا که آن کلفت و خستگ
 بدان دستکار یک پر سودست
 بود بر تو این کار دشوار تر
 بدانسان که بر بزرگ زرگری

بود صنعتش ابستردن تمام
 بنجود کسی را که عقل است و هوش
 اگر طالب دانشی هوشتار
 ازاں گنج مخفی سراغی دهم
 ز خود دور سازی اگر بخرو
 که بر خیزد از تو حجاب دوی
 که باشد سزاوار بیدار مرد
 بدانش نیاید ز کار آگاهان
 به پریمیزگاری در وزیستن
 ز شیرین و لمخس حذر داشتن
 کز دگم کنی دولت سردی
 بلذات آن گرم پیوستن است
 که انزار هر صنف باشد دگر
 بنه تانیفتد بکارت فتور
 که آسان شود بر توان دست کار
 کفاید ترا عتده بستگ
 بدست آوری آنچه مقصودست
 که نیکی بجوئی ز انزار تر
 که بیلش دهد جامه را ببری

بسی خستگی یابد و درد و سرج که مزدی نیابد از آن دست بیخ
 بد آن آله کارش نگیرد و نظام که از نا تمامی نگیرد تمام

ادب و حکیم در حُبِ دنیا و حُبِ خیر از دانش دهم

هم این دو ضد چون دو یار در دل فراهم نیایند در هیچ دل
 بگویم کدام اند این هر دو غیر یکی حُب دنیا و دیگر حُب خیر
 بدان همچنان لبض دنیا و شر بیک دل نچسبند با هم دگر
 گراز چهل و بیدانشی العزیز حتی از کف افزار عقل و تمیز
 گراں نسبت خاص دپویند تو بجا آن آخرین د خداوند تو
 شود بر تو روشن بنور خرد که بیدانش این ره گجایی برد
 بدان و بدان شادمانی نهای بدار استور حقیقی در آبی
 اگر بازمانی ازین دید یافت نیاری سراز ر بقه نفس تافت
 ز بس کوری و تیرگی و خطا هم از غفلت و سهو بی انتها
 غلط کرده راه رفتار خویش ز بی اصل پندار و کردار خویش
 گراز چیزهای خسیس و زبون تو نگرفته خویش را بست دون
 چشمت لذت تلخی بی حساب در رفتی در انواع بیخ و غذاب
 نباید بود جمله مقصود تو که باشد در آن سود و پیود تو
 که آن دانش کامل است درست بجهت کمالش تو آن بازو بست
 چو دانش بدست آوری ای عزیز عمل کن بفرمان عقل و تمیز

که عقل و تمیزت کند قتمیاب
 نباید بغیر از صواب از قوم هیچ
 پس آنکه صواب سادت ثمر
 که بنیای دردشنائی تو
 بگردار دانای دانش اساس
 بود جله کردار تو از جسد
 ز نادانی دگوری دهم خطا
 پس اکنون درین فکر و تدبیرش
 بدانش بیابی اگر پیبری
 از و باز دانی خطا از صواب
 که باشد طریق خطا مار پیچ
 شود عادت و طبع تو ای پسر
 بیفزایدت نیکر ای تو
 ره راست پیمای منزل شناس
 که آزاد گردی ازین خار بند
 بکلی فراموش گردد ترا
 بهمت جوان پخته چون پیر باش
 مگر این سخن از لیم سر سری

ادبی و دوم در معنی لفظ عذاب و دانش دهم

بر نکته سخنان دانش ایاب
 که نفس آنچه در یابد از اختلاف
 نعیم آنچه ضدش بود در صفات
 ثباتیکه دارد بقا جاوداں
 نگرود غم و رنج پیرانش
 حکیم نکو رای روشن قیاس
 کسی را بود سخت تر جز عذیم
 پس آن راحت از وی بگیرد کنار
 جز این نیست معنی لفظ عذاب
 تغیر بود با خلافت مضاف
 که باشد درو اتفاق و ثبات
 تغیر و فنا ره ندارد بدان
 نگیرد دل افسردگی و دانش
 بدانند که اندر جهان حواس
 که باشد مقیم سرای نعیم
 نباید بدو عیش ناپایدار

که عالم بجای ندارد و تسرار
 که از شادمانی بیفتد به رنج
 ملاش بود از دهای عظیم
 دیگر آنکه خو کرده باشد بد و
 ز بیم و تضرع بود برکنار
 دلی حال آن مرد ابر بود
 غدا ب اختلاف است و تغیر حال
 گرت میل باشد بعیش و سرور
 ازین عالم اختلاف و تغیر
 از آن باز چنین سودا گران
 که بینند آنما که بینشورند
 سخن گوی گویندگان آمچنین
 که گویند و شنوندگان بشنوند
 بدان آمچنین حرف از باب عقل
 سخنها که میراند از گرم و سرد
 که دارد بجا سیرت زندگان
 نه از بهر آن نفس های زبون
 نراند سخن از پی آن نفوس
 ندارند چون مرده عقل و شعور

به تبرد از و مهربان پا پیدار
 غم و حسرت اورا کشد در شکنج
 کشد صدمه های غدا بایم
 بیک ذوق داند ز گرم و سرد
 بیک حالتی باشد و یک قراء
 که آسوده و ناز پرور بود
 ز حالی بجای کند انتقال
 که از تیرگی با در آئی بنور
 بملک ثبات و بقا جای گیر
 بدکان متاع نفیس و کراں
 نه کوراں و بی دیدگان بشگرند
 بگویند و خوانند صوت گزین
 نه بهر کرد و گنگ گویا شوند
 بود روی شان سوی اصحاب عقل
 خطایش بود با خردمند مرد
 بمیدان دانش ز تا زندگان
 که چون مردگان نبیچند و چون
 که بر حال شان حسرت است و فوس
 ز سر منزل دانش افتاده دور

بود مرده آن نفس ناپاک دوز	که در عالم طبع دارد سکون
بود مایل چسبند های پلید	و بد ترک آن زانچه باشد سعید
گر نبرد از آن نفس قدسی صفات	که ساکن بود در مقام حیات
یکی آنکه باشد ز چیزی نفور	دگر آنکه افتد از او در سرور
میان چنین دو کس ای پسر	بسی فرق باشد ز روی نظر
ز راه خطا و زلل دور باش	ز کار یک زاید خلل دور باش
گر اندیشه داری بدل از عذاب	ز امر جهان آفرین روی متاب
نیایی ثمر از درخت صواب	بجز میوه های لذید ثواب
نباشد اگر این چنین ای پسر	حیثی تلخی حنظل از نیشکر

ادب و رسوم در حصول نکوئی از نتیجه عمل نیک داشتن هم

خطا را ثمر نیست غیر از عقاب	صواب آورد برگ و بار صواب
نیاید بر مردم نخست یاب	صواب از خطا و خطا از صواب
به پیوند با عقل و الای خویش	یکی شود بدان یاری یکمای خویش
که راه صواب آوری در نگاه	به نورش به بهی سفید و سیاه
گر از صحبت عقل افقی بدور	و ای تن به جس تا نیفتد نفور
دگر بازمانی ز نور خرد	که شبر بخورشید کی سبکدرد
پس آنگاه از کوری و تیرگی	پدید آرد چشم تو خیرگی
به امر پز شک از کسی درویند	بهر هیزد از آنچه دارد گزند

مگر تندرستی بیاید شتاب	یقین رفت باشد براه صواب
بعضیاں نیاورد داماں پاک	اگر نفس در صحبت تیره خاک
زنود خرد دیده پر نور داشت	ز راه خطا خویش را دور داشت
چه خرم خسرا آمد بسوی وطن	بفرجام چون رخت بند ز تن
دهد میوه های تمنای او	نهال نیکو سیرتیهای او
گرفتار حرص و هوا بوده است	چو با تن قرین خطا بوده است
خطا باشد از وی امید عطا	نیاید ز کار خطا جز خطا
بد انجامی و کوری و هم عقاب	در رخت خطا برود در حساب

ادب و چهام در تلون نفوس انسانی از دانشم

در افتاده ام در شگفتی دراز	ز نیرنگی نفس نیز نگ ساز
بگردار راه فنا بسپرد	بگفتار سوی بقدره برد
گریزد ز در یوزگی سوی گنج	نماید که پرهیزد از درد و رنج
حذر دارد از روی بنیشوری	زانده و بد بختی و بدبری
بود عکس گفتار رفتار او	نظر گرگنی سوی کردار او
کند آرزو مرد بی عقل و خام	که اندوه و بد بختی خود دام
که گوئی سعادت رباید همی	بگفتار خود می نماید همی
بر داند و گر طاباں گوئی خویش	کند جهد تا از تنگاپوی خویش
بسوی دگر می شود رهگرای	کشد از ره دعوی خویش پای

ز چیزیکه یکتا بگوهر بود
نیاید بهم اینچنین اختلاف
ولی اینهمه اختلافات حال
ز ترکیب و تمکیر گیرد وجود
که از چیزیکه تا بذات و گهر
مرکب کند از مرکب نمود
ببزد خداوند فکر و نظر
در آئینه نقش بی ریو و رنگ
که از گرد آرایش ازین جهان
خصال نکو هیده نگرفته جای
همین است منشای ضد و خلاف
اگر تازگی دارد این تیرگی
چو نور تجلی بتابد برود
بزدی شود روشن منجلی
مبادا که زنگار آئینه اش
اگر روزگاری برین بگذرد
چو از دیر پائی شود پائدار
پس آنکه چو بیم بکمرستین
که آنرا با تشبیه ادا کنی

بنور تجرد منور بود
دلیش بود دعویش را خلاف
که باشد سراپا خلافت مقال
همانا که ظلمت بزداید ز لوز
مرکب نخیزد بر دیده و در
که از یک دو گوهر نگیرد وجود
دو گوهر نخیزند از یک گهر
اگر پاره بر گرفت است رنگ
صفا شد بتاریکی اندر نهان
بجای صفا کدر شد رو نمای
که میراندار نفس بی اختلاف
کند دست صیقل بر و چیرگی
جبال حقیقت نمایند درو
صفایش دهد عکس روشنندی
بود همد و یار آئینه اش
که آئینه آن رنگ را پرورد
در و دست صیقل نیاید بکار
نباشد علاجی دیگر به ازین
بسوزد گدازش مصفا کنی

که ز نگار آن جز بسوزد و گداز
ترا گر کند لطف حق یاوری
که در آتش ترک حرم هوای
محلّی شود نفس قدسی نژاد
ازو بر نخیزد بفکر دراز
تبصیفه نفس رو آوری
گدازی چو آئینه زنگ زای
ز گرد کدورات کون و فساد

ادب و پنجم در بیان گنج طبعی از دانش و هم

علیم مندر مند بالا خرد
که در قوت فهم و ادراک تیز
در نقصان نیفتد به علمش فتور
شنو از من ای مرد دانش گزین
که نفس از بدن بگسلد بند خویش
ازین پیشتر نکته گفت ام
که از خبر بجز خبر نژاد ما
همان برود هر درختی که هست
گراند ردل خود نمایی قیاس
پس آنکه بچشم تامل نگر
یقین دان که زین منزل تار و تنگ
همانا بغیر وزی بخت خویش
از اینجا که غیبینه دران راز
بعقل آنگهی گوی دولت برد
محیط کمالش بود موج خیز
بیک حال باشد تبرد یک دور
که مرگ طبعی نباشد جز این
به برد ازو ربط و پیوند خویش
بسک بیاں گوهری سفته ام
ز آدم جز آدم نیاید همی
که در تربیت گوهرش ریشه بست
که با تو تعلق ندارد حواس
که بحس کنی درک چیزی اگر
که باز گشتن رسیده است تنگ
بادامی خود میکشی زجت خویش
به ادج حقیقت رسی شاها باز

که صاف خم معرفت خورده اند
 که چیزیکه در یاد آنرا خسرو
 جدا سازد از هر چه با وی بود
 بسیطش نماید چو ذات خودش
 چو دریافتی مغز این گفتگوی
 به تحقیق این نکته پی برده اند
 به چشم حقیقت بنگر بنگرد
 که آنرا کند هم صفات خودش
 سراغ دیگر نخت از من بجوی

ادبی و ششم در بیان مرکب بسیط از دانش هفتم

نیاری بحس درک چیز بسیط
 کدای حقیقت بدو هم نحوی
 مصور بگردد بعقل بشر
 مگر وصف و موصوف و اعراض را
 از آن هر یکی نقش عرض صفات
 بر فیلسوفان چو تابنده روز
 که ادراک چیزی مرکب مگر
 بدانگونه بر درک چیزی بسیط
 پس ادراک آنخیر قدسی نمود
 بعقل یگانه توان ای عزیز
 نگر دد خرد بر مرکب محیط
 که باشد عوارض مرکب بدوی
 که دو ضد سازند با هم دیگر
 ز هم از حقیقت مناسبت جدا
 جدا گانه از خود نگارد بذات
 بود روشن اینمعنی و لفوذ
 به حس مرکب توان ای پسر
 بود عقل قادر یگانه محیط
 فرود یگانه است آنرا وجود
 جز این هر چه دانند ارد تمیز
 از اینجا بمقصود من پی بری

ادبی و هفتم در آیینش خرد با مرکب دانش هفتم

خرد چون شود با مرکب یکی
 یکی چون از و رفت و آمد دوی
 ز ادراک چیزی یگانه کنون
 که از پایگاه خود آمد فرد
 مگر آننگهی باز ازین نشت جا
 که بیگانگان را بر اندر پیش
 ز بیگانه دانی چه مطلب بود
 ز خود بگسلد بند ترکیب خویش
 پس آنکه با و اسی خود باز گشت
 شود مدرك چیزهای بیض
 کنون بر تو روشن کنم ای عزیز
 که نبود جز این زندگانی نفس
 که از عالم طبع جوید کنار
 کند عقبه طبع را ز دوط

تجسد نماند در و بیشکی
 بدل شد مگر بادی نیکویی
 خرد باز ماند چون نفس زبوں
 ز وحدت بخت خرامش نمود
 با وج تجسد پرد چون ههای
 بسوی یکی آورد روی خویش
 که چیزی زیان مرکب بود
 نماید و گر گونه ترتیب خویش
 بسایط ز ترکیب ممتاز گشت
 نگرود و گر بر مرکب محیط
 بدانی گرت هست عقل و تمیز
 زهی هستی جا و دانی نفس
 کند از جهان طبیعت گزار
 که باشد در بخش دران مرغی

ادب و هشتم در سبب آمدن عالم طبیعت از نشو و نم

ازاں دم که در عالم طبع دون
 ندیدی بجز دیدینهای چسند
 همش و خشت افزائی اندوه زای
 فروز آمدی از پی آزمون
 که ناویدنش بر تو آرد گزند
 نه بینی از و حسه غم جانگرای

ز بشنیدن آنها که آری بگوش
 بجز آنکه جانب بدر آورد
 که از بیم کارت رساند بزرگ
 چه چیز از چشیدن بکامت رسید
 بپایان همه لذت دلربای
 ز بوسیدن آنها همه بفروغ
 دگر هر چه باشد ز مس کردن
 همه نازک و نرم و صاف لطیف
 فرود آمدی چون درین دامگاه
 بدو باز بستی دل هر چو
 دلت چون از این بدهد شگفت
 چو شد بر تو روشن خطاهای تو
 دلت خواست آنکه که دام انگنی
 این پایه خود از حد صدق پیش
 بکج رانی و دانش چون تو کس
 گناهی نباشد مگر بر کسی
 درین ناخوشی ها که افتاده
 بود و در دهای جگر خائی تو
 چو خواهی که از کام این از دها

نیاری بگوش حقیقت نبوش
 برون از لب آه سر آورد
 که از تو بغفلت برد سازد بزرگ
 که کارت نه از وی تبلیغ کشید
 بود درد ناک و ملامت فزای
 که در اصل خود ناخوش است دروغ
 بکار بسودن در آوردنی
 بفرجام یابی پلید و کشف
 که باشد بزعم تو آرا مگاه
 بماندی شگفت اندران بگوش
 سانی اصلی فراموش گشت
 مگر باز شد چشم بینای تو
 شریک خطا دیگری را کنی
 که بر دیگری انگنی جرم خویش
 بود جای هیبت افسوس بس
 که کرد آن گنه رانه دیگر کسی
 عیان در کف در دها داده
 هم از پهلوی آرزوهای تو
 سلامت بر آئی و گردی رها

از آن آرزوهای خود چاره جوی
 بجز بازی و خواهش و آرزوی
 بتو هر چه از ناخوشیهایی هر
 یقین دال که آنرا سبب هم تویی
 نه هر گونه نیک و بد آدمی
 مگر وجه آن ناخوشی های او
 که غافل شد از بد و ایجاد خویش
 از و سلب شد جمله فزائگی
 از آن دم که این نفس قدسی نهاد
 برو جمله احوال پوشیده گشت
 بزند آن در آمد ز آزادگی
 جهان خرد تا مقامش بده است
 سمند نگاه درنگ و ناز داشت
 جهان با بدیدی چو اجرام پاک
 مگر ساحت تیره ناک زین
 فرود جهان های پاک نهاد
 چو سنگ سیه در تک آب صاف
 که در دولت را شود چاره جوی
 ترا دستگیری نباشد نکوی
 رسد تا بریزد بکام تو ز هر
 پدیدار رنج و تعب هم تویی
 بود از خطای خود آدمی
 بود غفلت و بهیشتی های او
 فراموش فرمود بنیاد خویش
 ز هشیاری آمد بدید انگیزگی
 درین دامگاه بلا او فتاد
 بچشم دلش دیده نادیده گشت
 فرود آمد از پایه سادگی
 نگین سعادت بناش بده است
 مگر دیده معرفت باز داشت
 همش صافی در روشن و تابناک
 که کون و فسادش بود جاگزین
 بود بای این جرم خاکی نهاد
 بچشمش نمودی بلا اختلاف

ادبی و نیم فرود آمدن نفس درین عالم از دانشم

تو از آرزوی خود ای تیره رای
 ز حد بساطت برون تا فتنی
 بجای نشیب از مقام فزانه
 که آسایش و شادمانی کنی
 مثالی که مصداق علت بود
 چو مرغی که اور و بدام آورد
 خود افتد بدام و شود صید او
 بتاریکی و تیره ای جهان
 تو گشتی از آن عالم پر ز نور
 همه دانش ذات از یاد رفت
 چو بندی ز جور چقا پردان
 ولی چون سر باز گشتن کنی
 نخستین ببايد بیزم درست
 پس از چیزهای زیانکار خویش
 جدا شو از آن چیزهای زبون
 که از بند آنچیزها در گذشت
 شمارم بتو آن زیان کارها
 پس آن چیز که معدن درد است
 بود جستن کام و آرام تن
 فرود آمدی اندرین خاکنای
 بشرک و تبرکب در ساختی
 فناوی درین آرزوی دراز
 ز لذات آن کامرانی کنی
 بیارم که حال تو حالی شود
 کز و دانه را بکام آورد
 دهد بار نو میدی امید او
 شد آن جمله نور و صفایش نهان
 چو آئینه از زنگ تاریک و کور
 متلع نفیس تو بر باد رفت
 باندی گر فتار بند گران
 ازین عقبه عسرم گزشتن کنی
 توان از مهر صدق توفیق جبت
 چو از گل رها کن خروبار خویش
 چو جان از تن خاک ناپاک دوز
 بود باعث رستن و بازگشت
 که آسان شود بر تو دشوارها
 کز و جان تو وقت چندین بگذشت
 که جان را کشد در شکیخ محن

ازاں چیز بگریزد دوری بجوی
که نزدیکی مار بنود نکوی
بچیزی کز و عقل یا بد سرور
به پیوند کز وی نه بینی شرور
که سرایه شادمانی بود
از و راحت جاودانی بود

ادب پهلیم در بیان شهوت و اشتیاق

بمیرد همه آتش از فکر داری
مگر آتش شهوت فتنه زاری
به تن دردهای که هائل شوند
بمانند یکپنجه ذرایل شوند
مگر علت آزار مندی دل
کز و میسر صد صدمه جان گل
کسی را که گردد بدل جانگیر
بزودی نگرود ازالت پذیر
دلی گر مدادای اینگونه درد
کند از سر درد فهمیده مرد
ازین درد جان را ربائی دهد
بتارکیش روشنائی دهد
همانا که داروی درد هوس
نبا شد بجز ترک مطلوب و بس
دلت هر چه جوید از ترک جوی
راهی جز به نفی ارادت پوی
اگر قصد نفی ارادت کنی
باید بتدریج عادت کنی
بترک ارادت شکیب آوری
بدین زاد پا در رکیب آوری
با هستگی تا بمنزل رسی
درین ره بعجلت بمشکل رسی
بود هر که ادیده روشنی
نه بیند چو حرص و هواد شمنی
بدفع چنین دشمنی چیره دست
بهت میان بایدت چمت لبست
ز مرگ و حیاتش و هم آگاهی
که از دست خصمی چنین دارهای

بدو ربط تو زندگانی اوست
 بسی چیزها اندرین کهنه کلخ
 بود جلگلی لذت این جهان
 ولی از همه چیزهای زیور
 زیانکار تر لذت خوردن است
 طعامی چو اندر شکم در رود
 سپس نفس را آتش آید بجوی
 همتا که در رای کار آگاهان
 که انسان پدا نهنا نماید هوس
 بدان آورد نفس بدگیش را
 ز چشم تمیزش برد روشنی
 شود نفس چو پیر و آرزوی
 بریدن از و مرگ آن فتنه جوست
 زیانکار دیدم ز تنگ و فراخ
 چو نوشی که نیش است در دهان
 بر فیلسوفان صافی درون
 که خوشخوار تر لذت خوردن است
 بنوشیدن آب حاجت شود
 به آمیزش زن کند آرزوی
 همه سازش و خواهش اینجها
 بود اصل آن شهوت خورد و لب
 که در مهلکات افکند خویش را
 که نشناسد اعلائی و اودنی
 غذا بشود و گون گردد آنگه جوی

ادب پهلوی حکیم در معنی سختی عذاب و آتش و هم

ز معنی سختی رنج عذاب
 عذاب خدا علم و ادراک تست
 بدانند که آن رنج از خود کشید
 گر از خواهش هستی این جهان
 غم و رنجها از تو گیرد کنار
 شنو از من این نکته ای نخته یاب
 که صیاد تو صید فقر اک تست
 بدید آنچه از کرده خویش دید
 شوی بر کنار آشکار و نهان
 ز بند مصیبت شوی رستگار

ز غریب چو عازم باد اثنوی	آسانی و سود بیرون روی
بود سود تو قرب پرورگار	شود راه دشوار آسان گزار
سعید آنکه گوی سعادت برد	ز نخل تنهای خود بر خورد
شقی هر چه جوید نیا بد ز بخت	نچیند بر کام خود زان درخت
نغموس اند جوینده چیز خیز	ولی جمله محتاج یاری بنیبر
پس آن چیز صبر و شکیب است و بس	رسد کی بدین نخته خیز نخته رس
بود صبر چیزیکه جویای او	نیاید بکنر یاد و ریهای او
بدان یادوری حسیت ای نخته رس	بود معنی لفظ تو فسق و بس
ز معنی تو فسق آگاه شو	بدین رهنا سالک آه شو
که تو فسق آن چیز باشد که خیر	بجوینده پیوند از وی نه خیر
چو از طالبی فصل او بیشکی	به افعال مطلوب گردد یک
بود واجب انگاه پیوند وصل	ز مطلوب طالب و بعد فصل
از آن کرد مت زین خبر با خبر	کزین نخته آگه شوی ای پسر
به صبر و سکون زین بلا خو کنی	ز بندی به آزادگی رو کنی

ادب اول دوم در حر از از شرک از دانش و هم

طلسم حقیقت کشایم دگر	بد لکش نوای سرایم دگر
نباید پرستید جز یک خدای	که خوش میش با شکر و دوسرای
نیایی درو جز نشاط بزرگ	که بخشد بتوانب بزرگ

حذر کن ز حالی که یابی گزند
 پس از حد وحدت بر آئی بروی
 خدایان بسیار پیدا کنی
 پرستیدن هر یکی زان خدای
 ز بسیاری آن خدایان خویش
 خدای تو هر شهوتست و هوس
 شتابی و عجلت نباید نمود
 شتابی نه از طمع انسان بود
 مبادا که از حد صبر و سکون
 بسی کار ناکردی نهی کنی
 چراغ فرد زنده بود ذات
 بزرگی و عز و شرف های تو
 فراوان شود در دو اندوه تو
 پراگنده گردد ترانس پاک
 بهر کار یک آله خاص است
 گهی نسبت او بود با خرد
 مر این جمله آلات دارد بکار
 خجل باشی خسته و دردمند
 بحسرت بمانی بخت درو
 سر و برگ حشمت مهیا کنی
 شود بر تو لازم که آری بجای
 بمحنت سپاری تن و جان خویش
 که برآمد نهیش بر آری نفس
 نه بینی از دوزخ زیاں هیچ سود
 که این سیرت از نفس شیطان بود
 برنج و مال آوری پا بروی
 در فتنه بر روی خود و اکنی
 میرد ز باد چنین حادثات
 بزند از تو بت های تو دای تو
 ز محنت چو کاه می شود کوه تو
 بپایان دران حال گردد هلاک
 یکی بهر مغرور دگر بهر پوست
 که آفرای اوج معارج بود
 که هر آله کار خود آرد بکار

ادب پهل سوم در بیان خرد از دانشم

چه گویم ازاں جوهر بی نمون
 بود علم او بر مبدا سی محیط
 بکف معانی بیکتا رسد
 بود نسبتش گاه با عالمی
 بعالم که نامش الهی بود
 بدین نسبت خاص نفس پاک
 کزین منبع داد و بخشش بود
 گهی گوی نوشنودی خود برد
 درینجا بیارم دلیلی قوی
 که با علت و مبداء اولین
 پس آنگاه بی سعی و بی جستجوی
 در اں شادمانی که پر سرور
 که از بادیه صورت آرد بر دس
 بد اندر موز نخستین بسط
 بعلمی که دارد خرد در رسد
 که باشد از بهنا حد اعالی
 همی عالم لا تنهاهی بود
 بد اں نور صافی ترو تابناک
 ر جور و بدیهه ستر شود
 که گردد محیط جهان خرد
 بگوش حقیقت شنو بشنوی
 مگر نفس را نسبت خاص بین
 کشد در بخل شاید آرزوی
 بیا بد قرار و سکون و حضور

ادبیل چهارم در شرح احوال نفس درین عالم از دانشم

مرا یں نفس در کارگاه وجود
 که سر منزل بی زبانان بود
 بد اں بی زبانان و در شرح حال
 کسی نشنود شکوه آن غریب
 هم از بی زبانان کج زبان
 به تنهایی و یک آید فرود
 نواخانه پاک جانان بود
 کند شکو با با کمال ملال
 نهند ز الفاظ آن بی نصیب
 نهند زبان دند نشود بیابان

درین حال بیچاره نفس زبوں
 کسی کو جداگشته از اصل خویش
 نعیم وطن چون بیا دآیدش
 دلش را گزند درد حرام او
 غریبی کشد بار محنت بسی
 کسی را که علمش کم است از عمل
 بسی سود بیند مر آن ذوق فزون
 گرانمایه باشد بودای خویش
 سپاس سزای عطای خدای
 که این نامه از من بپایان رسید
 ز خواننده اش چشم دارم همی
 که ما را بشفقت بیارد بیا
 بگوید برین نامه چون بگذرد
 مرا این نقش بر صفحه روزگار
 بیفتد برنج و عذاب اندر دل
 بیا دآورد دولت میل خویش
 چه با درد دل نامراد آیدش
 بگردون رسد دود انفال او
 که پردای مالش ندارد کسی
 برد از عمل اندکی حاصل
 که کردارش از دانش آید فزون
 که سرمایه کم دارد و سود بیش
 ز بانی ندارم که آرام بجای
 پراگنده دانش بسا ما رسید
 ز احسانش امید دارم همی
 روانم کند از پس مرگ شاد
 که یزدان برحمت برو بنگرد
 ز بنده یاد ماند همی یادگار

د

تقریظ

ریخته جناب فیاض علی محمد صاحب نص بشاد رئیس
شهر عظیم آباد شاگرد جناب شهید الفت حسین حب

خدای را حمد بجا آورم که این زیبا کتاب سراپا انداز را بجلیه چاپ
آراست و مصنف لبیب را ثنا گسترم که از طبع قدسی خیالاتش
خبر تهذیب و اخلاق حرفی بر نحو است نامه بنظم آورد که پیر خرد
به انشاداد صافش متیج و حواس غمسه بستودنش از خود بی خبر عنوانش
بزبان حال فا تو ابشر سور گویاں و دیباچش ب خطاب هذا لا کلام
البشر رطب اللسان تازی را سازگی تازه بخشید و دری را
از غش آلودگی با بیرون کشید جنابش از عالی دودمان هندستان
زمین است نیاگان پاکش بهار افروز صوبه بهار بودند که
بعلوم ظاهری و باطنی و کمالات صوری و معنوی فراوان دهاں
این کشور را فیض افروزند از پاستانی نامه اے در سینه
ملائک سفینه اش و ودیعت نهاده اند که مداد و خامه به تسوید
اندکی از اں در ماند و انقلابات و حوادث این کهنه رباط
از محاضرات چنان جاگزین خاطرش مانده که این نامه سیاه
چون او دیگری را نداند از فنون حکیمیه با وصف کلام و نبوی

و ضعف پیری مسئله ندیدم که از خاطر مهر ضیایش محو شده
 و از نکات فلسفیه بحثی ننخواندم که از صفحہ دل حقیقت منرش
 سہو شده دعوی ادب آموختنم بمنابش حریفی است که
 بی فائده زیب ستایش خود این امیچداں خواهد بود دنیا گاہ
 مرا استاد است و شفقت نژای خادم خویشتن شاد
 الہی تا کہ این مہر و ماہ را جلوه بخشای
 عاطفتش را از سر این ابجد خوان دبستان اخلاقش کہ
 مکن بحرمتہ النبی و آلہ المعصومین علیہم السلام ہذا آخر
 ما کتبہ اجابتہ للالتماس لبعض الاخوان - واللہ المستعان

قطعه تارخ خاتمه نظم این کتاب

از حضرت مصنف زید الله ظهیر علی روس المشرعین

هزار و دوصد بود و هشتاد و پنج	که بنحیدم این داستان سخن
شکستم با فصول گفتار لغت	طلسم رموز نهان سخن
بتاج سکادت سرم بفرخت	جہاں آفرین در جہان سخن
ندیدم دریں عرصہ ہمتا ز خویش	ازاں برگرفتم غنائ سخن
یہی باید آنرا کہ ہر بازوی	نبار و کشیدن کسان سخن
دہد ہر خط جادہ سطر ہا	سراغ رہ کاروان سخن
بنظرارہ چشم بنیش وراں	بیاراستم گلستان سخن
نیامد خریدار جنس گراں	ازاں تحفہ کزوم دکان سخن
بوضعی کہ بینم کنوں بعد ازیں	دگر کس نہ بیند نشان سخن
با نواع نعمت بیاراستم	پی نذر احباب خوان سخن

خرد سال تارخ نظم کتاب
رقم کردنو بوستان سخن
سہ ماہ ۱۲۸۵

قطعه تانج

ریخته طبع از کی و فکر سا جناب مولوی معین ^{الحسنی}
اذکی یکی از تلامیذ حضرت مصنف

چو شد طبع این نسیم لا جواب	بهین نامه همچو امم الکتاب
همایون کتابی بنظم دری	سر ابوستان سخن پروری
که اسرار دانش در یافت جای	بگمشتگان خس در رهنمای
بود دانش آموز دانشوران	سه حکمت بود از عمل نذران
در آن هر سه حکمت بود مشتمل	که آنرا قلق بود با عمل
تهذیب خلق حسن رهمنون	تجلی پذیرد از و نفس دون
کشد سرمه در چشم بینشوران	که بیدار سازد ز خواب گران
روان چشمه فیض عايش بود	دستان اخلاق نامش بود
بوصف مصنف که باشد جمال	زبان زبان آور است لال
حقیقت بود سدی رزگار	که گل کرد از دباغ دانش بهار
خدیو جهان زبان آوری است	بر بقی که رب سخن بردی است
عزیز الوجودی عظیم البدل	تبعلیم اخلاق ضرب المثل
بگرد زین چرخ گردویی	نیارد بهشتی مثالش کسی

بود شهریار جهان سخن	به تیغ زبان حکمران سخن
جهاں از کمالش پر آواز گشت	از بوستان کهن تازه گشت
ندیدش نیاید بچشماں دید	کمالش نیاید بگفت و شنید
کلامش که ماند بسحر حلال	به حش تر آید لب صف حال
هر سال طبعش چو کردم بسر	که آید پسندیده دیده در
مگر من کجا و کما فکر من	که بر لب نیارد کسی ذکر من
فرو برده بودم سر خود بحیب	که آمد بگو شمع ندائی و غیب
چنین گوی سالش تو آذکی زبر	پدیدار شد بوستان دگر
بلفظ دگر حرف یا کن زیاد	که گردد سن طبع کامل عداد

قطعه تاریخی

از سید علی محمد شاه عظیم آبادی شاگرد جناب مصنف مد ظله

بنام خداوند هوش آفرین	زبان و لب و چشم و گوش آفرین
از عقل فعال دانش سگال	از دور جهاں بدع نفس کمال
تعلق ده این صور با مواد	بود حافظ اجهات از فساد
به رجعی او راست مجدد بقا	بدارین از و گشته جود و عطا
پس از احمد گویم شنای رسول	که آید بشادی دل هر ملول

زمپشینیان گوی سبقت ربود
 صنوف سیاست به آئین او
 صلوة لک خاتم المرسلین
 شبی چون شب زلف غنبرنثار
 چه بیتی که از مطلع خورنژون
 چه بیتی که از بام سقفت جدار
 گراں بیت بر خود بنزد ستر است
 معظم خیالی ملایک خصال
 امیری کز د مفتح موطنم
 عجب سخته مغزو کریم و جواد
 بود نام نامی والا جناب
 بهین گوهر دودمان رسول
 رسیدم چو در خدمت آجناب
 بفرخندگی صحبت نور بود
 نگاهم بدین شنوی شگرف
 فتاد و بر نعم من از جای خویش
 چه نظمی به از باغ آراسته
 چه الفاظ خوشتر چه نظم بگو
 برو گشته نظم نظامی نثار

جهات عدالت محدود نمود
 به اخلاق شد خلقت دین او
 سلام علی آیک اجمین
 شدم سوی قصر ملایک وقار
 چه بینی به از چرخ زنگارگون
 بود مرآت صنع پروردگار
 مکینش خداوند نصیب عطاست
 بهتذیب اخلاق فرخنده فال
 از و فیضیاب از عرب تا عجم
 بدوراں چو او بطن گیتی نژاد
 ولایت علیخان گردون قباب
 بود زائر آستان رسول
 چو ذرات پیش بلند آفتاب
 ز دوا نشوراں بیت معمور بود
 کزو آب آتش چکد حرف حرف
 چو قیس گرفتار لیلای خویش
 بحکمت یکی سر و نو خواسته
 که گوهر از دآب خجالت برو
 گلستان سعدی از دواغدا

ز تصنیف و ترصیف عالینجاب	فضاحت پناه و بلاغت آاب
معلى پسر جهان سخن	بگفتار روح روان سخن
بتازی زبان و بنظم درى	فزون گفته از سوری دانوری
ز فردوسی طبعی پاک جغت	گهرهای دانش بسی پاک سفت
طهیرای تفرش یکی چاکرش	ظهوری چو دردی کنش ساغرش
مضمار دانشوری یک تاز	فسول کلامش عجب سحر ساز
حکیمی که صدرای غرضی خیال	ز تحقیق ماهیتش در نکال
بصدر بیان سروری یافته	هدایت از دایره ی یافته
حکیمی که اعمال و افعال او	بود مرات صورت حال او
ز خوان کمالش منم ذلّه خوا	که ساقم بگرددن سر افتخار
بود روز و شب وصف او ذکر من	ز شاگردش منقخر فکر من
بیا شادای نغز گفتار هندی	بیا شاعر حادوی کار هندی
بیا از تو روشن چراغ سخن	بیا فسری سرد بلغ سخن
بیا سال طبعش یمنه مار قم	بیا زنده کن از کلامت عجم
چو کلکم گهر بای مضمون لبفت	خرد نام او از سر مجد گفت

دستان اخلاق

چو نیم مجد را تمییه کرده شد ۱۲۸۹ برآمد دلائخی لطفه علی انبیر

ضمیمہ

مشتمل بر بعضی از قصائد و غزلیات و تنویدات حضرت سید شافعی حسینی فرما علیہ السلام

قصیدہ

در حج مولاد و جهان ایمینان علیہ السلام ایامی مستحکم

سرعت طبع روان، جلوه یکران من	دست کون و مکان، عرصه جولان من
ملک سخن را منم، ملک طبل و علم	طبع عطار در رقم صاحب دیوان من
دبدبه خسروی کو کعبه کسروی	یافته از سرنوی خاص بدوران من
صبح سعادت، طوع خاور و دولت لوع	مطلع دانش طلوع اختر تابان من
کو کعبه من به بین، نور ظفر بر جبین	آیه فتح المبین آبد، در شان من
خشم که بر خود تند لاف شجاعت زند	تبع و پسر افند، در صف میدان من
نغمه من در مصان دلشن کوه قاف	سین گردن شکان نازک افغان من
خشم من و لغت کار گر بود اسفند یار	خامه خنجر گزار رستم دستان من
راز طلسم فسون داد، دل من برودن	خنده صبح جنون چاک گریبان من
نغمه آزادگی خوانده اند از ساوگی	دانش دلدادگی درس دستان من

دفتر فزائگی ابرمستانگی،
 جاده برقص آورد ناله بمنزل برو
 سوز دل آتشین سوخته جان حزمین
 طعنه بعمان زنده خنده بنیان زند
 گوهر یکدانه جوهر شاهانه
 تا بحجاب است آمده ام چو دست
 از گهر من خرد جوهر دانش خرد
 دانش بونا نیاں حکمت ایمانیان
 مرغ های بون باده گلگون بجام
 کیست کمین و مکان چیست زمین زمان
 هست مرا سینه سینه بے کینه
 رنگ کدورت ربو و آئینه دل زدود
 خط وجود و عدم دائره سر دم
 طائر سد را شیان ریخته بال توان
 طبع که نقاد است گنج معانی مرست
 گرچه پدر بر پدر هست بیستی سمر
 مرجع شاهان بند ملک پناهان بند
 لیک ازین فخر و ناز کرد مرابے نیاز
 بکسخن از نخست صحبت طعم صحبت

کشور دیوانگی خطه یونان من
 پرده محمل درد بانگ حدی خوان من
 کوره جدا و بین سینه سوزان من
 پنجه بطوفان زند دیده گریان من
 زیور جانانه قطره نیان من
 فکر سخن داده است دست پیمان من
 باد میخا خورد نهتستان من
 دولت ساسانیان مایه میان من
 گردش گردون بکام بزم حرفیان من
 نیست بدین دیدان روزه مریدان من
 سینه چه آئینه صورت جانان من
 صورت معنی نمود صیقل برهان من
 نقطه ناکه قدم سطح امکان من
 دیده برون از مکان اوج طیران من
 معدلت لفظهاست کفه میزان من
 پایه فضل و هنر منصب شایان من
 فیض نگاهان بند جمله نیاگان من
 ذره سوز و گداز گنج نساوان من
 شوخی مضمون چیست جلوه جانان من

تیغ و ترنج آورد پرده عالم درد
 دوری آن ماہر و درد دل ہر جو
 زہرہ ہاروت فن یوسف عیسیٰ دہن
 گزنجین بگذرد رونق گلشن برد
 گلشن طبعم از دیافنہ این رنگ و بو
 دست ندارم از دست من جیب او
 معنی سربستہ غیرت گلدستہ
 صفحہ من یکتلم غیرت باغ ارم
 بزم دو گیتی بدان انجمن را نشان
 پنج زمیں بر کنم پشت فلک بشکنم
 شاہ ولایت آب در کف او قیاب
 مہرہ دارم ز گل مہر و مہ ازوے محل
 نفی مراد من ست نقد و عالم بدست
 ناقہ زمین من فصل یار من متصل
 در نظر حق پرست نیست جز او ہرست
 نفس کہ چون از دہاست در کف دتم عصا
 سیل مراد جهان چون خس و خاشاک دان
 سیف سخن پروران صدف کند اوران
 از دم صبح ظہور تا سہر شام نشور

آگہ یوسف برو ترک ستم ان من
 دہل دلا راہی او نسخہ در مان من
 خندہ ادبے سخن برق نیستان من
 پیرہن گل درد نو گل خندان من
 طلعت زیباہی او صبح بہاران من
 در کف آن فتنہ جو گوشہ دامن من
 مصرع برجستہ سرو خرا مان من
 حرف و خط خم بجم سنبل و ریحان من
 گنبد نہ آسمان سرو چہراغان من
 بندہ حیدر نامنم فدیہ او جان من
 یافت از آب و تاب جوہر عرفان من
 گوہر یاب دل حاصل عمان من
 نفس زبون را شکست فتح نمایان من
 بدرقہ جذب دل خضر بیابان من
 گرد و دوی کے نشست بر رخ جانان من
 طبع کہ فرمان رواست بندہ فرمان من
 ز درق نہ آسمان غرقہ طوفان من
 گوے سر سردان در خم چو گان من
 محو تجلی طور موسیٰ عسکران من

نقش و نگار ارم نادره کار ارم
 پیکریم از سوز دل شیخ صفت مشعل
 دم ز سنجلی زند زنگ سحر بشکنه
 زینت بنرم سخن رونق بازار فن
 ناله زار آورد و گریه بکار آورد
 گاه به جیون رود گاه به هامون دود
 گرز تپش دم زند برق بواله زند
 فیصم جم انتشام خسرو کسری غلام
 رنگ بهار ارم صرف گلستان من
 نیست ازین آب و گل طعنت انسان من
 صبح وطن گل کند شام غریبان من
 رفت از بس انجمن هم دیاران من
 گر به شمار آورد داغ عزیزان من
 گاه به گردون شود فکر پریشان من
 علی برهم زند خاطر نالان من
 جن و ملک را امام بابت امان من
 اختر برج، شرف گوهر خاں راصد
 شاه سر ریخت سرور دوران من

الصف

در مدح جناب ولایت ماب علیہ السلام

زیں دیرست دیریں کہاں پیریت دیرنے
 بود آب گل این خانہ دلتگی و ناکامی
 زناہنجاسے ایں سفلہ پر در کے شگفت آید
 بہ امید ثمر حیدر نہ بندہ دل بے جاقل
 ازیں دیروز دیرانے نہ آید جز بہ دیرانے
 کہ ہمت ایں کداں زنداں نہ آیم زندانے
 اگر دیرے در انگشت آورد مہر سلیمانے
 نہ از نخل گیتی برگ دبارے جز پشیمانے
 کہ شد آئینہ گردون مہر پا چشم حیرانے
 بہار باغ نہ بخش نہ از تاج گل کردہ است

کہ چوں زلزل پریشان نیرت کارش جز بر نیانے
 بنانے جان مہانے طمع دارد بہ مہانے
 زمیں با آسمان دزد میسھاگر بہ در مانے
 بکاش غنم دل ریزد بجاے راح یکمانے
 کہ بیکار است اینجا ناخن تدبیر انسانے
 کہ اینجا کشتی عقل فلاطونست طوفانے
 ازاں روز کیہ لشکستند قفل گنج بہانے
 کہ حرفے از کتابش بر تباہد فہم انسانے
 دہ آں درد بی دریاں کہ از ہر چاہہ دربانے
 کہ دید این مرغ را صید عقاب عقل اقلانے
 نیاید از سبک دھاں چو بوسے گل گراں جانے
 کہ این ایش بروست از حاکمان اہل مکانے
 ز دیرانے و دیرین ہرزہ چند انسانہ بر خوانے
 غمان توں گرددں سیر طبع گردانے
 بہنرل کے صد مالک نیروی سخن رانے
 سمند فارساں عرصہ فکر سخن رانے
 بجولانے کیت خلدہ را اگر مرد میدانے
 کہ باشد در تکی چوں کہت موسی عمرانے
 کہ از انجم نبود ایں لاجورہ دی صفحہ امتنانے

بہ پابند خیال کیسے ماند گرفتار شس
 بگردد کارہ در رہائے ساغر آبی
 اثریے کم کند در دادے در درل آزارش
 ازیں مے خانہ مدہوشے کہ حواہد جام خود کاے
 یکاے عقدہ اگر آنگند کخشاہ از دستے
 شنائے بحر پرورش نیارد بازوی دانش
 نہ بند و بستہ بعد از شکستن صورت بستان
 کشود عقدہ نیرنگ عالم از خود ناید
 حیاں از یاد اندازد کہ دیگر سمر برداری
 بدانش در نیابد فلسفی ماہیت عالم
 دل آزاد در بار تعلق سر گراں دارد
 رموز حکمت واجب اند کس بدانا کی
 بیایے مرد میدان سخن زیں رہ گذر بگذر
 ازیں دیدایے ناپید کنار بحث بے معنی
 سخن بے صرفہ گفتی شبہ بر جائے گہر سفتی
 بمیدانکہ ریزد نسل دسم از ہیبت ہمیش
 در آں مضامیر الفز حواد ہمت مرداں
 چہ میدان صفحہ نورانی مدح مشہر ماں
 ز عشقش پیش از ان بود است سطر احوال زانے

برون آمد کمالش از حد ادراک انسان
 فلک موکب خدیو آسمان خمرگاه عرش یوان
 امیر المومنین حیدر چه حیدر نفس پیغمبر
 بدو هم پادشاه و اندر بفضل از کورسی باطن
 نیاید ادج عرفان کمال مصف تکوینش
 ندادی جلوه نور ولایت گز از ارشادش
 جز از نادانید که حکمت با شجاعت جمع فرماید
 بعقل متفیض کس بود منتع همستایش
 چو شمع از شمع گیر دشمنه انوار فیضانش
 دے باید که خورشید ولایش اندازان بد
 به تمکین ولایت کشتی دین یافت از دنگر
 پئے موغامه آرد سنبله از روضه ضوای
 رسا افتد بکار دینوی دست طبلگارش
 ضیعت کور باطن با وجودش رهنا گردد
 بنودے بلغ دیں سیراب گرزاب دمنش
 طبع حکمته سبحان سخندان گو صدف آمد
 نثار ولیک استعدا و گنجوری مضمونے
 بدل امر و گرداری دلای سلقے کوثر
 فروغ آفتاب حشر گردوز و راهش

که طوفانست اینجا ز درق عرفاں سلانے
 سوار لافتی امیدان و امیر انیل میدانے
 به محشر ساقی کوثر به بهیجا شیر یزدانے
 که سجد سنگ را هم سنگ با عمل بدخشانے
 پر و چند اکه مرغ فکر دانا یاں یزدانے
 به نور حق نه گشتی عارفان را ویدوزانے
 سخادت را بدر دیشی ولایت را بسلطانے
 نه بند صورت امکان بحر عقل میولانے
 دل روشن که باشد هبط انوار یزدانے
 به چشمان زلیخا یس جمال ماه کنگانے
 بطوفانیکه بودی قلزم طعنان بطنیانے
 بشیبه روضه مینو بهارش گر کشد مانے
 که از دست خمر بانان بکو آید خمر بلانے
 دلیل ره شود گرنی امثل غول بیابانے
 چو نقش آب بنمودی مسلمان و مسلمانے
 پئے تربیت لولوی لالاسے سخندانے
 کز دخیل کمال مدحت ممدوح قرآنے
 دهد در در ترا دریاں دریاں روزیکه دربانے
 کند نور ولایش در دل هر کس که تابانے

زندگر عاجزے درد امن مشکل کشا دستے
سگے چوں من سزد کے ندیہ شیر خدا بون
کنوں در حضرت شاه ولایت التجا دارم
که اسی سلطان اوزگ لایت سرورم دارم
کشیده اخن لطف تو شا اعفده عالم
بچندین جرم باروی ندارم مذرچن نوام
بهر مشکل زرد شواری کشد کارش آسانے
مگر این نیل کاو چرخ زن زبید بقربانے
که باشد ذات او حاجت روای انسی بجانے
بنی راجانشین خسرو اقلیم عسرفانے
برآری در دو عالم کار د شوارم آمانے
کرمی خود تو آئین کرم رانیک سیدانے

عجب نبود فیض آفتاب عالم افروخت
که گرد چوں بد بیضادل فریاد نورانے

قصیده که بجاوب قصیده عرفی شیرازی گفت

صبحدم بپوین سرکشند فریاد رعد آساوین
خستم باشند هجوم شکر اندوه و درد
از لب بتقاله ریزم مرکز آتش بستے
گر ز جور آساں نالم به صبح دادری
از غبار تیره بختی با سپهر کوردل
جو هر کافور در کاهم بریند دروزگار
بمحو کاه ناتوان لرزد بخود کوه گران
من چه با شتم در دمان اندر خونخوا عشق
رزه اندازد به طاق آساں آدای من
محشر انگیزد چو صور آوازده کرناهی من
آفتاب صبح محشر زده صحرای من
رعشه در دست سرافیل انگند غوغای من
توتیامی ریزد اندر دیده مینای من
گردمی تسکین پذیرد عدت صفرای من
غم قدنه آساں از بار محنت های من
دو جهان یک لقمه اندر کام اژدرهای من

شاعر نروان بد است از محبس شران تنگ
 شمع آه و نقل درد و بزم من تا تم ساری
 در دم واکردن یک عقده از بندگی
 داروی درد دل پر درد من باید ز کس
 میرسد صاف ولان را بهر کرد و گشت جان
 حالتی دارم ز درد دل که بر حالم زد درد
 دور نبود گرفتار یزد درین باغ طلسم
 در شکست خاطر پر جوهرم گردون چراست
 دور نبود جای من باشد اگر صد کمال
 در هوایم چون نسیم آید بر دل از باغ غلد
 گردتم از بهر طوق ناکساں کے خم شود
 در هوای قدیاں گرفتار زند از قاف طبع
 چون کلیم اندر سخن اعجاز من بر من گواه
 چار بازار جهان را اگر خریداری بسا
 باب رحمت بر زخم و ظلمت غم بازگشت
 از قصور همت اندر کعبه تار یکم به بند
 دامن مقصود را از جذب دل آرم تنگ
 تا نزد ام جای خود اندر دل ارباب جاه
 حیرتم بگر که اندر ره گذارم تا بحشر

عرصه گیتی بود زندان جان فرسای من
 چشم پر خون ساغر و خون بگر صهای من
 سنگ بر سر میزند و ندان این خای من
 دست جالینوس بند و چاره سودای من
 ناله کرد بیان از بارب سبهای من
 سهل باشد گر بدرد آید دل اعدای من
 شبنم خونابه رنگ از زنگش شهلائی من
 زخم مفتن بر نشاند گوهر بختای من
 جوهر فضل است مهمل گوهر آبای من
 یکدمی گریه کند رضواں دم بویای من
 جوں بفرانم بود طبع عمل نسرای من
 عقد ایزد قضا بر شپهر عفتای من
 کلک من شبان دیوانم بیضای من
 درد و گیتی کم نگردد از زش کالای من
 قدر دار و لیلۃ القدر شب یلدا ی من
 قدسیان همسایه عرش برین دای من
 ناله من سارباں ناله لیلای من
 هر کجا در بزم گیتی تنگ باشد جای من
 نقش با بند و حیرت پایای پای من

همتم تسکین دهد چند آنکه بر امید فضل
 گر نبودی از تعلق پای دل در بند فکر
 با کمال سادگی یونانیان را صد کتاب
 در ازای لطف معنی بر فرایم لطف طبع
 خوش نیفتد محبت با مهر خان سرد مهر
 بر وجودم تیره خاک همد اگر نازد چه دور
 نفس من تا از وجود و فعل قوت نم زند
 شاه باز طبع من تا شهپر نکند فتاند
 پاک دالمی که تا نبود ز گنجین رختی
 هاں بیا بند از زبان مدح گویا باز کن
 در شنای حیدر صفدر نوای تازه سنج
 تا فیمم کرد روشن غیر فیض چه دور
 کوه تنگیس کرد مارا کتب اخلاص او
 گر بسنگ آتاش جبهه سایم از خلوص
 قلم فیضی که از فیضان وصف جود است
 مالک ملک ولایت تا جدار اهل اتی
 هفت افلیح سخن را اگر کشایم در نیت

اضطرابم بر نتابد و عدۀ فردای من
 بر سر گردون رسیدی پای استغای من
 نکته ها دلش آموزد دل دانا می من
 بار منت بر نتابد هست دالمی من
 نوحه دوس جمله معنی بت رعنا می من
 بر خیزد بعد من زین خاکدال هتای من
 می کند تکیه را ثابت بت ترسای من
 طائر مصنون بود در پنجه گیسوی من
 گل نه بود در بهار ان بلبل شیدای من
 چند باشی هرزه مال ای لطف معنی من
 مالک ملک زمین آسمان مولای من
 اقتباس آفتاب از مطلع غرای من
 جسد از جا که بطونان حوادث پای من
 جوهر دولت دهد آئینه سیاه من
 ابر بهمن جبره نوش از قطره دریای من
 مدحتش باشد بدو زلند از یارای من
 وصف تیغ اوست شمشیر جهان آرای من

چشم دارم کز زبان لطف حق وقت دعا
 بشنود صوت اجابت گوش حق شنوای من

بعضے از اشعار مناجات جابر گاہ قاضی السجابت

ان سیه رویم کہ بآئینہ چون گروم دوچار
 از کہد این لفظ خواہم غدر تقصیر انجید
 نامہ یعنی نامہ کردار نامہ نخب بار من
 گرفتہ نگشتن بر زان عصیاں زای من
 پائی رفتار من اندر وادی گم گشتہ پی
 داروئے این دروبے دریاں ندانم چون شہم
 نامہ ہدم بادے پردن چوں نہت بگل
 دے غفلت ہمہ من نمن من خفتہ پائے
 دست من بے ز اوراہ و منزل مقصود دور
 یا الہی رحمتے بر زار ناہیہ سائے من
 ہر نفس دامن زند بر آتش حریم ہوا
 سایہ ابر کرم گرازد توانستہ بر سرم
 وصف آمرزیدن تلمذ عصیاں و طہور
 مشت خاکی بودہ ام در دو وعید جان پاک
 بزرگو کس بنو میدی ز در گاہ کریم
 ہا کسم را کس نمودی پست را کردی بلند
 کار من لغزیدن و کار تو بخشیدن بود

از سو او کس من آئینہ گرد و در غبار
 رویم از روی عروفت نامہ اندر شمار
 آں کہ در میرزاں نہی آں نامہ را در زور
 تن بر زیدن دہ آئینہ ایسا بوار
 کشتیم در چار موج بحر عصیاں بے قرار
 باد عصیاں میزد دل را جو مار شاخدار
 اشک خوں با چشم چوں ششم بزرگس ہنکار
 در شب تاریک افتادم بہشت غول زار
 در گذر گاہ جہاں چون من نباشد رگزار
 بندہ چوں من نباشد شرمسار و سو گوار
 تاز بانش در من افتد چوں شر در پنہ زار
 میرد این آتش گرازد آب چشم اشجار
 اے جہاں رحمت را جرم من آئینہ وار
 گنج اسرارم سپردی ساختی گنجینہ دار
 من چرا محروم گردم از در پروردگار
 خوار را کردی عزیز و گل دمانیدی زخار
 بندہ عاصی من و تو خواجہ آمرزگار

قصید

در نقبت جناب امیر المومنین حضرت علی علیه الصلوٰۃ والسلام

آن خسر دایم دین آں مالک ملک یقین
 دانای راز کبریا دانا و خستم الانبیا
 موسیٰ بنیضش کام رس عیسیٰ از دوا صاحب
 صفدر لقب خیر شکن بنیاد عتربگین
 جز آنکه با صد آرزو آرد و سرایان فرو
 دریا دلی گزینش اوعمان و یم را آبرو
 سلطان دین شاه بخت تحت خلافت اشرف
 حامی دین مصطفیٰ جن و بشر را پیشوا
 گاهی یل فولاد تن گه مهر در موین بدن
 در دیده صاحب نظر هر جا که خواهد نصیر
 تا دوز الفقارش از غلاف آمد گردش در مضی
 از جلوه توحید او دوز پر تو خورشید او
 خواص بحر معرفت نهر سپهر کرمست

استاد جبریل ایمن اعنی امیر المومنین
 سر ذقرا ایل صفا سلطان ذورای یقین
 با مصطفیٰ هزار دوس مارا امام اولین
 و معش ننگند در و هن چون شرح رب العالمین
 جز اینکه مراد دازد با کس ندارد و مهر کین
 بجز کرم را آماج چون محیطش را به بین
 نخر خلف از سلف کون مکار بر ننگین
 بر در گش ارض و سما صبح و مسامرتین
 گه خواجه گردن شکن گه بنده طاعت کین
 آید جانش جلوه گر ظاهر چنان باطن چنین
 از قاف سر زده بقاف آواز نفع بین
 هر زده چشم دید او کی بیندش چشم دویں
 عنقهای قاف نزلت اسلام را حصین

روز آمد آن نامور گرم غضب چون شیر ز
 معجز نمای انبیا هم اولیا را رهنما
 صدر خلافت جای او عرش برین ما و او
 گویم بحق کبریا مثلش بسک اولیا
 قصر طلائش چون حرم در چشم نبش محترم
 ده شمشیر اوان او خورشید چو شان او
 کمتر گدای در گهش افتاده خاک رهش
 تا شاعر شیریں بیان آرد تنائش بربا
 فریاد بس این هرزه چند حرفی اگر آید بید
 اکنون بروض مداد حضرت مشکل کشا
 ای خسرو عالی هم دی صاحب جود و کرم
 یک التجا دارم تو بنشینو بگوش حق شنو
 اوصاف تو بے انتها از جمله اش لطف و عطا
 بل با حیا دل داهل من ما را طلب کن از وطن
 ای خسرو دلا گهر فرمانبرد جن و بشر
 در بندگاں مبتذل من گر چه باشم بزدل
 شاها دل دیوانه خوبرو داشتم از چارسو
 ما را بحر آن خاک در نبود تمنای دگر
 و آبد علی شاه او ده با اختصاص لا تعد

تیغ عدو را شد سپرد بر پاس خیر المرسلین
 سالار جمع اصفیا ختم رسل را مانین
 در شش جهت آدای او زیند و خردین
 نادیده چشم انبیا از او پس و آخرین
 نازد برو باغ ارم نقش غویب ما و طین
 گردون بلا گردان او چون کنگر عرش برین
 بر قمیص و تاج و گهش بر میفشاند آستین
 از با هم مفتحم آسمان آید صدای آفرین
 سازد بگوین ارجمند آن پیشوای مومنین
 و اکن زبان بند را باشی چرا اندو گین
 ای مالک طبل و علم ظل الهی بر زمین
 از حال من غافل مشو از بهر آل طاهرین
 ما را طلب دین تیره جا جاده دل و شش زمین
 تا بر درت با چند تن باشد غلام کترین
 از ذره تا شمس و قمر از نور ذات پادشاهین
 دارم و لیکن از ازل خط غلامی بر حسین
 تا آرزوی قرب تو شد مفن جان حزین
 عالم تو دانی سر بر پیشیت چه نالم پیش ازین
 دارد در تو چشم مددای سرور دنیا و دین

در کشور هندوستان یک لکھنوجان جهان بهر قیام مومنان بود است بیت المومنین
 آنهم ز چور آسمان آمد بدست دیگران
 آن خطه قدسی مکان پسند دارالمشترکین

قصیده

که در تقریظ بها گفتہ

گل کرد نو بہار معانی چمن چمن	آمد بجنہ غنچہ مضمون دہن دہن
دار و کشادہ غنچہ رنگین دہن دہن	در وصف اس حدیقہ نوحۃ کمال
بینندہ را بردزد دل پر منحن	چون کشت زعفران شایستہ خیر
مانند لعل سبلہ مویاں شکن شکن	سبط سلسل آمدہ دام نظارہ
لعلے چل لعل سمنہا مین این	باشد زمین صفوہ این ناسل خیر
چون دلیزان سادہ رخ سمن تہن	دارد ورق بجدول زر ز یوزرین
در جلوہ چمنان کہ ز خال ذوق فن	ہر صفحہ از فروغ مضامین دلفروز
دارد ہوائے نافہ گین سخن سخن	ہر بحثہ اشش کہ آمدہ فال رخ کمال
بند و ببا زوئے کہ بود بے رن برن	آزادہ را بہ پیش نوا آورد بہ بند
روشن کنند شمع معانی لگن لگن	شمعی است دلفروز کہ بیند راں از د
گوہر لعل لعل صد از دہن سن	گفتہ نم گفتہ نثار خیالات نازش

این گونه کارنامه نو طرز اندید
گفتم ز جبر با بچه دل خوش کنم بد هر
گفتم به عقل کز همه دانش چه خوشتر است
گفتم ز حسن و قبح چگونگی درین سخن
یا بد ملاوت سخنش در سخن که یافت
در نامه تا نیافت سخن جای خوشتن
این نامه را بمنز سخن گرنی رسی
تا از کین کین سخن سنج دور باش
این نکته های نغمه زبانه دانه بخوان
بی کا و کا و فکر نیابی چون گنج گاد

در سال گرچه آمده چرخ کین کین
آمد سخن محقق و گفت با بن
حرفی نیاید از دهنش جز سخن سخن
بگرفت نکته برین دگمنا حسن
از نهر شهید شهید و زهره بن
می حبت بچا نکته غرب الوطن وطن
میوه از کمال سخن دم فرزن
خود را بر آتشی که بود شعله زن
شکر پیش طوطی شکر شکن شکن
تای توان زمین سخن را کین کین

قصیده

که به تبدیل قافیه بحواب قصیده سلمان گفته

نامه را از معنی نگین گلستان کرده اند
صفحه از پیشانی روشن جبینان گر بود
صفحه را افزوده حسن از سواد سطر
لو معنی شد پدید از ظلمت اندیشه ها
دیده را از باغ دانش گل بدامن کرده اند
سطر را از دام زلف مشکویان کرده اند
برخ یوسف به گیمو پریشان کرده اند
روشن از شام صبح به رخشان کرده اند
تا فراهم نکته های نکته دانان کرده اند

برده اند از صاحب جیل مرکب عیب جیل
 نامداغ ریده راز نگین و عطر آگین کنند
 از بیاض صفحہ روشن سواد این کتاب
 طوطیان باغ دانش تا بکام خود رسند
 شیوہ شیوا زبانی را روانی داده اند
 ریاضت کشور کشائی خامہ را برداشتند
 پرده بایش نغمہ سنج پرده دلہا بود
 تاجہانی بہرہ بردارد بقدر حظ خویش
 خطہ بیداشی از دیر باز آباد بود
 نوک بریز خامہ دانشوران شد نامہا
 نامہائے نفزدور ہر دانش آراستند
 پیش تازاں را پس آگفتند در میدان نثر
 لیکن این نو طرز دانش نامہ نزد اہل فضل
 کردہ بیرون چون صدائے گنبد از گنج درون
 دامن بے دانشی و نجسہ دانش فتاد
 نزل خوران ہنر را چون غیل زد و فضل
 کے دو انسان نہائی ہر از دانش برد
 نیست جز انسان کہ باشد گنج اسرار بہان
 نامہ مارا بند کہ شاہ شاہاں خوش کند

این مریض بد مرض را نیک دمان کردمانہ
 نامہ را گلدستہ دست سخن دان کردہ اند
 صبح خدان را ز خندیدن پیمان کردہ اند
 نامہ را از صحت شیرین شکرستان کردہ اند
 نوز باناں را بحر نوز باناں کردہ اند
 ملک معمور سخن را زیر فرمان کردہ اند
 تارا این ساز حقیقت از رگ جان کردہ اند
 خامہ را از درفشانی ابر نیسان کردہ اند
 تا بقرب تمجید کلک امروز ویران کردہ اند
 تازانچہ صفحہ گردون زرافشان کردہ اند
 باید اسبابے کہ سامان کور سامان کردہ اند
 تاکہ شب بیز ظلم را گرم جولان کردہ اند
 در نگاہ مصریان چون اہ کفان کردہ اند
 دیگران را از یکہ چون گنیمت پنهان کردہ اند
 آب و آتش را ہم دست و گریبان کردہ اند
 بہر دستاخوان فضل مہمان کردہ اند
 کنیے انسان بنائے این دبستان کردہ اند
 ذرہ را بخیسہ دار مہربان کردہ اند
 ہامی مورے نذر در گاہ سلیمان کردہ اند

قصیده

برنج تقریظ کتابت نامه مصنفه وزیر السلطان فتح الملک لوائی امیرعلیحان مجوم

کونیم که دهر رونق باز از بسخن
که بر دختگی از لب که زنده خنده چو گل
چیت دستار سخن طره ثنائی بزدان
چه سیمی که شیم ز ریاض توفیق
اندین روز که از نخته دران نیست کسی
طرف زیبارتسی در نظرم جلوه نمود
نوک ریز قلم صاحب دیوان که کشود
خامه از نامه زرد دست فشار است
از لب شاه مخاطب بوزیر السلطان
رونق نظم سخن جن بیانش افزود
دکشان نامه که هر گونه سخن گرد آورد
گر نمی تشنه ادراک رساند بدماغ
صفحه باخا و درخورشید معانی بلند
صیقل فکر جمعی که پشتش دادند
رسد البته کیفیت ذوق شمرش

مژده فضل گل آرد چمن زاده سخن
تا زخم لعل ترطه بدستار سخن
که بود سر ورق دفتر گفتار سخن
تا کشایم بسایه لب اظهار سخن
که زنده حرف بوضع کم و بسیار سخن
که پدید آمده زور رونق بازار سخن
بهرار باب سخن دست با تیار سخن
لطیف از فکر درست آمده معیار سخن
که بدخوش ورقی آمده طومار سخن
معنیش آمده گلگونه رخسار سخن
هست گو یا صدف گوهر شهوار سخن
که ازین باده کشد ساغر سرشار سخن
ورق نامه بود مطلع انوار سخن
بزرگ بردست ز آینه زخما سخن
که خورده از شجر طبع رسا بار سخن

بے اشار کہ برکتہ وراں افشا ند
 دانش معرفت عیب و صواب آموزد
 حریفانے کج آں نامہ بناخن ماندا
 لفظ مانده پیدای دل روشن ماه
 کے بہ تعریف سخن بند زبان گرو دہ باز
 بہ حریفان تہی مایہ ز نقصان کمال
 آجگوں تیغ کہ ز خمش بد او ا نہ رسد
 سہل دشوار ہے کار کہ رو بنما ید
 محنت ہر مہرے نکتہ ورے مٹی طلبد
 نام شاہاں کہ گشتند بزرگست بلند
 نکتہ سخاں کہ زمستی عدم رخت کشند
 از خردیت کہ گویند دو گیتی از ریش
 پنج گنجینہ پیش پر کا ہی باشد
 آب آب خضر دباو بود باد سیح
 میخود افتد بہ تجلی جمال معنی
 بنیل فاصلہ شبہ بود تا بگہر
 سست نظم از چہ نہد پائے بجو لگم لاف
 از حریفان سخن دان کہ زند لاف کمال
 نکہت روضہ فردوس رساند بدماغ

باز کردست در گنج گہر بار سخن
 برد از بوالہوسان سپیدہ پندار سخن
 کہ ز دل باز کند عقدہ دشوار سخن
 کہ بود مردم چشم اولی الابصار سخن
 کہ نمارد سخن وصف سزاوار سخن
 نقد دانش ہدایت صفت پرکار سخن
 چہ ز دم دم بدم خنجر خونخوار سخن
 بیچ کارے نبود صعب تر از کار سخن
 ہست از ان روئے سخن بے طلبکار سخن
 مگر این کلخ بر اغراضہ مفسد سخن
 جاودان زندہ بماند بتدکار سخن
 ہست این جن گرا نیایہ کہ دربار سخن
 ہر کہ دارد بخت اندر زویدار سخن
 آڑ پی تربیت نخل شردار سخن
 چشم بینا کہ دہزدیدہ بدیدار سخن
 از خریدار گہر تا خریدار سخن
 مرد این عرصہ بود فارس مضار سخن
 سر بسیار شد اندر سرافکار سخن
 لغتہ نافذ نثار گل بے خار سخن

کار خبث است ز کوشیدن به صرفه چه سود
تا کو ایا رشود دولت بیدار سخن
چند حرفی که بوصف سخن آید بسم
داند آنکس که زند دست بطوار سخن
نکبت روضه فردوس بویضوان
نفخه گیر دگر از طبله عطار سخن
من که باشم که لب وصف سخن باز کنم
کس نیارد که زند لاف بمقدار سخن
پیشتر تا ختمه لیک سر نظم دگر
دست بر زد به نای گیر یار و سخن

غزل

که بجو اغزل فاضلی گفت که مطلع اش این است

خیز و در یوزہ اقبال کن از حضرت ما
که کم از بیج سپا ہے نہ بود ہمت ما
داغ حرمان نہ برد بیج کس از ہمت ما
مغر عنقا بہ ہامی رسد از ہمت ما
حاجیان در ادست بہ خنجر دارند
راہ جز عشق نیابد بد رطلت ما
ملک آدرہ زعرش و لبہم تلخ گذشت
دوخت ادیس دیباے جان کوت ما
گو فقیرم و لے گنج زکش کولم جوے
بہرہ در مایہ قارون بود از دولت ما
گو بہ سائی کہ محمد از خم ہادہ خود
آب رائشہ زمی تیز دہد شربت ما
از ازل چون بہ تنم عمر ابد جا کردست
آب جوان چو عرق می چکد از صورت ما
پایہ تمیل سر عرش گذارم فریاد
بہ زخوشید جہاں گرد بود شہرت ما

دربت خانہ آستان من است کعبہ در سایہ مکان من است
 این کہ ست و فتادہ در کویم چہ ملاست کنی کہ شان من است
 از دل خود بجا روم بیرون کہ ہمین گوشہ دو جهان من است
 بس غنیمت شمر کہ روح قدس چون نہ بالہ کہ ہم زبان من است
 روح خواجہ حسین را شہرآباد

صد ثنا گو کہ ہم زبان من است

ہمیں قدر دل این بندہ آرزو مند است دیگر کہ ہر کہ بندہ گوید کہ با خداوند است
 عجب کہ غنچہ شود دل گرفتہ از شبنم رسد چو تا بہ گل این گریہ شش شکر خند است
 بنگاہ دل غلط نیز سوئے شان نکشم کہ بند گوئی اہل خرد مرا پند است
 ز چاک دامن امید چون بدر دایم رسد چون دست جو نہم ہزار پیوند است
 بدابحال کے کو حیات من خواہد زبے حد و کہ برگ من آرزو مند است
 مرا خویش دگر بارہ آرزو نکشم بنامرادی ارباب شوق سو گند است
 بہتیا ری وے کوش گردے کوشی کہ طبع او ہمہ آزاد و دست او بند است
 نگاہ رحم بر آن بندہ کش بدن لرزان بسینہ دست ادب بر لب خداوند است
 نثار طبع غنا پرورے کہ نثار د بہ کیسہ در ہم و داغیکہ دار مش چہ است
 دگر شوق امید وفا گئے نکشم قسم بجان عدد یکہ دوست مانند است
 بطبع سادہ فریاد خند ام گیرد بیک بنگاہ قہقہہ نمانت خورند است

دیگر

نثار نشہ مستے کہ بر ملا خفتہ است بہ ہم آنخہ نہ بوسم کشیدہ پا خفتہ است

بگیر دست من ای شوق و سوسه منزل کش
 خفته طلع خوابنده خوشا خوابش
 صبا بیا نده کن که آن شه خوبی
 ز بهی حذاقت و غمخواری که مرگ نمود
 به عنایب بگوئید بخت تو بیدار
 ز شام و عده فراموش ما به بستر خواب
 غریب مرده و کشتی سوار در طوفان
 مگر که خود بسفر رفته اشش کنم بیدار
 بحال خسته فریاد خود می آنالم
 نثار مقدم آن سالک طریقی صواب
 چرا همین بغلط راه می رود کشتی
 ازین بغفلت حراس پے توان بردن

وله

من و فریاد و سخت جانی با
 یار و بیداد سرگرانی با
 دل آن سنگدل بدرد آید
 گر کند ناله تر جسانی با
 مانند نیم شادمانی صیت
 یا چه چیز است کامرانی با
 ارنی از من و نیاز از من
 ناز از دست و دل ترانی با
 خواهم از دل بر آدم فریاد
 نتوانم زنا توانی با

چه توان کرد مشکل افتاد است دیگر که مرا کار با دل افتاد است
 گفت در کوی من چه افتادی گفتم از دست من دل افتاد است
 شرح بیداد یار نتوان داد که درین شیوه کامل افتاد است
 دل ز کویش چگونہ برداریم که مرا پای در گل افتاد است
 جز غباری نیستی از بختون که نگاهش محمل افتاد است
 دل پروانه هر چه داد بردن بر شمع محفل افتاد است
 کس پیرے مباد چون فریاد که بجوئے تو بسمل افتاد است

وله

دلبر برین باشد و دیدن نتوانم
 اندوه دل ماست که پایاں نپذیرد
 زان روز که افتاد سرم بر قدم دوست
 همسایه ز نالیدن من ناله و گوید
 آن کشته رازم که بحسرت دم بسمل
 باشد جرس قافله هر محظه به فریاد
 منزل بد و گام است و رسیدن نتوانم
 چون صبح شب حیرد میدان نتوانم
 چوں سایه دنبال رسیدن نتوانم
 این ناله چه دارد که شنیدن نتوانم
 بنیم رخ جلاد و تپیدن نتوانم
 آیا بچه خواهم که شنیدن نتوانم

وله

چراغ دودمان آفریش
 وجودش را نباشد هیچ تعین
 بحر فہم ریش در دوستی
 لب حرف آفریش را چه گویم
 بہار بوستان آفریش
 مگر جان چہان آفریش
 کہ باشد نکتہ دان آفریش
 کہ گوید داستان آفریش

نیش پائے او اندیشه گسرد
سرخ کاروان آفرینش
زہے ہستی آن ہستی کہ نیش یاد
ہستی نیست جان آفرینش

ولہ

بزم عشق است کہ از نشہ بود پاک اینجا
موج می شکند شیشہ افلاک اینجا
ہے عشق است کہ افنون دما از خاک اینجا
دامن شعلہ کشد پنجرہ خاشاک اینجا
صید گاہیت محبت کہ بصد جذبہ دل
سیر صیاد بود زینت فستراک اینجا
عجب نیست کہ عیسم چو ہنر پندارند
پردہ پوش است خطارا نظر پاک اینجا
خبر از کوئے بتان باز پرس لے زابد
خس و خاشاک بود شانہ و موک اینجا
مغفل در دکشاست کہ از دسعت طرف
دور پیماہ بود از خم افلاک اینجا
ہر کجا غیرت عشق است بقید ناموس
شانہ را سینہ فراشد جگر چاک اینجا
دائہ اشک نشانہ ایم مقتل از شوق
تا کہ روید بہ زمین پنجرہ سفاک اینجا
سوز و از غم نہ رود از غم سرد و فریاد
شمع را نیست ز باد و سحری باک اینجا

ولہ

تازہ سحریت لب آن بت ترسائی را
خندہ بر لطق زندہ نعل سیمائی را
واچو شد بند قبا آن بت ہرجائی را
چاک زد غنچہ بہ تن جامہ رعنائی را
تو کہ صبر از دل و آرام رہودی زخم
سروسامان کہ دہ تاب و توانائی را
جز گل داغ ز گلزار جالت ای گل
نیت دحبب نظر چشم تماشاائی را
بے بصیرت چہ برد راہ بابطن از علم
کو را از سرمہ نہ بیند رخ بینائی را
شعلہ آہ اگر در دل یوسف نہ زنی
شمع روشن نہ شدہ بزم زلیخائی را

نہ قرعے بفرقت و نہ تسکین بوصول
شکلے تازہ قنادین دل شیدائی را
نسبت ماہی و آب ارتوز دانی فریاد
وربیا باں نگری مردم دریائی را
وله

اثر جذب محبت اگر از دل ریزد
اشک بیتاب من از دیدہ قال ریزد
باو برق نگہت صاعقہ بر دل ریزد
کارواں آتش و اماندہ بہ منزل ریزد
نشر شعلہ خور د شمع اگر از قف دل
خون دل از رگ پر دانہ محفل ریزد
دل پر داغ اگر جلوہ گہ دوست کنی
گل خورشید محیب مد کامل ریزد
اشک در دیدہ کہ از سینہ برآید عجیب
آب اگر جوش ز نذا ز لب ساحل ریزد
نگہت آنچہ من بکود بہ غرض من نکند
برق سوزاں کہ پئے غارت حاصل ریزد
لب فریاد بہ تنگ آمدہ اکنون فریاد
غریب است کہ از سینہ من دل ریزد

مثنوی

بعضی اشعار مثنوی کہ نقل است بہ ہائے عدالت ترمیزی بن بلاطین و آغازش از مہر
مہر مہری طائر اسخبت نظامت مرشد آباد کردہ

گوہر تاج سرنام آوری
جلوہ خورشید بلند اختر ی
صلوت اوز ہرہ نگاف بلاں
ہیبت اودل شکن پُر دلاں
جان حلاوت نمک خوان او
شاہ و گدہ بندہ احسان او

گر ز کفش زنگ نبردی سحاب	زنگ شکستی به رخس آفتاب
ناطقه را تارده بیانی از و	تازگی باغ معانی از و
چرخ یکے تون چالاک او	مهر یکے سرمه کش خاک او
منظر گوشه چشمش اُمید	بر در او دیده حسرت سفید
دَزه که منظر بکا هاش بود	همسر خورشید کلاهش بود
در نظر او همه مشیار و مست	آئینه حسرت و صفش بدست
بلبل گفتار بگفتن از و	غنیه بهیا به شگفتن از و
تا که بر آید به سرید و جود	پایه گم صدر امارت فرود
دیده اقبال از و سرمه بست	دولت از و نقد سعادت بست
آئینه فکر صفائی گرفت	رشته اندیشه رسائی گرفت
آئینه صورت همه و صفات او	حیرتیاں در دم اوصاف او
نور جهان من جهان رواست	نکبت گلزار جهان خوی اوست
شکه ز دم سکه به لکب سخن	یک نظر تربیت از و سبب سخن

نیت چند در تعریف سخن از شنوی گنجینه معانی

سخن از هر چه گویم برتر آمد	سخن با جوهر سحر جان همسر آمد
سخن باشد هائے عرش پیلے	سخن را باشد اندر لامکان جائے
در آن منزل که مکن رافنا بود	سخن بود و نبی بود و خدا بود
سخن با مصطفی دم ساز آمد	سخن سر و فقر اعجاز آمد

نواز د پردہ سنجی ساز این راز
 سخن رازے بود لیکن چہ رازے
 سخن از ماہ باشد تا با ہی
 سخن ر مزیت گفتن را نشاید
 دکنجبینہ اسرار باشد
 ز لب صوتے بر آید با صداے
 سخن ہر چند جز موج ہو انیت
 مجرد کل جان آن گوہر پاک
 مگر بے دانستے دانانماے
 بہ تعریف سخن بہت نگار د
 کہ قانون قدم آرد در آواز
 کہ نخواستید بعقل نکتہ بازے
 بود مخبینہ راز الہی
 چہ گویم آنچه در گفتن نیاید
 کلید دولت بیدار باشد
 نباشد بیش از موج ہو اے
 گردست خرد دروے رسانیت
 ز باد و آتش و از آب و از خاک
 کہ رہ نابرودہ دانش را بجائے
 کہ در ماہتمیش دفتر نگار د

دیگر از شنوی با بہت لیرد

شہ خورشید حیران خم سپاہے
 بنام ایزد چہ نام روح پرور
 در قلم رسالت شہریارے
 خرد از کار او شوریدہ رائے
 ہمایوں اختر برج شہامت
 دم عینی ہو اوار خصمیش
 کلامش نو بہار باغ گفتن
 شفاعت منصبے رحمت پناہے
 زبان و گوش را گیر د بجوہر
 بگلزار نبوت نو بہارے
 فلک در راہ او خوابیدہ پائے
 فروزان گوہر درج کرامت
 ارم را تر دماغی از نیمیش
 پیامش گوہر گوش شغفتن

ز مضمون کندش نامہ پید
 بہ بزم او اگر افسانہ خوانے
 چناں خواہے چشم خصم ریزد
 چہ گویم پایہ بالانشینش
 از روشن چراغ رہنمائی
 ز بولش غنچہ گر خند بباغ
 حریم دل فروغستاں ز رویش
 زمینش را شکوہ آسمانها
 بیدانے کہ بادشمن ستیزد
 الم با داغ بر دل از جالش
 اگر تمیض بودے پر تو انداز
 نیم از خلق او صرف وزیدن
 سحاب رحمتش تا کلمہ بست است
 علی سر چشمہ فیض اعلیٰ
 پہر علم را تا بندہ خورشید
 ولایت را چمن پیرا بہارے
 چراغ افروز الوان امامت
 ز یک روئی تیغ دوزہاںش
 اگر آب دم نمیش بودے

صریح اندر گلوے خامہ پید
 سراید نختہ از داستانی
 کہ تا صبح قیامت بر نخیزد
 ز مای تا بہ نہ زیر نگینش
 بد و گلشن دماغ جانفزائی
 دل فردوسیایں سوزد بدغ
 دماغ جان عبیر آگین ز بولش
 غبارش تو تیاے چشم جان با
 غبار از سودہ الماس خیزد
 ستم با خاک بر سر از جالش
 کسے از کفر و دین نشانختے باز
 نہال لطف محو سر کشیدن
 گنہ طرف کلاہ خود شکستہ است
 کہ فیض دوست از نہ تا بہا ہی
 سر و سر کردہ ارباب توحید
 شجاعت را حسام آبدارے
 علم افروز میدان کرامت
 دورویان یک زبان اندر زماش
 گلایان کجا خندہ نمودے

اشعار چند از شنوی در دل بر طرز شنوی شاه ناصر علی سرہندی

الہی در دل در پیکرم ریز مے مینا شکن در سا غرم ریز
 ز نذ برق تجلی در دل من بر آید خاورستان از گل من
 برافروزی دل تابندہ داغی حریم کعبہ را روشن چہرا غی
 کرامت کن دے باور دہمراز بے کمانای نئے بانالہ دما ز
 دے سنگین باہے ریزد از ہم چکیدن گل کند خارا چو شبنم
 من و شور و جوں در سر بہ بوی مے و میخانہ مستی بہ ہوی
 پر پرواز خواہم از پرتیر دہد آب حیاتم جوئے شمشیر
 لب سو فار بوسم چوں لب یار ندانم زہر مار از مہرہ مار
 چو نچیرے کہ باشد زیب فتراک غانم دہ بدست یار بے باک
 ز قاتل سایہ تیغ و سر من دم شمشیر و چاک پیکر من
 ز مژگانم چکد خونابہ دل رگ حاتم تبد چوں نبض سہل
 یک خواب گراں در دیدہ ریزم کہ در غوغائے محشر بر نہ خیزم
 زنائی ہر بن مونا لہ خمیزد لب ہر زخم دل تبخا لہ ریزد
 دلم دلدادہ بیدا و باشد زبان لب بر لب فریاد باشد

لب ذکر و بدل فکر و بجاں سوز

ندانم صبح از شام و شب و روز

بیتے چند از شنوی ارکاش مرغ و بزن فاعلن چار بار

خسرو ملک سخن	قلعہ منی شکن	تیغ قلم برگرفت	ملک سخن در گرفت
گنج گہر باریافت	دولت بیداریافت	منز سخن تازه کرد	روی بیان غازہ کچھ
جان چہان کمال	جوہر جان کمال	نختہ دران چہان	دغتش بے زبان
غامہ عصای کلیم	نام چون بلغ نصیم	تا کہ گردش فتاد	چرخ نثار دبیاد
نامہ بخاری چو او	نادرہ کاری چو او	نامہ زو گرم ناز	غامہ زو سرفراز
تازہ بیانی ازو	سحر زبانی ازو	گنج معانی کشود	نقد مضامین ربود
نقش نقار نشانہ	زندہ جاوید ماند	حرف کند از زند	عقل بہ بند آفکند
وروم ذکر مصاف	تیغ اہل بے فلان	دصفت تیغ تیز	روی زمین لالہ خیز
بزمی ایوان بزم	رزمی میدان رزم	دصفت زور و	کار بلایاں در شکت
کیسہ جودت تہی	شیر کند رو بہی	تازہ عبارات او	طرفہ اشارات او
گرچہ پتائش گراں	دصفت سرور او	داد زبان آوری	دادہ مہدحت گری
پایہ مدوح خویش	از ہمہ برفدیش	لیک ز نحر بر او	از لب تقریر او

دیگر

تا صر کہ از وجود دم زد	طو مار جہاں قضا رستم زد
ہنگامہ حرف و صوت شد گرم	گہ سخت بر آمد و گہی نرم
نقدی کہ خزانہ اش دل آمد	تیرے کہ نشانہ اش دل آمد
برزخمہ زد دن بے برنجید	ابن پردہ بے صدا نسجید

چوں ساز قضا صدا ندارد	ایس نامی دم از نو اندارد
در وصف سخن سخن براند	ماهیت روح هر که داند
ریزند مے و نگر بجاش	از نظم دمند تا نظامش
موقوف و قوت نکته دانی	آن می نبود مگر معانی
آنها که بدند نکته پیرانی	از دیده دوران دانش آرای

دیگر

آهوی رمیده رام کردند	مرغان سخن بدام کردند
تا دست طلب رسد بجائی	هر کس بهوس کشاد پائی
هر کس بکار خویش دل بست	گر صید لبند بود و گربست
هم دانه فشانند و دام بنهاد	کرد آنچه به حیل و دسیاد
گردش کند آسمان بجامش	صیدی مگر او فتد بداش
شاد آمده هر کس بکاری	واند که بهر کس شکاری
دارد پئے خود فرو دگاری	هر ره گذرے فتد بر اهی

بعضی از اشعار ثنوی که به حمد گفت

فرزنده شعل ماه و مهر	فرزنده گنبد نه سپهر
چو گلزار مینو پر از آب و رنگ	نمود این کهن دیر تار یک و تنگ
که عقل خنثین نیارد شکست	طلسم بگیتی ز حکمت به بست
برآمد به فیروز و ستره سی	در آن دم که بر تخت فرمان دی

بزنگان درگاه بازیب و فر
 یکے راکف خنجر آب گون
 یکے راکف تاج زرین ہناد
 یکے راپئے داوری برگزید
 یکے جامہ شنگی دربرش
 غرض ہر یکے رادر آن بارگاہ
 چہ خوب و چہ زشت و چہ ضا و چہ درد
 نیار و کسے گفتن از راز او
 بہ تیمور اورنگ خانی دہد
 یکے راکف کشتش بدست
 یکے راکف گوشہ بر آسمان
 یکے راکف تخت شہی جائے داد
 یکے گز و خنجر کند آہنے
 نیک آب صدرنگ ریزد بہر
 بگیرد ز ساسانیان تاج و تخت
 بہ تدبیر او حرف گیری کراست
 در آن دم کہ بارد بلاز آسمان
 کہ با فرویزی و آب و جاہ
 رساند بگردون سرسوری

بخد مت بہ بستند زرین کمر
 یکے نغمہ سنج و سینگ از غنوں
 یکے راکف کلک مشکین ہناد
 کہ آسایش آرد گیتی پدید
 بر آئین پیکان یکے پردر شر
 بر اندازہ اش پایہ بخند و جاہ
 از ان انجن ہر یکے بہرہ برد
 کہ نامد بہ ہستی کس انبازاد
 نیا در کلاہ کیسانی دہد
 یکے راکف از تیغ با خاک پست
 یکے راکف عمر بر آستان
 یکے راکف یوزگی پائے داد
 یکے ز آب ہنہ مغف و جوشنے
 گہر در صدف در سیر مار زہر
 ہند بر سرتازیان تاج سنجت
 کند ہر چہ خواہد کہ فرمان رواست
 پراز باد و بیداد گردد جہان
 ز شاہان بدست آورد تاج و گاہ
 زند در جہان کوس اسکندری

۸۹۱۵۱۵ KR ف - ۷

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
ہ گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دبرانہ لیا جائے گا۔

